

PUJA

PRZESTRZEŃ/URBANISTYKA/ARCHITEKTURA

PUA 2/2022

Przewodniczący Kolegium Redakcyjnego Wydawnictwa Politechniki Krakowskiej

Tomasz Kapecki

Przewodniczący Kolegium Redakcyjnego Wydawnictw Naukowych

Jacek Pietraszek

Redaktor naczelny

Mateusz Gyurkovich (mateusz.gyurkovich@pk.edu.pl)

Rada naukowa

Krzysztof Bieda – Podhalańska PWSZ w Nowym Targu, Polska
Júlia Maria Brandão Barbosa Lourenço – Universidade do Minho, Portugalia
Agata Bonenberg – Politecnico di Milano, Włochy
Mario Cerasoli – University Roma TRE, Włochy
David Fox – University of Tennessee, USA
Barbara Gronostajska – Politechnika Wroclawska, Polska
Matevž Juvancic – University of Ljubljana, Słowenia
Nina Juzwa – Politechnika Łódzka, Polska
Thomas Kauertz – HAWK University of Applied Sciences, Niemcy
Zina Macri – Ion Mincu University of Architecture & Urbanism, Rumunia
Estanislau Roca – ETSAB, UPC, Barcelona – TECH, Hiszpania
Grażyna Schneider-Skalska – Politechnika Krakowska, Polska
Adolf Sotoca – ETSAB, UPC, Barcelona – TECH, Hiszpania
Stanisława Wehle-Strzelecka – Politechnika Świętokrzyska, Polska

Redaktorzy serii

Urbanistyka – Agnieszka Matusik
Architektura – Ernestyna Szpakowska-Loranc
Architektura krajobrazu – Katarzyna Hodor
Historia architektury i sztuki piękne w architekturze – Beata Makowska
Planowanie przestrzenne i regionalne – Matylda Wdowiarz-Bilska

Redakcja wydawnicza

Sekretarz redakcji – Aleksandra Urzędowska (aleksandra.urzedowska@pk.edu.pl)
Opracowanie redakcyjne – Małgorzata Mazur (malgorzata.mazur@pk.edu.pl)
Projekt graficzny – Agnieszka Matusik
Skład i łamanie – Anna Basista, Małgorzata Murat-Drożyńska
Weryfikacja językowa – Tim Churcher
Webmaster – Piotr Celewicz

Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, ul. Warszawska 24, 31-105 Kraków

© 2022 Politechnika Krakowska

ISSN 2544-0853

eISSN 2544-6630

Pierwotną wersją każdego zeszytu PUA jest wersja online:

<http://pua.arch.pk.edu.pl>

<https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/resources/35427>

SPIS TREŚCI

URBANISTYKA

Natalia Gorgol

Idea *smart city* – utopia czy szansa w kontekście kształtowania i rozwoju formy urbanistycznej? 5

Paweł Mytnik

Przestrzeń produkcji miejskiej 16

ARCHITEKTURA

Monika Fronczak

Architektura inspirująca. Budynki w przestrzeni publicznej w narracji z współczesnym odbiorcą 30

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Margot Dudkiewicz, Uliana Havryliv

Experiencing art in city space on the example of the environment
of the Galeria Labirynt in Lublin 49

Izabela Myszka, Katarzyna Chotkowska, Aleksandra Zadrożna, Katarzyna Augustyniak

Ogród w terapii schizofrenii 67

HISTORIA ARCHITEKTURY I SZTUKI PIĘKNE W ARCHITEKTURZE

Andrzej Kadłuczka, Katarzyna Kołodziejczyk, Klaudia Stala

Panorama miasta zabytkowego: między nieuniknioną potrzebą rozwoju a imperatywem
ochrony dziedzictwa kulturowego 88

PLANOWANIE PRZESTRZENNE I REGIONALNE

Dorota Wantuch-Matla

Przemiany lokalnego środowiska zabudowy mieszkaniowej i publicznej związanej z rozwojem
przemysłu w gorlickim Gliniku Mariampolskim. Szkic badawczy 112

EDUKACJA ARCHITEKTONICZNA

Eliza Szczerek

Variating and developing architectural and urban concepts in the workshop process
of education of architects 132

PUUA

URBANIISTYKA

Natalia Gorgol (natalia.gorgol@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0003-3626-4748>

Wydział Architektury, Politechnika Krakowska

Idea *smart city* – utopia czy szansa w kontekście kształtowania i rozwoju formy urbanistycznej?

The idea of 'smart city' – utopia or opportunity in terms of shaping and developing the urban form?

Streszczenie

Artykuł dotyczy problematyki formy urbanistycznej oraz idei *smart city* – ich wzajemnej relacji oraz urbanistycznych sposobów kreowania *smart city*. Głównym celem jest analiza charakterystycznych tendencji *smart city* oraz poszukiwanie potencjalnych szans w zakresie kształtowania i rozwoju formy urbanistycznej w duchu *smart*.

Słowa kluczowe: współczesne miasta, forma urbanistyczna, *smart city*

Abstract

This article tackles the issue of the urban form and the 'smart city' concept in terms of their mutual relationship and the possible urban ways of erecting a 'smart city'. The main goal is to analyse the characteristic features of the 'smart city' and the search for potential opportunities in the field of shaping and developing the smart urban form.

Keywords: contemporary cities, urban form, smart city

1. WSTĘP

Hasło *smart city* zyskało w ostatnich latach dużą popularność. Jednak co ono oznacza dla architektury i urbanistyki? W skali działań wielkoskalowych, czyli *smart city* typu *greenfield* (tzw. miast z próbowki), powstało kilka stosunkowo nielicznych przykładów¹ i ciągle, chociaż relatywnie coraz rzadziej, snute są plany dla przyszłych metropolii *smart city*. Zdecydowanie częściej wizje *smart* wdrażane są jako kompleksowe lub akupunkturalne działania w istniejących strukturach miejskich (tzw. typ *brownfield*)². Jednak idea *smart city* bywa wciąż często traktowana jako zjawisko nieprzestrzenne, a świadome kształtowanie formy urbanistycznej miasta *smart city* jest zagadnieniem niedookreślonym³. Jednocześnie wdrażanie idei *smart city* wywiera skutki przestrzenne. Często mają one chaotyczny, nieprzemyślany charakter. Niemniej jednak w dalszym ciągu w literaturze przedmiotu trudno jest znaleźć szersze wytyczne co do formowania przestrzennego wymiaru miasta *smart city* czy też poszczególnych etapów tego procesu⁴. Zdaje się, że idea *smart city* rozumiana jest najczęściej jakby miasto typu *smart* mogło funkcjonować bez świadomego zdefiniowania jego wymiaru przestrzennego lub, co bardziej prawdopodobne, jakby jego urbanistyka nie miała jakiegokolwiek większego znaczenia dla jego funkcjonowania. Zatem czym jest idea *smart city* w kontekście kształtowania i rozwoju formy urbanistycznej miasta – utopią czy szansą? Czy zauważalne są jakiegokolwiek tendencje w kształtowaniu formy urbanistycznej *smart city*? Czy można zdefiniować strategiczne etapy i cechy tego procesu? Czy możliwe jest zaobserwowanie konkretnych schematów i typów struktury miejskiej? Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na powyższe pytania.

2. IDEA SMART CITY A KSZTAŁTOWANIE I ROZWÓJ FORMY URBANISTYCZNEJ – ZAŁOŻENIA

Artykuł jest w pewnej mierze pokłosiem poszukiwań relacji pomiędzy ideą *smart city* a formą urbanistyczną na podstawie usystematyzowanej i rygorystycznej w formie analizy trzech miast: Songdo, Oslo i Wiednia prowadzonej w ramach rozprawy doktorskiej autorki (Gorgol, 2021). Celowo zróżnicowany pod kątem typologii, położenia geograficznego oraz

¹ O krytycznym spojrzeniu na osiągnięte rezultaty pisze szerzej m.in. P. Wilk (2017).

² Jako przykład przytoczyć można dane z 2014 r., według których 51% miast Unii Europejskiej o ponad 100 000 mieszkańców wdrażało co najmniej dwa programy *smart* (Manville et al., 2014).

³ Tkwi w tym pewnego rodzaju paradoks, zważywszy na szeroko krytykowane, czysto technologiczne podejście do idei *smart city* (m.in. Hollands, 2008; Poole, 2014; Albino, Berardi, Dangelico, 2015; Wiig, 2015; Marvin, Luque-Ayala, McFarlane, 2016; Blicharz, Kisielewicz, 2017).

⁴ Znamienita większość literatury fachowej w odniesieniu do powiązań pomiędzy ideą *smart city* a urbanistyką i planowaniem przestrzennym skupia się głównie na analizie danych zastanych oraz systemie informacji geograficznej (GIS) (Min, Moonyoung Yoon, Furuya, 2019).

założeń ideowych materiał badawczy umożliwił zaobserwowanie pewnych (być może uniwersalnych?) cech formy urbanistycznej *smart city* czy wyszczególnienie i specyfikację konkretnych etapów i elementów procesu wdrażania tej idei.

Jednak, aby lepiej zrozumieć tendencje czy potencjalne szanse na kształtowanie formy urbanistycznej zgodnie z postulatami *smart city*, należy przyjąć trzy strategiczne założenia:

1. Idea *smart city* powinna być traktowana holistycznie, a nie wyłącznie jako proces zarządzania danymi, miastem, mieszkańcami i zasobami przy użyciu nowoczesnych technologii (ICT)⁵.
2. Forma urbanistyczna stanowi integralny element *smart city*.
3. Wdrażanie idei *smart city* powinno opierać się na zindywidualizowanym podejściu do danego miasta czy jego fragmentów.

Pierwsze z założeń odnosi się do kompleksowego podejścia do *smart city*. Filarem takiego rozumienia tej idei jest uwzględnienie kilku kluczowych aspektów:

- wdrożenia zasad zrównoważonego rozwoju (przestrzennego, komunikacyjnego, ekonomicznego oraz środowiskowego), które koncentrują się głównie w czterech obszarach *smart*⁶ – inteligentnej mobilności, inteligentnym środowisku, inteligentnym zarządzaniu oraz inteligentnym życiu/ środowisku mieszkaniowym,
- ustalenia jako priorytetu potrzeb mieszkańców w procesie tworzenia *smart city* lub przekształcania istniejącej tkanki miejskiej w duchu tej idei,
- dążenia do podnoszenia jakości życia mieszkańców w trzech wymiarach: fizycznym (poprzez metody i jakość budowy formy urbanistycznej), społecznym (poprzez ukierunkowanie na spójność, integrację i inkluzję społeczną) oraz sieciowym (zapewnienie dostępu do danych, systemów oraz możliwości wymiany danych opartych na nowoczesnych technologiach),
- stosowania modelu zarządzania opierającego się na partycypacji międzysektorowej ze szczególnym akcentem na wdrażanie podejścia oddolnego (ang. *bottom-up approach*),
- wspomagającego charakteru technologii ICT w podnoszeniu jakości życia i przestrzeni miejskiej, głównie poprzez ułatwienie procesu zarządzania danymi, procesami, usługami i zasobami (technologie traktowane jako element uzupełniający, a nie jako podstawowy budulec *smart city*).

Drugie założenie dotyczy uznania formy urbanistycznej za element kluczowy zarówno w adaptacji istniejących miast, jak i tworzeniu nowych ośrodków *smart city*. Forma urbanistyczna rozumiana jest w tym kontekście za K. Lynchem jako element budujący fizyczną strukturę miasta, akcelerator aktywności i przepływów jego mieszkańców (Lynch, 1966, za: Lynch, 1991). Jednocześnie jej rola w budowie *smart city* ma realne przełożenie na funkcjonowanie

⁵ Przyjęcie tego założenia nie jest oczywiste, zważywszy na kilkadziesiąt, a nawet kilkaset funkcjonujących definicji *smart city*, spośród których wiele akcentuje różne cechy *smart*.

⁶ Obszary przyjęto na podstawie najsilniej powiązanych i korelujących z formą urbanistyczną sześciu składowych *smart city* zdefiniowanych przez R. Giffingera (2007).

miasta. Oznacza to, że mamy do czynienia nie tylko z współistnieniem *smart city* i formy urbanistycznej „w kontekście wzajemnego wsparcia i korzyści” (Anthopoulos, Vakali, 2012), ale także z ich wzajemnym i równorzędnym oddziaływaniem (Gorgol, 2021).

Ostatnie z założeń odnosi się do indywidualnego podejścia do danej lokalizacji. Podczas wdrażania idei *smart city* uwzględnia się także zastany kontekst urbanistyczny⁷. Ponadto działania w duchu *smart* mają na celu co najmniej zachowanie, a być może także wzmocnienie *genius loci* i dążą do poszanowania tożsamości miejsca, na potrzebę czego zwracał uwagę m.in. S. Vattano (2013). Dodatkowym argumentem przemawiającym za indywidualnym podejściem do kreowania miast *smart* jest dyskusyjny efekt przestrzenny osiągnięty w ramach Songdo, *smart city* budowanego na zasadach *city in a box*⁸.

3. IDEA SMART CITY A KSZTAŁTOWANIE I ROZWÓJ FORMY URBANISTYCZNEJ – ZAUWAŻALNE TENDENCJE

Czy w świetle sformułowanych w poprzednim rozdziale założeń możliwe jest zaobserwowanie jakichkolwiek uwarunkowań w kształtowaniu formy urbanistycznej *smart city*? Wspomniane wcześniej analizy w ramach studium przypadku: Songdo, Oslo i Wiednia, wykazały pewne charakterystyczne tendencje w kształtowaniu formy urbanistycznej o cechach *smart*.

Pierwszą z nich jest **skala działań *smart***. Studium przypadków tych miast wykazało, że najlepsze efekty w zakresie jakości formy urbanistycznej i sposobu jej eksploatacji osiągnięto w przypadku działań prowadzonych na fragmencie większej całości. Skala ta może być zróżnicowana. Może dotyczyć dzielnicy lub konkretnego założenia urbanistycznego jako elementu całokształtu istniejącego miasta. Jako przykład można przytoczyć dzielnice Aspern Seestadt w Wiedniu oraz Aker Brygge i Tjuvholmen w Oslo. Forma urbanistyczna tych dzielnic funkcjonuje na poziomie struktury przestrzennej oraz na poziomie przepływów jej mieszkańców (czy też użytkowników) dużo korzystniej niż tworzona od podstaw tkanka miejska Songdo.

Skala działań wiąże się bezpośrednio z drugą istotną cechą charakterystyczną – **typem działań wdrożeniowych** dla idei *smart city*. Analizując realizowane projekty *smart*, można dojść do przekonania, że najczęściej są to działania typu *brownfield* (czyli takie, które przekształcają fragmenty miasta) lub o charakterze mieszanym, czyli budowa założeń *greenfield* w formie nowego fragmentu istniejącego miasta, które w skali całokształtu miasta stanowią działania *brownfield*. W zasadzie można przyjąć, że proces wdrożeniowy idei *smart city* odbywa się modelowo jako ewolucja miasta w kierunku wartości *smart*, a nie rewolucja. Ten

⁷ Potrzeba ta podnoszona jest m.in. przez H. Verrest i K. Pfeffer (2019).

⁸ Pojęcie oznacza miasto wszechobecne, typowe. W tej koncepcji kontekst lokalny, tożsamościowy i topograficzny danego miasta zostają zmarginalizowane na rzecz kształtowania miasta na zasadzie „gotowości” do powielania w dowolnej lokalizacji (Keeton, 2011).

stan rzeczy wskazuje na silną potrzebę uwzględnienia zastanego kontekstu przestrzennego oraz uwzględnienie czy wzmocnienie *genius loci* danego miasta.

Po analizie przykładów zrealizowanych projektów zdaje się możliwe wyodrębnienie **kamieni milowych** w procesie uzyskiwania wartości *smart*. Są to: 1. przygotowanie do procesu wdrożeniowego (wizja, partycypanci procesu, model wdrożeniowy, planistyka oraz instrumenty planistyczne), 2. realizacja projektu (partycypanci procesu, model wdrożeniowy, planistyka oraz instrumenty planistyczne, metody nadzoru planistycznego, kluczowa zasada budowy formy urbanistycznej), 3. eksploatacja (uzyskany efekt przestrzenny i sposób funkcjonowania założenia urbanistycznego). Szczególnie dla dwóch pierwszych faz istotne znaczenie ma model współpracy uczestników procesu. Idea *smart city* cechuje się podejściem multidyscyplinarnym, międzysektorowym. Wzorcowe *smart city* powstaje w efekcie współpracy inwestorów oraz władz miasta. Określają one standardy jakości rozwiązań przestrzennych i nadzorują zgodność realizacji z wizją z etapu przygotowawczego. Optymalnym modelem są inicjatywy z podejściem oddolnym (ang. *bottom-up approach*), w których mieszkańcy mają wpływ na podejmowane decyzje przestrzenne jako przyszli użytkownicy danej tkanki miejskiej.

Kolejną zauważalną charakterystyczną cechą idei *smart city* w kontekście kształtowania i rozwoju formy urbanistycznej jest **proces planistyczny oraz jego narzędzia warsztatowe**. To właśnie planistyka stanowi strategiczny element funkcjonowania *smart city*. W każdym z analizowanych przypadków budowa formy urbanistycznej stworzona została na podstawie ustaleń masterplanu, regulującego możliwe formy kształtowania tkanki miejskiej (por. il. 1–4). Masterplan obowiązywał zarówno na etapie przygotowawczym procesu wdrożeniowego, jak i na etapie realizacji projektów. Ponadto standard jakościowy i przestrzenny założeń urbanistycznych wynikał z przeprowadzenia konkursów urbanistycznych na opracowanie masterplanów. Często proces wdrażania *smart city* opiera się także na zintegrowanych działaniach planistycznych i przestrzennych, wspomaganych dodatkowo technologiami ICT, jak na przykład w Songdo.

We wcześniejszej części artykułu wskazano, że sposób budowy poszczególnych elementów formy urbanistycznej powinien być zindywidualizowany dla każdego *smart city*. Jednak analiza działań *smart* w Songdo, Oslo i Wiedniu pozwoliła na zaobserwowanie kilku **ogólnych tendencji w kształtowaniu formy urbanistycznej w duchu *smart***. Dobre praktyki *smart* posiadały poniższe cechy wspólne:

- Forma urbanistyczna projektowana z naciskiem na zindywidualizowane rozwiązania projektowe i przestrzenne.
- Tkanek miejska cechuje się wielofunkcyjnością i pozwala na łatwiejszą adaptację przestrzeni w zależności od zmiennych potrzeb użytkowników.
- Występowanie zróżnicowanych pod kątem przestrzennym i funkcjonalnym stref rekreacyjnych i aktywizujących mieszkańców.
- Przestrzenie publiczne (projektowane np. jako ogólnodostępne tereny zielone, place, przestrzenie rekreacyjne) stanowią kluczowy element budowy formy urbanistycznej.

Il. 1. Masterplan dzielnicy Songdo IBD.

Źródło: <https://www.kpf.com/projects/new-songdo-city> (dostęp: 22.05.2021)

Il. 2. Masterplan dzielnicy Aspern Seestadt. Źródło: <https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/projekte/aspern-seestadt/planungsprozess/masterplan.html> (dostęp: 2.05.2021)

Il. 3. Masterplan dzielnicy Tjuvholmen autorstwa NIELSTORP+ ARKITEKTER AS.
Źródło: <https://nielstorp.no/project/tjuvholmen/#> (dostęp: 21.05.2021)

Il. 4. Masterplan Ab 2.0 dla obszaru Aker Brygge.
Źródło: <https://spolarchitects.com/projects/aker-brygge/> (dostęp: 22.05.2021)

- Łatwa identyfikacja i różnorodność przestrzeni miejskich (unikanie monotonii przestrzennej).
- Stosowanie oryginalnych, wysokiej jakości rozwiązań estetyczno-materiałowych w skali: zabudowy, przestrzeni publicznych, obiektów małej architektury.
- Poszukiwanie nowych funkcji i przeznaczenia typowych elementów formy urbanistycznej, jak np. rusztów ulic itp. (Jako przykład przytoczyć można praktyki w Oslo, gdzie nadano nowe znaczenie przestrzeniom ulic poprzez uwolnienie przyziemia od ruchu samochodów).
- Dążenie do ciągłości wewnątrz urbanistycznych i przestrzeni publicznych oraz ich synergiczne oddziaływanie na płaszczyźnie przestrzennej i znaczeniowej.
- Przestrzenie projektowane jako dostępne lokalnie i globalnie, zarówno w zakresie powiązań komunikacyjnych, jak i kompozycyjnych.
- Wykorzystanie technologii ICT jako narzędzia wspomagającego zasady zrównoważonego rozwoju, w tym racjonalne zarządzanie zasobami naturalnymi oraz wspomaganie procesu zarządzania miastem – jego przestrzenią i mieszkańcami⁹.

Jednocześnie zaznaczyć należy, że w ramach analiz *smart city* nie zaobserwowano konkretnych modeli urbanistycznych czy spójnych cech morfologii miasta (por. il. 5–7).

Nie jest możliwe szczegółowe omówienie wszystkich charakterystycznych tendencji *smart city* ani typowych sposobów kształtowania formy urbanistycznej w duchu *smart*. Intencją autorki było wskazanie najistotniejszych aspektów i cech *smart city* w kontekście kształtowania i rozwoju formy urbanistycznej. Zasadna zdaje się tutaj hipoteza, że to właśnie te aspekty stanowią potencjalnie największą szansę dla urbanistyki miast cechującej się jakością *smart*.

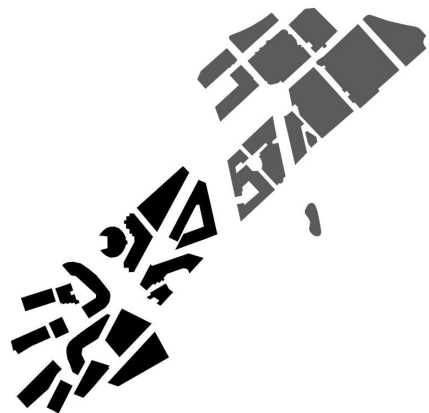
⁹ Szerzej o konkretnych przykładach wyszczególnionych dobrych praktyk autorka pisze w rozprawie doktorskiej (zob. Gorgol, 2021).

Il. 5. Schemat struktury urbanistycznej dzielnicy Songdo IBD. Zakres zrealizowanej tkanki miejskiej. Oprac. aut.

Il. 6. Wiedeń Aspern Seestadt. Schemat docelowej struktury urbanistycznej założenia. Oprac. aut.

Il. 7. Schemat struktury urbanistycznej dzielnic Tjuvholmen i Aker Brygge. Kolorem czarnym oznaczono obszar Tjuvholmen, kolorem szarym obszar Aker Brygge. Oprac. aut.

4. PODSUMOWANIE

Czy idea *smart city* może być potraktowana jako szansa dla kształtowania i rozwoju formy urbanistycznej? Z pozoru nieprzestrzenna idea *smart city* zdaje się być inspirującym kierunkiem do rozwoju miasta przyszłości. Istotnym zagadnieniem w tym kontekście jest sposób pojmowania *smart city*. Warunkiem *sine qua non* w dyskusji nad kierunkami budowy formy urbanistycznej *smart* jest podejście holistyczne. W tym zakresie *smart city* stwarza obiecujące możliwości w kształtowaniu formy urbanistycznej co najmniej na kilku polach: 1. doboru skali i typu założenia; 2. wypracowania modelu współpracy partycypantów procesu budowy formy urbanistycznej (fragmentów) miasta; 3. zdefiniowania procesu planistycznego i warsztatowego (instrumentów planistycznych); 4. dostarczania przykładów czy inspiracji w sposobie budowy konkretnej formy urbanistycznej o cechach *smart* (choćby na przykładzie transponowania dobrych doświadczeń Oslo czy Wiednia). Zdaje się, że przytoczone tendencje w budowie *smart city* mogą stanowić swojego rodzaju szansę w kontekście kształtowania i rozwoju formy urbanistycznej miasta.

Jednocześnie zaznaczyć należy, że ciężko jest wskazać spójne cechy morfologiczne struktury urbanistycznej *smart city*. Wynika to być może z tego, że większość dobrych praktyk *smart city* realizowana była na zasadzie ewolucji miasta, jako działania w skali fragmentu większej całości. Taki stan rzeczy wiąże się z koniecznością uwzględnienia zastanego kontekstu przestrzennego danego miasta i uwarunkowań z niego wynikających. Być może wynika to z tego, że idea *smart city* powinna cechować się indywidualizowanym podejściem do miasta, a wdrażanie wartości *smart* na zasadach *city in a box* nie przyniosło oczekiwanych efektów?

BIBLIOGRAFIA

- Albino, V., Berardi, U., Dangelico, R.M. (2015). Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives. *Journal of Urban Technology*, 22(1), 1723–1738.
- Anthopoulos, L.G., Vakali, A. (2012). Urban Planning and Smart Cities Interrelations and Reciprocities, [w:] F. Álvarez, F. Cleary, P. Daras, J. Domingue, A. Galis, A. Garcia, A. Gavras, S. Karnourkos, S. Krco, M.-S. Li, V. Lotz, H. Müller, E. Salvadori, A.-M. Sassen, H. Schaffers, B. Stiller, G. Tselentis, P. Turkama, T. Zahariadis, *The Future Internet Assembly 2012* (178–189), Lecture Notes in Computer Science, 7281.
- Blicharz, G., Kisielewicz, T. (2017). Prawne aspekty zarządzania commons wobec technicznych wyzwań rozwoju smart city. *Forum Prawnicze*, 1(39), 34–54.
- Giffinger, R., Fertner, Ch., Kramar, H., Kalasek, R., Nataša Pichler-Milanović, N., Meijers, E. (2007). *Smart cities – Ranking of European medium-sized cities*. Wiedeń: Centre of Regional Science.

- Gorgol, N. (2021). *Idea smart city a budowa formy urbanistycznej na wybranych przykładach* (rozprawa doktorska). Kraków: Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- Hollands, R.G. (2008). Will the real smart city please stand up? *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, 12(3), 303–320.
- Keeton, R. (2011). *Rising in the East: Contemporary New Towns in Asia*. Amsterdam: International New Town Institute SUN.
- Lynch, K. (1991). *City Sense and City Design, Writings and Projects of Kevin Lynch*. Cambridge, MA: The M.I.T. Press.
- Manville, C., Cochrane, G., Cave, J., Millard, J., Pederson, J.K., Thaarup, R.K., Liebe, A., Wissner, M., Massink, R., Kotterink, B. (2014). *Mapping Smart Cities in the EU*. Brussels: European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department A: Economic and Scientific Policy.
- Marvin, S., Luque-Ayala, A., McFarlane, C. (red.). (2016). *Smart Urbanism Utopian vision or false dawn?* London: Routledge.
- Min, K., Yoon, M., Furuya, K. (2019). A Comparison of a Smart City's Trends in Urban Planning before and after 2016 through Keyword Network Analysis. *Sustainability*, 11(11), 3155.
- Poole, S. (2014). The truth about smart cities: 'In the end, they will destroy democracy'. *The Guardian*. Pobrane z: <https://www.theguardian.com/cities/2014/dec/17/truth-smart-city-destroy-democracy-urban-thinkers-buzzphrase> (dostęp: 15.05.2018).
- Wiig, A. (2015). IBM's smart city as techno-utopian policy mobility. *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, 19(2–3), 258–273.
- Wilk, P. (2017). *Pojutrze. O miastach przyszłości*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Vattano, S. (2013). European and Italian experience of Smart Cities: a model for the smart planning of city built. *Techné*, (5), 110–116.
- Verrest, H., Pfeffer, K. (2019). Elaborating the urbanism in smart urbanism: distilling relevant dimensions for a comprehensive analysis of Smart City approaches. *Information, Communication & Society*, 22(9), 1328–1342.
- <https://www.kpf.com/projects/new-songdo-city> (dostęp: 22.05.2021).
- <https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/projekte/aspersn-seestadt/planungsprozess/masterplan.html> (dostęp: 2.05.2021).
- <https://nielstorp.no/project/tjuvholmen/#> (dostęp: 21.05.2021).
- <https://spolarchitects.com/projects/aker-brygge/> (dostęp: 22.05.2021).

Paweł Mytnik (mytnikpwel@gmail.com)

 <https://orcid.org/0000-0003-0498-2534>

Przestrzenie produkcji miejskiej

Spaces of urban production

Streszczenie

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat przemianę europejskich miast napędzała gospodarka oparta na wiedzy. Produkcja dóbr została pominięta w wizji miasta jutra i zaczęła stopniowo zanikać. Obecnie można jednak zaobserwować próbę zmiany takiego kierunku rozwoju – zauważono potencjał produkcji dla rozwoju zrównoważonego miasta. Celem artykułu stworzonego na podstawie części badawczej pracy magisterskiej autora (Mytnik, 2021: 7–14) jest analiza relacji produkcji z współczesnym miastem na podstawie trzech przykładów reprezentujących trend integracji produkcyjnych funkcji w jego tkance.

Słowa kluczowe: miasto produktywne, produkcja miejska, zrównoważone miasto, przestrzeń produkcji, rozwój inteligentny, Hamburg, Monachium, Bruksela

Abstract

Over previous decades, the transformation of European cities has been driven by the economy of knowledge. The production industry has not been included in the vision of the modern city and began to disappear. Currently, we can observe the redefinition of this development model – the potential of urban production has been noticed. The article, based on author's master's thesis (Mytnik, 2021: 7–14), presents the relationship between production and the modern city as well as contemporary examples of integrating these functions in its fabric.

Keywords: productive city, urban production, sustainable city, space of production, intelligent development, Hamburg, Munich, Brussels

1. WSTĘP

W ciągu ostatnich 20 lat centra europejskich metropolii przeszły proces odnowy oraz zdefiniowania nowej wizji rozwoju. W myśleniu o mieście postindustrialnym skupiono się na sektorze usług i gospodarki opierającej się na wiedzy oraz zawodach kreatywnych, a także wprowadzaniu do centrów miast funkcji mieszkaniowych (European, 2017: 4). Promowany był model wielofunkcyjnego „miasta krótkich odległości” (Jacobs, 1993: 157–167). Przemiana ta wiązała się jednak z zanikaniem mniej dochodowych funkcji – sektor produkcji został pominięty w kształtowaniu wizji nowoczesnego miasta i zaczął stopniowo zanikać (Brearley 2016: 8). W wielu projektach odnowy miejskiej kładziono nacisk na zapewnienie przestrzeni do działalności barów, sklepów czy restauracji, które stały się pożądanym elementem otoczenia (Bouwmeester Maître Architecte, 2019: 3). Można jednak równolegle zaobserwować systematyczne wykluczenie produkcyjnego programu z obszaru miasta.

Produkcyjna aktywność, która od wieków towarzyszyła europejskim miastom, została stopniowo wyparta na ich dalekie peryferia lub bardzo często na drugi koniec zglobalizowanego świata (Bouwmeester Maître Architecte, 2019: 3). Przyczyniły się do tego rosnące czynniki, zwłaszcza w śródmiejskich lokalizacjach, a także konkurencja o przestrzeń z dynamicznie rozwijającym się budownictwem mieszkaniowym (Hill, 2020: 40–41).

Problemem produkcji stał się również brak dostępnych na rynku nieruchomości, odpowiednich dla rozwoju tego sektora, a także tradycyjny sposób myślenia o strefowaniu i rozdzieleniu funkcji planowania, prowadzący do negatywnego postrzegania działających w mieście firm (Hill, 2018: 16).

We współczesnym, postindustrialnym mieście wykształconym pracownikom zapewniono wiele możliwości zatrudnienia i rozwoju, jednocześnie doprowadzając do sytuacji, gdzie praca dla osób o podstawowym wykształceniu wiąże się z długimi dojazdami na jego obrzeża (European, 2017: 4). Ta nierówność w dostępie do zatrudnienia prowadzi do problemów komunikacyjnych, ekonomicznych oraz socjalnych. Promowany dotychczas model rozwoju miasta pomijający produkcję okazał się niekompletny (Bouwmeester Maître Architecte, 2019: 4).

1.1. WSPÓŁCZESNE TRENDY

Jeszcze do niedawna powszechnie uważano, że produkcja działająca na terenie miasta jest zbędna i będzie stopniowo zanikać. Obecnie jednak badacze wskazują, że uwzględniając trendy gospodarcze oraz potrzeby mieszkańców dużych ośrodków, można spodziewać się wzrostu jej znaczenia w przyszłości (Hohn, 2019: 6).

Na fali zwiększającej się świadomości ekologicznej społeczeństwa, a także promocji recyklingu oraz idei gospodarki cyrkularnej rozwija się sieć niewielkich firm, które wykorzystując lokalizację w mieście, mogą lokalnie produkować i przetwarzać produkty, unikając dalekiego transportu towarów (Brearley, 2016: 6).

Współcześnie produkcja może powrócić do miasta między innymi za sprawą jej stopniowej cyfryzacji z wykorzystaniem nowych metod i procesów produkcyjnych – pojawiają się nowe technologie, dzięki którym działa ona ciszej i bardziej dyskretnie (Vogel, 2019: 15). W wyniku tego możliwa będzie integracja produkcyjnych aktywności z innymi funkcjami przestrzeni miejskich – na przykład mieszkaniowymi, gdzie do tej pory występowały konflikty. W dużych miastach obserwowany jest również zwiększający się popyt na wysokiej jakości zrównoważone i wyprodukowane lokalnie wyroby (Läpple, 2016: 23–29). Powstają małe i średnie firmy o działalności profilowanej na wewnętrzny rynek, wytwarzające zindywidualizowane produkty. W tym kontekście cyfryzacja produkcji ułatwia realizację indywidualnie dopasowanych, wręcz rzemieślniczych zamówień o niewielkiej skali. Produkcja w mieście będzie się w przyszłości rozwijać także dzięki charakterystycznej dla miejskiego środowiska sieci małych firm z wyspecjalizowaną siłą roboczą. Ich działalność będzie wiązać się z rozwojem, wytwarzaniem i promocją produkowanych na miejscu produktów (Hill, Warden, 2018: 193).

1.2. CEL

Celem artykułu jest analiza relacji produkcji z miastem współczesnym rozumianym jako miasto XXI wieku na podstawie trzech przykładów reprezentujących trend integracji produkcyjnych funkcji w jego tkance: Hamburga, Monachium i Brukseli.

Studia stanu badań wykazały, że opisane powyżej zjawiska zmiernają do stopniowego odrodzenia i rozwoju tego sektora w miejskim kontekście. Zauważone zostały korzyści wynikające z jego obecności, zarówno dla gospodarki, jak i mieszkańców miasta, a działania lokalnych samorządów i organizacji zmiernają do wspierania produkcyjnych aktywności na ich terenie. Z sukcesem realizowane są kolejne projekty, zarówno w formie pojedynczych obiektów, jaki i większych założeń, będących elementami nowej wizji rozwoju, zakładającej włączenie produkcji jako integralnego elementu tkanki miast oraz wyeksponowanie produkcyjnych aktywności w ich przestrzeni.

Artykuł jest głosem w dyskusji, sprawdzającym prawdziwość powyższych twierdzeń.

Studia przypadków przeprowadzono na podstawie analizy:

- opracowań na temat przestrzeni produkcji i stanu tego sektora w wybranych miastach,
- dokumentów miejskich oraz strategii rozwoju,
- dokumentacji biur projektowych oraz podmiotów realizujących poszczególne obiekty.

2. REZULTATY: POWRÓT PRZEMYSŁU DO MIASTA

W ostatnich latach można zaobserwować próbę przededefiniowania dotychczasowej wizji rozwoju miast, przewidyującej wyłącznie rozwoju usług oraz budownictwa mieszkalnego. Pojawily się koncepcje wprowadzenia w miastach pomijanych dotychczas aktywności, takich jak produkcja dóbr.

Program rozwoju nowoczesnej produkcji nie przewiduje oczywiście powrotu ciężkiego przemysłu, hut czy fabryk, których uciążliwości doskwierały mieszkańcom XIX-wiecznych miast – miejską produkcję przyszłości tworzyć będzie wiele powiązanych ze sobą małych i średnich podmiotów wytwarzających dobra materialne w gęsto zurbanizowanym, różnorodnym środowisku, przy wykorzystaniu rodzimych zasobów i lokalnie osadzonych łańcuchów wartości (Brearley, 2016: 15).

Taki model rozwoju koresponduje z obserwowanymi zmianami, które zmierzają do przestrzennej integracji życia oraz pracy – nowe formy produkcji miejskiej mogą wnieść znaczący wkład w rozwój nowoczesnego, zrównoważonego miasta. Uwzględniając powyższe trendy, zauważono potrzebę wsparcia pozostałych w miastach, lokalnie działających firm oraz zaplanowanie nowych przestrzeni, niezbędnych do rozwoju tego sektora (Hill, 2020: 45).

Obecnie poszukiwane są także architektoniczne rozwiązania, które umożliwią integrację produkcji z miejską tkanką, a także zwiększoną wydajność wykorzystania przestrzeni w dogęszczających się miastach – proponowane są wertykalne struktury, umożliwiające różnorodne aktywności na wielu kondygnacjach (Hill, 2020: 45). Będzie je charakteryzowała hybridowość oraz heterogeniczność funkcji (Vogel, 2019: 8).

2.1. PRZESTRZENIE PRODUKCJI W MONACHIUM

Wsparcie produkcyjnych działalności już od 40 lat jest elementem lokalnej polityki gospodarczej w Monachium. W 1981 roku miasto wraz z lokalną izbą rzemieślniczą oraz izbą handlową powołały spółkę Münchner Gewerbehofgesellschaft GmbH. Zajmuje się ona budową, zarządzaniem oraz promocją przestrzeni dla lokalnych firm rzemieślniczych oraz produkcyjnych, którym groziła wyprowadzka poza miasto. Zrealizowane przez spółkę obiekty są wzorowane na typologii ukształtowanej w niemieckich miastach epoki przemysłowej, w których na kilku kondygnacjach pod jednym dachem funkcjonował mikrokosmos wielu zakładów rzemieślniczych (Steudel, 2020).

Działające w takich obiektach firmy, dzieląc przestrzenie wspólne oraz infrastrukturę budynku, obniżają koszty swojej działalności. Wyposażenie budynków w windy towarowe o dużym udźwigu, wysoka nośność stropów oraz szerokie korytarze sprawiają, że także na wyższych kondygnacjach mogły ulokować się produkcyjne działalności wykorzystujące ciężkie wyposażenie.

Pierwszy obiekt spółki – Frankfurter Ring – został otwarty jako projekt pilotażowy w 1983 roku. Kolejna inwestycja – Gewerbehof Westend (il. 1), zrealizowana w wyniku przebudowy dawnej fabryki, z powierzchnią 27 000 m² jest do dziś największym obiektem tego typu na terenie Monachium. Popyt na przestrzenie do wynajęcia stale rósł, dzięki czemu w następnych latach spółka zrealizowała z sukcesem kolejne obiekty.

Obecnie do Münchner Gewerbehofgesellschaft należy 9 obiektów oferujących łącznie ponad 118 000 m² powierzchni do wynajęcia, z których korzysta około 450 firm (Becher i Peus, 2020).

II. 1. Gewerbehof Westend w Monachium (Google Maps, b.d.)

II. 2. Gewerbehof Laim w Monachium (Google Maps, b.d.)

Jedną z najnowszych inwestycji spółki jest oddany do użytku w 2011 roku budynek Gewerbehof Laim (il. 2), który stał się modelowym przykładem nowoczesnego w miejskiej produkcji obiektu.

Na potrzeby rozwoju kolejnych przestrzeni poszukiwane przez spółkę są tereny położone szczególnie blisko centrum miasta. Uważa się, że lokalizacjom podmiejskim trudno będzie odnieść sukces komercyjny (Gasser i Klee, 2014).

Monachijski program jest z pewnością jednym z najbardziej udanych przykładów wspierania przez lokalne władze działalności firm produkcyjnych. Obiekty spółki przynoszą korzyści zarówno przedsiębiorcom, jaki i mieszkańcom miasta. Zapewniają przestrzeń działalności firm produkcyjnych, a tym samym szansę rozwoju innowacyjnych pomysłów i nowych produktów. Uławiają przedsiębiorcom rozpoczęcie własnej działalności gospodarczej, utrzymując oraz zapewniając nowe miejsca pracy na terenie miasta.

Okoliczni mieszkańcy mogą korzystać z bliskości różnorodnych usług oferowanych w obiektach – ich obecność w przestrzeni miasta zwiększa atrakcyjność dzielnicy.

Doświadczenia spółki Münchner Gewerbehofgesellschaft stały się podstawą rozwoju podobnych inicjatyw w innych niemieckich miastach (Gasser i Klee, 2014).

2.2. STRATEGIA ROZWOJU PRZESTRZENI RZEMIEŚLNICZYCH W HAMBURGU

Hamburg jest jednym z głównych ośrodków gospodarczych Niemiec o długich tradycjach przemysłowych. Z powodu rosnącej presji rynku mieszkaniowego firmy produkcyjne zaczęły odczuwać niedobór przestrzeni do rozwoju. Wiele działalności było zmuszonych przenieść się na obrzeża miasta, tracąc tym samym wieloletnich, lokalnych klientów.

Z uwagi na obserwowane nowe trendy gospodarcze władze lokalne w dyskusji na temat rozwoju gospodarczego i urbanistycznego miasta podjęły także temat rozwoju miejskiego sektora produkcyjnego. Zaplanowano ochronę istniejących lokalizacji, gdzie obecnie działa miejska produkcja, a także wyznaczenie nowych obszarów rozwoju tego sektora. W 2012 roku zobowiązano niektóre dzielnice miasta do zaplanowania na swoim obszarze terenów przewidzianych na funkcje produkcyjne (Hohn, 2019).

Jednym z projektów, który udowodnił, że istnieje alternatywa dla zanikających w mieście zakładów rzemieślniczych, jest zlokalizowany w hamburskiej dzielnicy Altona Handwerkerhof Ottensen (il. 3).

Dzięki założonemu w 2011 roku przez lokalnych przedsiębiorców stowarzyszeniu na niewielkiej, centralnie położonej działce powstał czterokondygnacyjny budynek o powierzchni 1565 m² (Neustadtarchitekten, 2015), który zapewnił przestrzeń miejskim rzemieślnikom oraz firmom produkcyjnym. Na 3 dolnych kondygnacjach obiekt oferuje przystępne cenowo powierzchnie dla lokalnych zakładów: działa tu między innymi szklarz, stolarz oraz manufaktura instrumentów muzycznych. Ostatnią kondygnację budynku zajmują powierzchnie

Il. 3. Handwerkerhof Ottensen w Hamburgu. Aut. J. Hus

biurowe dla firm usługowych oraz sektora kreatywnego. Lokale w budynku wynajęto w sumie 15 firm reprezentujących rozmaite branże.

W 2014 roku lokalna izba handlowa opracowała raport na temat dostępnych w mieście przestrzeni dla miejskiej produkcji i rzemiosła oraz przyszłości tego sektora w Hamburgu (Gasser i Klee, 2014).

W dokumencie nakreślono także wytyczne do planowania obiektów miejskiej produkcji – wskazano, że aby odpowiednio wykorzystywać przestrzeń w dogęszczającym się mieście, współczesne obiekty miejskiej produkcji powinny posiadać wielokondygnacyjną formę.

Według twórców raportu podczas selekcji przyszłych najemców lokali pożądany jest różnorodny program działalności reprezentujących wiele branż – ich obecność w obiekcie zwiększa jego atrakcyjność zarówno dla pracowników, jak i odwiedzających oraz tworzy synergię między firmami.

Ważnym aspektem jest także lokalizacja budynku – dogodna zarówno dla najemców oraz klientów, a także dostawców. Z tego względu konieczna jest lokalizacja w centralnych obszarach miasta, w pobliżu głównych ciągów komunikacyjnych.

W dokumencie zdefiniowano również optymalny rozmiar powierzchni pod wynajem: od 50 do 500 m².

Zgodnie z tymi wytycznymi zaprojektowano oddany do użytku w 2019 roku obiekt Meistermeile, zrealizowany przez miasto we współpracy z izbą handlową. Budynek, wzorowany na formie monachijskiego Gewerbehof Laim, oferuje 11 400 m² przystępnej cenowo powierzchni do wynajęcia oraz ok. 2000 m² przestrzeni magazynowej.

Aby jak najlepiej wykorzystać potencjał działających w mieście zakładów rzemieślniczych oraz produkcyjnych, izba handlowa opracowała w 2020 strategię rozwoju – *Handwerkerhof-Strategie 2030*.

Zwrócono w niej uwagę, że Hamburg powinien chronić stabilność lokalnych działalności i określić ich wsparcie jako element zrównoważonego, zintegrowanego rozwoju miejskiego, który, podobnie jak w przypadku socjalnego budownictwa mieszkalnego, powinien być długofalowo wspierany finansowo (Handwerkskammer Hamburg, 2021: 13).

2.3. PROGRAM ROZWOJU MIEJSKIEJ PRODUKCJI W BRUKSELI

Bruksela była jednym z centrów rewolucji przemysłowej XIX wieku i jednym z najważniejszych ośrodków przemysłowych w Europie – jeszcze do lat 60. XX wieku około 60% miejsc pracy w tym mieście było związanych z przemysłem (Hill, Warden, 2018: 27).

Wraz z rozwojem sektora usług oraz wzrostu znaczenia funkcji międzynarodowych miasta przemysł stracił na znaczeniu w gospodarce miasta (Hill, Warden, 2018).

Obecnie Bruksela, z jednym z najwyższych w Europie dochodów na mieszkańca, boryka się z wysokim poziomem bezrobocia (Hill, Warden, 2018). Struktura miasta do dzisiaj charakteryzuje się dużą różnorodnością tkanki, z poprzemysłową zabudową często wykorzystywaną przez lokalne firmy produkcyjne i rzemieślnicze.

Ta funkcja jest jednak systematycznie wypierana przez dużą presję rynku mieszkaniowego oraz biurowego. Proces ten występuje zwłaszcza w położonych centralnie dawnych dzielnicach robotniczych (Hill, 2020).

Zrealizowany przez platformę Architecture Workroom Brussels projekt badawczy *Atelier Brussels the productive metropolis – working models for the productive metropolis* (Dujardin, 2016) oraz wystawa *A good City has Industry* (Brearley, 2016) zwróciły uwagę społeczeństwa na temat znaczenia sektora produkcji w skali miasta oraz podjęły debatę na temat jego kształtu w przyszłości.

Ten aspekt został zauważony przez lokalne władze, które wprowadziły narzędzia planistyczne wspierające rozwój sektora produkcji wewnątrz miasta.

W związku z dużym wzrostem demograficznym Brukseli i presją dotyczącą wyznaczenia nowych obszarów mieszkalnych władze postanowiły przekształcić w tym celu dawne przemysłowe tereny.

Aby nie odbyło się to ze stratą dla lokalnej gospodarki i działających tam obecnie niewielkich firm, zaproponowano nowatorskie rozwiązanie planistyczne – w przypadku projektów mieszkalnych o łącznej powierzchni ponad 10 000 m² od inwestorów

wymagane jest wprowadzenie do projektu przestrzeni wynoszącej ok. 90% powierzchni parteru (Bouwmeester Maître Architecte, 2019: 4), przeznaczonych pod działalności reprezentujące produktywną gospodarkę. W ten sposób zapewniono realizację projektów, które oferują zarówno nową przestrzeń mieszkalną, jak i przestrzenie rozwoju miejskiej produkcji.

Kolejnym katalizatorem przemian miasta w kierunku produktywniej gospodarki jest projekt przekształcenia zdegradowanych terenów położonych wzdłuż kanału Bruksela-Charleroi. Dawniej to tutaj koncentrował się kluczowy dla gospodarki miasta przemysł.

Celem projektu, poza zapewnieniem nowej przestrzeni mieszkalnej oraz zintegrowania tych terenów z tkanką miasta, stał się także rozwój ekonomiczny tego obszaru – działających lokalnie małych i średnich firm reprezentujących sektor produkcji.

W ramach projektu zrealizowano między innymi Village de la Construction – centrum dystrybucyjne nowoczesnych materiałów budowlanych, a także kompleks Greenbizz (il. 4) – inkubator dla „zielonych” biznesów oraz przestrzeń produkcji dla sektora zrównoważonych materiałów i technologii.

W realizacji są kolejne inwestycje – zlokalizowany bezpośrednio nad kanałem regionalny browar – Brussels Beer Project oraz zintegrowany projekt przekształcenia terenów dawnej rzeźni miejskiej w wielofunkcyjny targ związany z produkcją spożywczą oraz lokalnym miejscem spotkań.

Il. 4. Kompleks Greenbizz w Brukseli (Google Maps, b.d.)

3. Dyskusja: Relacja produkcji z miastem

Miasto oraz produkcyjne przedsiębiorstwa działające na jego terenie znajdują się w wielopłaszczyznowej relacji. Okazuje się, że sektor produkcyjny preferuje działalność w mieście ze względu na dużą bazę potencjalnych klientów oraz ułatwiony dostęp do dostawców, a także wysoką podaż wykwalifikowanych pracowników. Korzystna jest także możliwa w takim środowisku synergia firm reprezentujących wiele branż oraz wymiana myśli i doświadczeń pomiędzy ich pracownikami. Dzięki obecności odpowiedniego zaplecza naukowego miasto oferuje możliwość zwiększania kwalifikacji pracowników, a także współpracy firm z uczelniami i ośrodkami badawczymi. Ośrodki miejskie zyskują na obecności produkcji dzięki zwiększeniu różnorodności dostępnych na rynku miejsc pracy, co w konsekwencji prowadzi do stabilnej i odpornej na kryzysy gospodarki (Grabher, 2011: 10). Zaobserwowano również pozytywne aspekty sektora produkcyjnego dla nowo przybyłych do miasta migrantów – to tutaj bariera językowa jest niższa, a bardziej pożądane na rynku pracy są umiejętności techniczne (Grabher, 2011).

Produkcyjny program na terenie miasta zwiększa także jego atrakcyjność – wspomaga rozwój „miasta krótkich odległości” (Grabher, 2011: 31) oraz postulowaną przez Jane Jacobs różnorodność funkcji w przestrzeni dzielnicy, stymulując tym samym interakcje społeczne oraz szeroko rozumianą „miejskość” przestrzeni (Jacobs, 1993: 157–167).

Miejska produkcja może pełnić również rolę edukacyjną – eksponuje i podkreśla rolę pracy, technologii, ale także gospodarki odpadami w mieście – uświadamia jak dużo pracy wymaga wyprodukowanie produktu. Skłania także do refleksji nad obecną konsumpcją oraz wzmacnia ekologiczne spojrzenie społeczeństwa – kreuje nowe możliwości rozwoju recyklingu w duchu ekonomii cyrkularnej. Ekspozycja produkcji w przestrzeni miasta spełnia także funkcję kontrolną – zapobiega nieodpowiedniemu traktowaniu pracowników czy nielegalnej utylizacji poprodukcyjnych odpadów.

Obecność produkcyjnych biznesów w mieście buduje także silną relację producent–konsument. Udowodniono także, że obecność produkcji w miejskim środowisku wspomaga rozwój gospodarki opartej na solidarności podmiotów – małych i średnich firm, a także lokalnego łańcucha wartości (Stiehm, 2017). Efekty pracy produkcji w przeciwieństwie do sektora usług mogą być bezpośrednio obserwowane i podziwiane, a lokalnie wytwarzane towary są ważnymi nośnikami miejscowej kultury; tworzą tożsamość miejsca i związanej z nimi społeczności (Hill, 2020).

Badania objęły trzy reprezentatywne przypadki miast, które od pewnego czasu aktywnie prowadzą „proindustrialną” politykę – przygotowywane są strategie działania, a także realizowane programy dla poszczególnych przestrzeni miejskich w celu wprowadzenia w ich obszarze produkcyjnych aktywności. W celu dalszego pogłębienia badań konieczne jest zwiększenie liczby przypadków oraz poszerzenie spektrum studiów o studia ekonomiczno-społeczne, prowadzone np. techniką pogłębionego wywiadu z osobami zaangażowanymi w proces tworzenia strategii, projektowania poszczególnych budynków, a następnie analiz

POE (*post-occupancy evaluation*). Również badania ilościowe, przeprowadzone metodą ankiętową wśród mieszkańców miast, pozwoliłyby na poznanie odbioru tego kierunku działań wśród społeczności miasta.

4. PODSUMOWANIE

Zaprezentowane powyżej przykłady są przejawem zmiany dotychczasowego paradygmatu współczesnej urbanistyki – zauważono, że próba zwiększenia atrakcyjności miast na podstawie rozwoju usług i wprowadzania funkcji mieszkalnych doprowadziła do wyparcia mniej dochodowych aktywności. Nie zrealizowano tym samym zamierzonej pierwotnie wielofunkcyjności miasta.

Zmniejszający się udział produkcyjnej aktywności, stanowiącej niegdyś bardzo ważny element działalności człowieka, został oceniony negatywnie – obecnie rośnie przekonanie, że obecność produkcji jest konieczna, aby przeciwdziałać monofunkcyjności dzielnic, a także zapewnić zrównoważony rozwój miasta, z odporną na kryzysy gospodarką, oferującą różnorodne miejsca pracy.

Władze lokalne zaczynają zauważać problem w zanikającym w mieście sektorze produkcyjnym. Rozpoczęto ochronę i wsparcie działających w mieście firm, a także planowanie nowych przestrzeni dla rozwoju takich funkcji. Dzięki postępowi technologicznemu zanikają uciążliwości związane z produkcją, które dotychczas mogły być powodem konfliktów. Przewiduje się, że produkcja w miastach będzie rozwijać się w kierunku sieci niewielkich przedsiębiorstw, działających na podstawie solidarności podmiotów, a także lokalnego łańcucha wartości. Można się spodziewać, że w przyszłości zwiększy się znaczenie produkcji w gospodarce miast, a przestrzenie produkcji staną się integralną częścią ich tkanki oraz elementem życia codziennego mieszkańców.

BIBLIOGRAFIA

- Becher, G., Peus, M. (2020). *Errichtung von Handwerker-/Gewerbehöfen in Frankfurt am Main. Eine Bedarfsanalyse*. Pobrane z: https://www.frankfurt-main.ihk.de/imperia/md/content/pdf/innovation-umwelt/bedarfsanalyse_handwerker_und_gewerbehoefe_in_frankfurt_am_main_abschlussbericht.pdf (dostęp: 02.09.2021).
- Boneberger, R. (2011). *Die Münchner Gewerbehöfe – eine starke Gemeinschaft*. Pobrane z: <https://www.mgh-muc.de/news-infos/broschuere-30-jahre-ghs> (dostęp: 03.09.2021).
- Bouwmeester Maître Architecte. (2019). *Brussels Productive City*. Pobrane z: https://bma.brussels/app/uploads/2018/12/190620_UPDATE-Ville-productive_low-rescover_pour-internet-1.pdf (dostęp: 18.02.2021).

- Brearley, M. (2016). *A good City has Industry*. Pobrane z: <https://www.architectureworkroom.eu/en/narratives/2756/a-good-city-has-industry> (dostęp: 18.02.2021).
- Dujardin, P. (2016). *Atelier Brussels the productive metropolis*. Pobrane z: <https://www.architectureworkroom.eu/en/projects/528/atelier-brussel-productive-metropolis> (dostęp: 18.02.2021).
- European. (2017). *Productive cities. European 14 theme*. Pobrane z: https://www.european-europe.eu/media/default/0001/12/e14_topic_en_web_pap_pdf.pdf (dostęp: 15.08.2021).
- Gasser, T., Klee, R. (2014). *Handwerker- und Gewerbehöfe Bericht. 2014 – Überblick über private und städtische Gewerbehöfe in Hamburg*. Pobrane z: <https://www.hamburg.de/contentblob/8425474/02efbe815ac958b292a2c6ddd84b42b8/data/broschuere-gewerbehoefe.pdf> (dostęp: 24.06.2021).
- Google Maps. (b.d.). Pobrane z: <https://www.google.pl/maps> (dostęp: 15.08.2021).
- Grabher, G. (2011). *Handgemacht in Hamburg. Neue Perspektiven für das Handwerk in der Stadt*. Pobrane z: https://www.hcu-hamburg.de/fileadmin/documents/Professoren_und_Mitarbeiter/Gernot_Grabher/P1_bericht.pdf (dostęp: 19.07.2021).
- Handwerkskammer Hamburg. (2011). *Masterplan Handwerk 2020*. Pobrane z: <https://www.hamburg.de/contentblob/3049308/8b8343f99265dacb18ae233d05b177ce/data/masterplan-handwerk.pdf> (dostęp: 15.07.2021).
- Handwerkskammer Hamburg. (2014). *Der Handwerkerhof MEISTERMEILE. Handwerk auf der Etage in Hamburg-Eimsbüttel*. Pobrane z: <https://www.meistermeile.de/download/Meistermeile-2014.pdf> (dostęp: 19.07.2021).
- Handwerkskammer Hamburg. (2021). *Handwerkerhof-Strategie 2030 für Hamburg. Positionspapier der Handwerkskammer Hamburg*. Pobrane z: <https://www.hwk-hamburg.de/downloads/handwerkerhof-strategie-2030-fuer-hamburg-positionspapier-handwerkskammer-hamburg-93,396.pdf> (dostęp: 20.07.2021).
- Hill, A.V. (2020). *Foundries of the Future: a Guide to 21st Century Cities of Making*. Delft: TU Delft Open.
- Hill, V.A., Warden, J. (2018). *Cities of Making. Cities Report*. Pobrane z: https://citiesofmaking.com/wp-content/uploads/2018/05/CoM_CityReport-0523-HR.pdf (dostęp: 15.08.2021).
- Hohn, J. (2019). *Städtische Rückseiten: Das Bindegewebe der Stadt*. Karlsruhe: KIT Scientific Publishing.
- I-share-economy. (2015). *Handwerkerhof Ottensen*. Pobrane z: <https://www.i-share-economy.org/atlas/handwerkerhof-ottensen> (dostęp: 20.07.2021).
- Jacobs, J. (1993). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Läpple, D. (2016). Produktion zurück in die Stadt. Ein Plädoyer. *Bauwelt*, 35(211), 23–29.
- Mytnik, P. (2021). *Przestrzenie produkcji – budynek dla miejskich wytwórców na Zabłociu* (praca magisterska). Kraków: Politechnika Krakowska. (praca niepublikowana)
- Neustadtarchitekten. (2015). *Handwerkerhof Ottensen*. Pobrane z: <https://neustadtarchitekten.de/portfolio/handwerkerhof-ottensen/> (dostęp: 20.07.2021).

- Nischwitz, G., Chojnowski, P., von Bestenbostel, M. (2021). *Urbane Produktion für eine Produktive Stadt Bremen, Eine Chance für mehr Beschäftigung?* Bremen: Institut Arbeit und Wirtschaft (iaw) Universität /Arbeitsnehmerkammer Bremen.
- Stiehm, S. (2017). *Gestaltungsparameter für die (Re-) Integration von Produktion in den urbanen Raum im Kontext von Industrie 4.0.* Aachen: Apprimus Verlag.
- Stedel, U. (2020) *Stapelweise Handwerksbetriebe in den Münchner Gewerbehöfen.* Pobrane z: <https://www.deutsche-handwerks-zeitung.de/muenchner-gewerbehoeften-135849/> (dostęp: 03.09.2021).
- Vogel, F. (2019). *Neue Räume für die produktive Stadt.* Pobrane z: https://www.bbsr.bund.de/BBSR/DE/veroeffentlichungen/berichte-kompakt/2018-2022/bk-01-2019-dl.pdf;jsessionid=DC7A806D2D87CFACF5F638A4D8769564.live11311?__blob=publicationFile&v=1 (dostęp: 20.06.2021).

Artykuł stworzony na podstawie części badawczej pracy dyplomowej magisterskiej pt. „Przestrzenie produkcji – budynek dla miejskich wytwórców na Zabłociu”, obronionej w 2021 r. na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej pod kierunkiem dr inż. arch. Ernestyny Szpakowskiej-Loranc.

PUJA

ARCHITEKTURA

Monika Fronczak (monika.fronczak@hotmail.com)

 <https://orcid.org/0000-0003-3700-7188>

Architektura inspirująca. Budynki w przestrzeni publicznej w narracji z współczesnym odbiorcą

Inspiring architecture – narration of buildings in public space with contemporary viewers

Streszczenie

Współczesne społeczeństwo, oprócz estetyki i funkcjonalności, poszukuje w architekturze i przestrzeniach publicznych źródeł inspiracji. Autorka w artykule nawiązującym do swojej pracy magisterskiej (Fronczak, 2020: 54–68) prezentuje sposoby wykorzystania elementów i technik formujących przestrzeń pod kątem ich oddziaływania na psychikę człowieka w sposób dla niego pożądany. Podkreśla także wartość przestrzeni uniwersalnych i hybrydowych w aspekcie ich podatności na zmiany i uwzględnia ich udział w kreacji.

Słowa kluczowe: przestrzeń publiczna, techniki wizualne, inspiracja, architektura wielofunkcyjna

Abstract

Modern society looks for sources of inspiration in architecture and public spaces in addition to aesthetics and functionality. This article, which is a fragment of the author's master's thesis, presents ways of using the elements and techniques that form space in terms of their impact on the human psyche in a desirable way. It also emphasises the value of universal and hybrid spaces in terms of their susceptibility to changes and takes into account their participation in creation.

Keywords: public space, inspiration, visual arts, multifunctional architecture

1. WSTĘP

Według Oscara Wilde tajemnica życia polega na poszukiwaniu piękna. Architektura jest sztuką, która z pewnością należy do tych bodźców przestrzeni, które ubarwiają jej istnienie. Psychologia architektury tłumaczy, że obcowanie w otoczeniu przyjaznym dla człowieka powoduje, że poziom endorfiny rośnie. Jednakże nie każda przestrzeń ma predyspozycje do tego, aby prócz wyzwolenia radości dawać od siebie coś więcej. Alain De Botton w bestsellerowym dziele (2010: 130) powiedział: „Jesteśmy zależni od otoczenia w tym sensie, że potrzebujemy, by ucieleśniało szanowane przez nas idee oraz nastroje i przypominało nam o nich”. Botton zawarł myśl, że budynki do nas przemawiają i powodują, że jesteśmy różni i zachowujemy się różnie – w zależności od tego, gdzie akurat się znajdujemy. Dlaczego więc nie posłużyć się językiem architektury, by wyzwolić kreatywność u odbiorcy, wpłynąć na jego postrzeganie świata i dawać szansę upustu emocji wyzwolonych przez proces twórczy? Z drugiej strony, na intensywnym rynku opartym na konkurencji, przemyślany projekt pod względem estetycznym już nie wystarczy. Wydaje się, że architektura stała się produktem, który sam musi walczyć o własną promocję. Może to zyskać dzięki aspektowi wizualnemu, który może przybrać chwilowy lub stały charakter. Niemniej bardziej atrakcyjnym sposobem jest zapewnienie przestrzeniom możliwości wpłynięcia na ich kreację w przyszłości. XXI wiek to czas narcystyczny, charakteryzujący się autokomunikacją i autopromocją, ale także bardzo intensywny pod względem rozwoju technologicznego, zmian społecznych czy gospodarczych. Współczesne pokolenia ze swoimi umiejętnościami, zachowaniem i stylem życia wymagają czegoś więcej niż tylko „miasta inteligentnego”. Społeczeństwo o rozwiniętym ponad normę konsumpcjonizmie staje się coraz bardziej zmęczone pędem prowadzonego życia. Ludzie poszukują nietuzinkowych miejsc, bogatych w innowacje, umożliwiających swobodną integrację społeczną i wypoczynek, ale przede wszystkim szukają przestrzeni dających motywację, inspirację do działania oraz dostarczających doświadczeń w prostej formie. Architekci i urbaniści mają na uwadze fakt, że proces tworzenia przestrzeni publicznej jest długotrwały. Można jednak wpłynąć na jego pojedyncze składowe elementy, aby poddać je zmianom bez uszczerbku na stałej, ponadczasowej tkance miejskiej.

2. DZIEŁO NIOSĄCE NATCHNIENIE

Współczesne społeczeństwo jest nieustannie narażone na kontakt z mniej lub bardziej uporządkowanymi seriami obrazów i danych. Wiedza o mediach i komunikacja mają fundamentalne znaczenie dla zrozumienia naszego świata i życia. Architektura i urbanistyka oparte na psychologii miejskiej to przyszłość dla nowych pokoleń, które osiągnęły już niemal wszystko, lecz w gonitwie za kolejnymi sukcesami wciąż otaczają się niewystarczającymi dla ich percepcji

przestrzeniami. Te dziedziny nauki są niekiedy opisywane jako medium. Dzięki ich podatności na kreację oraz tworzenie z niej reprezentacji mogą stworzyć swoistą narrację dla obserwatora, dzięki której nabywa on doświadczenie i wytchnienie od codzienności. (Lenartowicz, 1992).

Powiedziane jest, że przy kreowaniu tkanki miejskiej można nią „zagrać”, czyli skomponować jej wizerunek tak, aby później wyrażała upragnioną opinię. Dzięki psychologii miejskiej i zrozumieniu potrzeb społeczności możemy spróbować stworzyć przestrzeń zgodnie z oczekiwaniami użytkowników. W poszanowaniu do triady Witruwiusza, a przede wszystkim do stałości i trwałości architektury, jesteśmy w stanie dobrać zabiegi artystyczne, którymi możemy wpłynąć na nią całościowo lub częściowo. Tworząc preferencyjne warunki bytowania dla ludzi, zachęcamy ich do aktywności społecznej. Możemy też kontrolować zachowania ludzi poprzez nadawanie parametrów funkcjonalno-wizerunkowych otoczeniu, sugerując zarazem postać przestrzeni, która ma być w tym miejscu respektowana. Zabiegi artystyczne w powiązaniu z łaodem przestrzennym pozwolą otworzyć umysł, odciąć się od świata zewnętrznego, zmuszą do refleksji i dadzą możliwość redukcji stresu. Kreacja nadana przestrzeni może być narzędziem do manipulacji odbiorcami zarówno w pozytywnym, jak i negatywnym aspekcie. Niemniej jednak wena twórcza pojawia się częściej w miejscach przyjemnych dla oka, co niejednokrotnie udowodnili nam twórcy dzieł malarskich czy pisanych. Czy zatem przeciętny użytkownik przestrzeni miejskiej, niebędący wrażliwym na piękno artystą, ale wciąż wymagający od przestrzeni czegoś więcej, może za pomocą wprowadzonych kilku zabiegów architektonicznych poczuć coś więcej niż tylko komfort psychiczny?

Forma nowo powstających struktur architektonicznych, mających za cel wywołanie poczucia natchnienia wśród użytkowników, powinna być tworzona zgodnie z myślą o tym, by była przyjemna dla oka. Według autora książki *Oczy skóry* (Pallasmaa, 2012) zmysł wzroku jest w stanie pokierować resztą innych zmysłów oraz zachęcić je do wzajemnego doznawania przyjemności w odbiorze ekscytującej kreacji. Projektowanie nowych budynków opartych na idei multisensoryczności, w których głównymi środkami wyrazu są kształt, faktura, połysk, twardość czy zapach, odrzuca na drugi plan parametry związane chociażby z aspektami funkcjonalnymi. Aspekty techniczne, czyli np. konstrukcja budynku, mogą stać się waleorem, kiedy to zostaną zaprojektowane zgodnie z zachowaniem kompozycji albo gdy jej forma stanie się główną materią tworzącą budynek (il. 1). W przypadku nowych obiektów nie należy także lekceważyć kontekstu miejsca. Wpisując się w istniejącą tkankę, powinniśmy zachować należyty do niej szacunek ukoronowany odpowiednią kompozycją. Jestestwo takich założeń powinno być odgórnie akceptowalne przez społeczeństwo, by nie ulegało ono narażeniu na dewastację, która może negatywnie wpłynąć na ich odbiór i zmniejszyć ich wiarygodność w byciu inspirującym. Powinna respektować czynniki naturalne, podkreślając ich piękno. Użyte materiały w realizacjach nastawionych w tym kierunku powinny stwarzać wrażenie niezwykłości, intymności oraz ciepła. Współczesne budynki nie powinny stanowić także przestrzeni surowej, która podatna będzie na niszczenie. Surowość wprowadzona w funkcji kończyć się powinna na oddaniu możliwości zmiany wizerunku wewnątrz czy ich

Il. 1. Metropol Parasol w Sewilli jest przykładem budynku inspirującego. Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Metropol_Parasol_2014_01.jpg (dostęp: 30.11.2022).

konstrukcji. Architektura inspirująca powinna być także odpowiednio często konserwowana po to, by nieprzewidziane usterki nie zaburzyły harmonii, którą bryła i jej wnętrze mają oferować. Wizja nowej architektury będącej inspiracją jako „ona sama w otoczeniu” oraz jako „ona i jej wnętrze” powinna wyjść z umysłu wizjonera-estety, który prócz nadaniu przestrzeni konkretnej funkcji, myśli o architekturze w kategoriach ideowych, a proces projektowy traktuje jak rozwiązywanie psychologicznej łamigłówki (Banasik-Petri, 2016).

Co jednak na to tkanka historyczna? Czy jest ona przygotowana na takie przekształcenia? Biorąc pod uwagę aspekt urbanistyczny, trudno myśleć o tym, że da się w przeciągu kilkunastu lat zmienić całkowicie oblicze miasta. Świadomość o istnieniu dziedzictwa przeszłości powoduje poczucie odpowiedzialności i opieki nad tym, co jeszcze pozostało, stąd idea konserwacji zabytków. Jednakże ludzie skłonni są do podążania za modą oraz chcą, by ich środowisko było skrojone na miarę ich czasów. Stąd nagle w historycznej barokowej kamienicy w centrum Warszawy możemy znaleźć nowoczesny hotel pięciogwiazdkowy z industrialnymi wnętrzami i klimatyzacją, w którym obniżono fundamenty i wykonano w podziemiach basen dla klientów. Ukazuje to fakt, iż my jako cywilizacja godzimy się z przeszłością i jedyne, co możemy wykonać, to przerobić jej wytwory według własnego pomysłu. Na całe szczęście dziedzictwo kulturowe jest w większej lub mniejszej mierze szanowane przez pokolenia.

Modyfikacja jego przeznaczenia użytkowego jest głównie podyktowana potrzebami współczesnego społeczeństwa.

Aktualne techniki budowlane pozwalają zachować cenną materię historyczną i zabezpieczyć ją tak, by jakakolwiek zmiana adaptacyjna nie naruszyła jej wartości oraz w razie potrzeby była demontowalna. Przy pracy nad tkanką historyczną musimy także liczyć się z ochroną konserwatorską i jej restrykcjami. Mimo tego ingerencja nowej myśli architektonicznej w zabytki jest możliwa. Jej obecność niejednokrotnie zaskakiwała i budziła kontrowersje, jednakże w większości przypadków akceptowano ją i doceniano jako wzór wpasowania w kontekst i przywrócenia dawniejszej wartości budynku. W końcu zastana tkanka miejska, którą badamy, niesie ze sobą ogromne pokłady wiedzy o kształtowaniu przestrzeni miejskiej. Dzięki temu możemy zyskać informacje, które pozwolą nam prawidłowo dopasować się do kontekstu otoczenia i podkreślić to, co może być inspiracją nawet dla najbardziej zagorzałego zwolennika nowoczesności. Dla tego typu form architektury sugerowane dostosowanie funkcjonalno-estetyczne do potrzeb społeczeństwa należy traktować tymczasowo i z dużą ostrożnością dobieranej formy (Węclawowicz-Gyurkovich, 2015).

3. PRZYBORNİK DLA ARCHITEKTA

Istotą inspiracji jest zaciekawienie odbiorcy niestandardowym przedstawieniem treści. Światło to jedno z narzędzi, dzięki któremu można wiele zdziałać w procesie kreowania przestrzeni. Zarówno występujące w formie naturalnej, jak i sztucznej jest w stanie zawładnąć formą całego wnętrza. Jego towarzyszem jest cień, którego obecność może umiejętnie podkreślić formę i uwydatnić szczegóły, a czasami pełni rolę tła dla rozbłysku światła i daje mu możliwość stworzenia ograniczonej przestrzeni. Światło posiada umiejętności doświadczania zmienności w czasie, oddziaływania i definiowania formy architektonicznej, nadawania wartości przestrzeni poprzez wywieranie znaczeń symbolicznych, metaforycznych czy metafizycznych. Jego parametry fizyczne pozwalają mu zaistnieć praktycznie wszędzie, a samo w swej istocie ma właściwości do kreacji przestrzeni. Jego ogromnym atutem jest emisja – może być ona spontaniczna, jak i wymuszona. Światło może wytworzyć klimat danego wnętrza i nadać mu konkretne cechy odbioru. Powierzchnia napotykaląca na swojej drodze wiązki lumenów może zmienić swoje oblicze w kilka sekund. Odbicia, przenikania, załamania światła to tylko niektóre efekty zmieniające postać materii towarzyszącej. Światło może zmienić także właściwości fizyczne niektórych materiałów. Jest dynamicznym ornamentem, niezbędnym do odczytania innych materii (Haupt, 2107).

Szpeciallynie inspirującym rodzajem światła jest iluminacja, czyli świadome użycie światła, mające za zadanie wydobyć walor formy oraz wywoływać określone doznania u obserwatorów. Można tutaj wyróżnić dwa rodzaje iluminacji: powierzchniowa i punktowa. Ta pierwsza jest w stanie oświetlić jednolicie płaszczyznę, z kolei druga może podkreślić istotę

wybranego szczegółu. Użycie iluminacji może całkowicie odmienić odbiór przestrzeni. Po-
przez podatność na dowolne jej kreowanie jest w stanie formalnie zostać uznana za sztukę.
Instalacje świetlne, które chociażby pojawiają się w trakcie Bożego Narodzenia na ulicach
naszych miast, mają za zadanie wytworzyć wyjątkową oprawę. Coraz częściej możemy także
spotkać iluminacje wewnętrzne, które nie spełniają tylko roli dekoracji, uruchamiając wśród
obserwatorów poczucie wyjątkowości danej przestrzeni. Mogą także stać się swoistym
obiektem artystycznym, który stanowić będzie dzieło sztuki nowoczesnej (il. 2). Umiejętność
kreatywności z użyciem światła przechodzi do masowego odbioru i zaczyna być doceniana jako
nowa dziedzina. Dwie filie muzeum światła teamLab Borderless i teamLab Planets w Tokio
należą do najchętniej odwiedzanych muzeów na świecie. W tych obiektach istnienie światła
jest naczelnym narzędziem w kreacji eksponatów i jego brak powoduje, że prezentowana
sztuka nie jest w stanie zaistnieć. Każda instalacja artystyczna w tym muzeum skonstruowa-
na jest w taki sposób, że dopiero światło pozwala odbiorcom odczuć jej sens. Wiele z tych
ekspozycji używa także elementów, które pozwalają stworzyć iluzję przestrzenną. Odbicie
świecącego obiektu w lustrze lub polerowanej podłodze powoduje efekt jego wizualnego
zwielokrotnienia. Ostatnio popularnym trendem jest także organizowanie projekcji ilumi-
nacji audiowizualnych na fasadach budynków. Elewacje obiektów i ich kształt nie są jedynie

Il. 2. Iluminacja świetlna na kościele katolickim w Vendore, Indii. Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vendore_Church_in_light_illumination.jpg (dostęp: 30.11.2022)

pojmowane jako rzutnik tego typu sztuki. Stanowią ważną bazę do zaprogramowania dopasowanej prezentacji. Przy komponowaniu takich instalacji bada się krzywizny budynku, by mapping stworzony przez światło pokrył całą jego płaszczyznę. Efektem końcowym, wyeksponowanym w czasie mroku, jest całkowicie zmienione oblicze budynku pod względem wizualnym (il. 3). Pokazy wywierają pozytywny wydzźwięk wśród odbiorców, którzy czują się zainspirowani tym, że ich percepcja danej przestrzeni może być w prosty sposób przekształcona (Bartnicka, 2004).

Światło jest przekąźnikiem odbioru kolorów – kolejnego narzędzia do manipulowania emocjami odbiorców. Kolor to dynamiczny środek ekspresji, mający za zadanie przechwycić uwagę obserwatora. Umiejętne jego stosowanie może zdefiniować charakter danego miejsca. U potencjalnych użytkowników może on sprawić, że ich stan emocjonalny i fizjologia gwałtownie się zmieniają. Używanie języka barw może pomóc w zaaranżowaniu miejsc zgodnie z ich przeznaczeniem. Użycie barw w przestrzeniach rewitalizowanych lub zaniedbanych może je ożywić, wprowadzić humor, przez co już na pierwszy rzut oka miejsca te stają się atrakcyjniejsze (il. 4). Intensywność kolorów zachęca do większej aktywności, pobudza do działania i inspiruje swym pozytywnym lub negatywnym wydzźwiękiem. Obecność barw wyzwała konkretne emocje u odbiorcy. Wynika to z faktu, że człowiek posiada narząd wzroku

Il. 3. Mapping na budynku na Manhattanie. Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:FA%C3%87ADE_2015_on_September_5th,_2015_%28Projection_Mapping%29_%2821191263851%29.jpg (dostęp: 30.11.2022)

Il. 4. Kolorowa instalacja artystyczna atrakcją turystyczną na Starym Rynku w Łodzi.

Źródło: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/54/Ribbons%2C_installation_in_Stary_Rynek_in_%C5%81%C3%B3d%C5%BA%2C_2016_08.jpg/1200px-Ribbons%2C_installation_in_Stary_Rynek_in_%C5%81%C3%B3d%C5%BA%2C_2016_08.jpg?20160824211229 (dostęp: 30.11.2022)

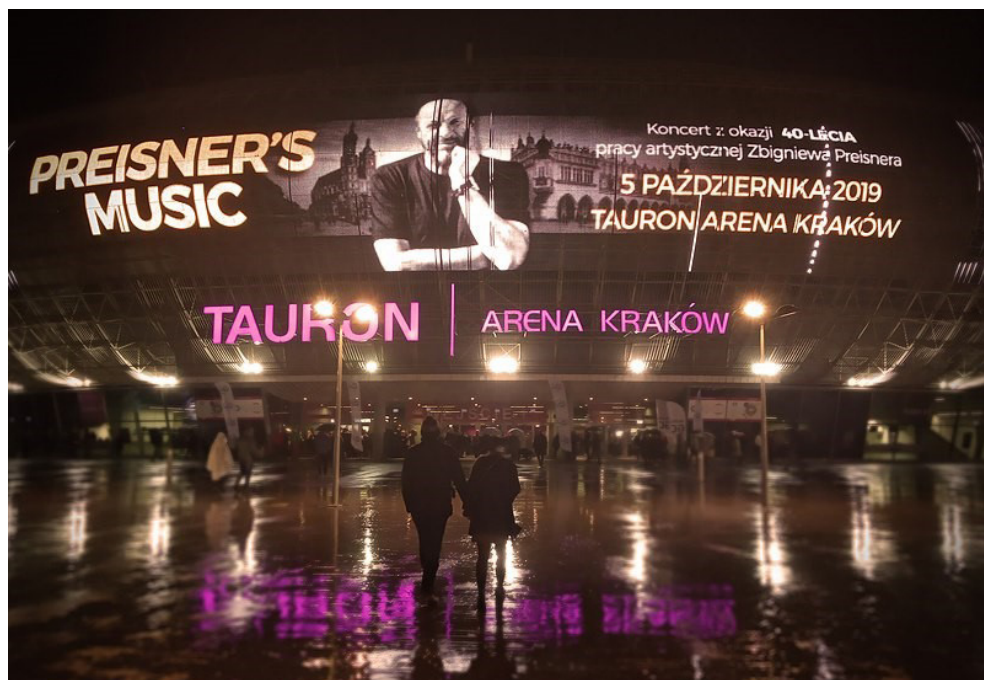
i umysł, który odbiera bodźce odpowiadające określonej fali świetlnej. Bodźce te przetwarzane są na impulsy elektryczne, które nerwem wzrokowym docierają do mózgu, a dokładnie do kory wzrokowej. To tam powstają doznania zmysłowe, które teraz fachowo nazywamy percepcją barwy. Ludzie w większości odbierają dane kolory w podobny sposób. Jednak widzenie barw jest subiektywnym doznaniem – zależy m.in. od płci, stanu psychicznego czy kultury. Możliwość zestawiania barw daje szansę twórcy na dowolne reżyserowanie scenariusza adaptacji człowieka do danej przestrzeni. Można zatem dokładnie zaplanować, jaki klimat przestrzeni chcemy uzyskać i, co najważniejsze, nie musi on istnieć permanentnie. Zmienność kolorów podyktowana może być czynnikami fizycznymi (np. temperaturą otoczenia) lub chemicznymi (np. fluorescencja). To jedynie kilka propozycji nowatorskiego urozmaicenia kompozycji przestrzennej dzięki opracowanym współczesnym technologiom. Nie możemy przy tym zapomnieć o transformacjach koloru wywołanych światłem i cieniem, co stanowi podstawę w kreowaniu przestrzeni zarówno zamkniętych, jak i otwartych (il. 6 i 7).

Barwy nabierają szczególnego znaczenia w projektowaniu budynków skierowanych do konkretnej grupy społecznej. Jeżeli chodzi o grupę pacjentów w szpitalu, to użycie konkretnej grupy kolorów dekoracji wewnątrz może nawet pomóc w rekonwalescencji. Słoneczne odcienie kolorów używane w przedszkolach mają wprowadzać wesołe nastrój, a ich oddźwięk

ma pozytywnie wpływać na rozwój psychofizyczny dzieci. Z kolei przestrzenie mające na celu wyzwolenie koncentracji i kreatywności raczą nas tonami spokojnymi. Kolory towarzyszą nam także w przedmiotach użytkowych oraz reklamie. Kolor czerwony jest przykładem dobrej pułapki na klienta w promocji branży gastronomicznej – barwa ta kojarzy się w kontekście natury z dojrzałością zdrowych owoców czy też świeżością mięsa. W kombinacji z energetyczną żółcią wzbudza apetyt na szybki posiłek. Przypatrując się teraz logo restauracji fast-food, będziemy mieć na uwadze, że patrzenie na nie jest manipulacją kolorem, mającą nas zachęcić do wstąpienia do tego lokalu, który, nomen omen, niewiele ma wspólnego ze świeżością i zdrowotnością oferowanych dań. Praktycznie każdy kolor oddziałuje na psychikę ludzką. Kolorami wyzwalającymi stan inspiracji są pomarańcz, żółć, błękit, fiolet i róż. Koncentrację natomiast wywołują odcienie zieleni, turkus, granatu. Warto też wspomnieć, że łączenie tych barw w nadmiernych ilościach może wywołać efekt uboczny i zakłócić myśli nadmiernym jego skupieniem na uzyskaniu konkretnej emocji. Dlatego też dobrym towarzyszem do każdych z tych kolorów jest biel, której towarzystwo rozpuszcza rażącą dominację koloru, zarazem podkreślając jego udział we wnętrzu (Tarajko-Kowalska, 2010; Ludwin, 2017).

4. WIZERUNKOWY I FUNKCJONALNY PRZEPIS NA SUKCES

Chociaż nieustannie otaczamy się architekturą, konsumujemy ją głównie pośrednio za pomocą opisowych mediów. Digitalizacja i dystrybucja informacji spowodowały zalew treści, która często nie odpowiada późniejszej realizacji. Projekty obiektów, zbudowanych lub nie, są w większości przekazywane za pomocą skondensowanego zestawu mediów opartych głównie na grafice i obrazach. Powszechne wizualizacje często przekłamują rzeczywistość, ukazując obraz przekolorowany, zbyt idealny. Aby była zapadająca w pamięć i dawała długotrwały efekt, architektura jest obecnie artykułowana za pomocą słownika uproszczonych i przyciągających wzrok obrazów. Piktogram lub ikona to prawdopodobnie najpotężniejszy i najszybciej rozpoznawalny znak informacyjny. Nie jest więc przypadkiem, że najbardziej rozpoznawalne i zapadające w pamięć pomniki architektury na świecie, ze względu na swoje cechy formalne, można łatwo przełożyć na prosty, rozpoznawalny i graficzny charakter. Obecnie projekty architektoniczne opracowywane są cyfrowo. Wcześniej reprezentacja koncepcji miała być starannie wyrysowywana lub modelowana, by ukazać pełen obraz tworzonego budynku. Teraz nowe narzędzia cyfrowe oferują znacznie większą swobodę w aranżacjach wizualnych, co jest o wiele bardziej atrakcyjne dla potencjalnego inwestora i później użytkownika. Coraz więcej projektów architektonicznych wykorzystuje możliwości cyfrowego obrazowania. Budynek, których elewacje są w znacznym stopniu pokryte wzorami graficznymi i teksturami fotograficznymi, lub budynek, które emitują jaskrawe, przyciągające wzrok światła, są pożądanym przez współczesny świat obrazem architektury. Wszystkie te obiekty

Il. 5. Billboard na Tauron Arenie w Krakowie przykładem zmienności wizerunkowej architektury.
 Źródło: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/b/b9/Zbigniew_Preisner%2C_Tauron_Arena%2C_Krak%C3%B3w.jpg/800px-Zbigniew_Preisner%2C_Tauron_Arena%2C_Krak%C3%B3w.jpg?20200912125240 (dostęp: 30.11.2022)

łączy jedno: nie przemawiają już do nas poprzez użycie specjalnych materiałów budowlanych czy specyficznej konstrukcji (Schaerer, 2017).

Stosunkowo często używanym rozwiązaniem, stanowiącym urozmaicenie formy zewnętrznej bryły budynku jest projektowanie fasad budynku opartych na technologiach cyfrowych (il. 5). Kompozycje elewacyjne początkowo tworzone były z pojedynczych i szeroko rozstawionych względem siebie świetlnych lamp, które w dalszym etapie zastąpiono diodami LED. Konstrukcja diody LED opiera się na emitowaniu trzech barw światła – czerwonego (R), zielonego (G) i niebieskiego (B), które wzajemnie mieszając się, mogą wyemitować dowolny kolor z całego spektrum barw. Wraz z rozwojem technologii, rozpoczynając od ekranów LCD, kończąc na technologii OLED, gdzie każdy pojedyncza dioda ma zaledwie 100–200 nm wielkości i pozwala na wyświetlenie realistycznego obrazu, tworzył się potencjał do dowolnej kreacji obrazu. Istotą wizualizacji jest także stworzenie odpowiedniego oprogramowania, które pozwoliłoby na synchronizację, zmianę koloru czy zmianę natężenia światła. Znane są przykłady opracowanych algorytmów, które przetwarzając aktualne informacje z otoczenia, chociażby dotyczące warunków

atmosferycznych czy poziomemu hałasowi, dostosowują do nich projekcję multimedialną, serwując zarazem jej stosowny odbiór obserwatorowi. Przykładem spektakularnej realizacji tego typu elewacji jest ekran zawieszony na dwóch fasadach kilkunastopiętrowego budynku w pobliżu COEX K-POP Square w Seulu. Jedną z częściej wyświetlanych wizualizacji jest ta przedstawiająca akwarium, o którego ściany obija się fala tsunami, która wzbudza realne wrażenia u obserwatorów. Zastosowanie fasady wpisuje się w kontekst komercyjno-biurowego otoczenia. Budynek z nowatorską fasadą jest jednym z niższych w otoczeniu, a dzięki mocy emitowanego światła przez billboard okazuje się tym najbardziej charakterystycznym w całej przestrzeni placu, stając się swoistym punktem orientacyjnym. Drapacze chmur stanowią dla niego kameralne tło, co z perspektywy przechodnia czyni ten budynek bardziej dostosowanym do skali człowieka. Ekran jako płaszczyzna wyświetlania wizualizacji również zyskał nową formę. We współczesnych realizacjach wizualizacje nie są wyłącznie wyświetlane na płaskiej powierzchni. Znane są realizacje fasad multimedialnych dostosowanych do obłych kształtów budynku, np. zaprojektowana przez Cooka i Fourniera Bix-fasada budynku Kunsthaus w Graz. Różnorodność technologiczna serwowana przez fasady multimedialne skłania np. artystów do ingerowania w formy architektoniczne czy przestrzenie publiczne. Umożliwienie kreowania spektakli wizualnych daje szansę na tworzenie przestrzeni zachęcających do dialogu z otoczeniem, inspirujących, a nawet manipulujących ludzkimi zachowaniami (Celewicz, 2009; Tarajko-Kowalska, 2010).

Często spotykane formy urozmaicenia prostych form w architekturze, na przykład za pomocą *storytellingu*, mają na celu wywołanie konkretnej reakcji u odbiorcy. Opowieść kreowana przez środki mające na celu wyróżnić coś spośród innych rzeczy jest w stanie zostać bardziej zapamiętana. Architektura może mówić w wielu językach. Gdy elementem opowieści staje się funkcja przestrzeni, możemy dostrzec istotę jej istnienia. Większość ludzi określa funkcjonalność przestrzeni po przedmiotach. Widząc biurka z komputerami ustawione w rzędzie, możemy automatycznie stwierdzić, że przestrzeń pełni funkcję biurową. Zarazem jest ona dla nas neutralna w odbiorze. Co jednak, gdy te rzędy biurek stoją w przestrzeni ekspozycji muzealnej? Wtedy już myślimy o tym w kontekście prowokującej instalacji artystycznej. Kontekst miejsca to kolejne narzędzie narracyjne. To on może nam pomóc w identyfikacji funkcji, tworząc istotne tło w opowieści kreowanej przez przestrzeń. Kolejnym instrumentem budującym opowieść jest wygląd. Na jego podstawie możemy określić, czy dana przestrzeń ma wywoływać u nas skojarzenia przyjazne czy wrogie (il. 8). Identyfikacja wizualna budowana jest dzięki przedmiotom, kolorom, światłu czy formie. Duży wpływ na wygląd przestrzeni ma jej podatność na trendy. Dlatego też często teraz spotkać możemy chociażby hotele tematyczne, które w swojej identyfikacji wizualnej wykorzystują np. motywy z filmów, a ich wnętrza są stylizowane na podobne do tych występujących w scenografiach ekranizacji. Wszystkie te działania są wprowadzane po to, by wywołać konkretne skojarzenia, zainteresować czymś niezwykłym, pobudzić do osobistego komentarza i pozostać w pamięci w postaci wspomnienia, a co za tym idzie, większej szansy na powrót. We współczesnym świecie, gdzie mamy wiele możliwości eksploracji, odwiedzenie dwa razy tego samego miejsca jest czymś bardziej niezwykłym niż niegdyś przed laty (Molinari, Bigiotti, 2015).

5. URBANISTYCZNE WEJRZENIE NA POTRZEBĘ ZMIAN

Przestrzenie miejskie kreowane we współczesnych miastach posiadają nadane im skonkretyzowane przeznaczenia, co nie do końca spełnia oczekiwania współczesnego świata. Dokumenty planistyczne mają sformułować definicje konkretnych obszarów oraz nadać im pożądaną charakter poprzez szereg warunków zabudowy. Z kolei proces tworzenia studium jest długotrwały, a wprowadzenie go w życie jeszcze dłuższe, co już na starcie ogranicza wprowadzenie współczesnego trendu zmienności. Co więcej, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego nie zawsze są sporządzane z myślą o makroskali, często są przygotowywane dla konkretnego fragmentu przestrzeni, pomijają jego relację z innymi częściami tej przestrzeni. Skupiają się w większości na wyznaczeniu ograniczonej dziedziny funkcjonowania terenów poprzez przydzielenie im różnorodnych warunków, których powinny się trzymać. To samo tyczy się założeń w mikroskali. Z jednej strony procesy te mają usystematyzować przestrzeń i przyznać jej konkretną rolę, jednakże często ta dominująca cecha przestrzeni przewyższa całkowicie cechy uzupełniające, które mogłyby z równie dobrym skutkiem współistnieć wraz z nią. Przestrzenie publiczne, będące przedpołem dla budynków w dalszym ciągu nie pełnią żadnej innej roli niż oferowanie dostępu do budynku i zapewnienie bezpieczeństwa jego oddziaływania na danym terenie (Wantuch-Matla, 2014).

Dlatego też projektowanie zrównoważone, będące wiodącym paradygmatem rozwoju, promuje ideę *hybrydyzacji przestrzeni*. Rem Koolhaas (1998) w dziele poświęconym dywagacjom na temat przyszłości urbanizmu powiedział, że jeżeli powstanie jakiegokolwiek nowy nurt rozwoju urbanistyki, powstanie on na podstawie wyobrażeń na temat porządku i wszechmocy. Nie będzie dotyczyć budowania mniej lub bardziej znaczących obiektów, lecz jego głównym wyznacznikiem będzie wprowadzanie w przestrzeń potencjałów, które mogą się zmieniać w zależności od potrzeb. Nie będzie także narzucania granic odnośnie do funkcjonowania przestrzeni oraz oddzielania ich od siebie pod względem współistnienia. Przestrzenie te będą się przenikać i tworzyć mechanizm podobny do naczyń połączonych, które czerpią od innych potencjał i oddają go ze zdwojoną siłą.

Jan Gehl (2001) w swoim dziele naukowym poświęconym urbanistyce opracował metodologię kreowania obszarów miejskiej socjalizacji. Elementami składowymi miało być ukształtowanie tej przestrzeni, skomponowanie w niej elementów oraz jej odpowiednie wyposażenie. Jego założenia dały początek myśleniu o przestrzeniach publicznych na równi z przestrzeniami zamkniętymi budynków. Relacje pomiędzy obszarem otwartym i architekturą w tej metodzie zaczęły się zacieśniać, powodując przenikalność ich funkcjonalności, co później nazwano hybrydyzacją przestrzeni. Współczesne realizacje czerpią z tej metodologii bardzo wiele – coraz częściej możemy zauważyć wkraczania przestrzeni publicznych w głąb budynków. Co więcej, w tym działaniu architektura nieco traci swoje względy, ponieważ zaczyna stanowić tło dla tętniącego życiem areału tworzącego wnętrza urbanistyczne. Place publiczne zyskują na swym oddziaływaniu, gdy ukazują swoją wielowarstwowość i wielowymiarowość. Odejdźcie

od formalnej rzeźby placu jako płaskiej formy aktywizuje go, daje możliwość rozwoju wielu rodzajów przestrzeni w jego obrębie i skłania do kreatywności w jego użytkowaniu. Również inne elementy urbanistyki wpływające na jakość życia, takie jak transport, ekologia czy przemysł, rozwój technologii, oraz wzajemne ich próby relacji, dają wymiar potencjału tego nurtu. Dzięki urozmaiceniu przestrzeni wielorakością rozwiązań czynimy je bardziej funkcjonalnymi, ale też niemniej uporządkowanymi i estetyczniejszymi, a tego właśnie oczekuje od nas społeczeństwo w XXI w. (Wantuch-Matla, 2014).

Hybrydyzacja nie dotyczy wyłącznie aktywizacji składowych przestrzeni w mieście i wzajemnego ich przenikania, lecz także odnosi się do rodzaju preferowanych funkcji nadawanych budynkom. Budynek-hybryda łączy w swojej strukturze wiele funkcji, które mogą bezpośrednio wpływać na siebie, tworząc własny, samowystarczalny „ekosystem”. Realizacje tego typu mają na celu wprowadzenie różnorodności, ukazując przez to swoją niepowtarzalność oraz elastyczność względem oczekiwań użytkowników. Takie obiekty są same w sobie bardzo mocną inspiracją do ich kreacji. Budynki mające tę podatność na zmianę są niezwykle pożądane we współczesnym świecie. Pozwalają na aranżowanie ich w sposób zarówno zaplanowany, jak i niezaplanowany, co daje poczucie elastyczności użytkowania. Tego typu architektura jest w stanie stworzyć relacje pomiędzy formą a funkcją, które wedle życzenia będą ukryte lub widoczne. Wnętrze hybrydowego budynku przeważnie nie będzie posiadało tylko jednego stylu – jest to gotowy do przekształcenia organizm, który na żadnym etapie swojego istnienia nie jest stratny pod względem braku funkcji. Jedynym warunkiem, którego nie wolno przekroczyć przy późniejszym zarządzaniu nim, jest wprowadzanie monotematyczności rozwiązań funkcjonalnych. Zbudowanie przestrzeni za pomocą lokowania w niej różnych rodzajów budynków hybrydowych pozwoli rozwijać się jej zgodnie z upływem czasu lub nawet z pewnym jego wyprzedzeniem. Dzięki przystosowaniu budynku do zmiany funkcji, uniknąć możemy problemu jego późniejszego funkcjonowania, a co za tym idzie, ograniczamy straty związane z kosztem utrzymania. Jest to spore ułatwienie dla administratorów takich budynków, którzy mają możliwość zmiany jego przeznaczenia. Ekonomicznie przeliczając, możemy stwierdzić, że hybryda się opłaca, gdyż jest podatna na zmiany (Paley, 2017).

Naprzeciw rosnącemu postępowi cywilizacji i równorzędnej potrzebie krystalizowania świadomości ludzkiej w tempie dopasowanym do ich możliwości przyswajania zmian staje również koncepcja *projektowania uniwersalnego*. Stworzona przez amerykańskiego architekta Ronalda Mace’a filozofia oparta jest na tworzeniu elementów przestrzeni życia człowieka w sposób użyteczny oraz dostępny dla wszystkich. Główna myśl tego nurtu opiera się chęci nadania równości funkcjonowania w przestrzeni osób pełnosprawnych i osób z niepełnosprawnością, stąd projektowanie uniwersalne nie dotyczy wyłącznie architektury. Uniwersalizm w tym pojęciu można przełożyć na każdą inną dziedzinę życia wpływającą na funkcjonowanie człowieka. Założenia powszechnej dostępności dotyczyć mają wszystkich aspektów przestrzeni i jej wyposażenia. Uniwersalne rozwiązania nie tylko dają

możliwość poszerzenia grupy użytkowników, ale także wpływają na poprawę komfortu pozostałych odbiorców. Można zatem przyznać, że uniwersalność to nowa wersja ergonomii. Nie jest to zupełnie nowe podejście do projektowania – raczej stanowi dopisek do tego, co już zostało opracowane przez Witruwiusza czy później Neuferta. Ergonomia stanowi w tym nurcie bazę naukową, a projektowanie uniwersalne jest jedną z metod wykorzystania tych danych (Wysocki, 2017).

Założeniem projektowania uniwersalnego jest sprostanie elementarnym potrzebom ogółu społeczeństwa, które w swojej formie jest złożone i różnorodne. Sposób takiego kreowania przestrzeni ma nie tylko podwyższyć jakość życia kolejnym pokoleniom, zmieniając profil użytkowy przestrzeni na bardziej elastyczny, ale także ma służyć ówczesnym użytkownikom, którzy będą musieli się zmagać z ograniczoną mobilnością oraz percepcją. Architektura uniwersalna nie może stanowić dla żadnego odbiorcy blokad dostępności. Przestrzenie tego typu mają także służyć umacnianiu więzi społecznych, jednocząc w społeczeństwie obywatelskim, ale także powinny dawać przestrzeń do rozwoju gospodarczego. Przygotowanie przestrzeni publicznej gotowej do przyjęcia każdego zadania to zarówno oszczędność wynikająca z braku potrzeby reorganizacji, jak i elastyczność wobec kierunku rozwoju technologicznego oraz zmieniających się trendów, na które społeczeństwo jest niestety coraz bardziej podatne. To samo dotyczy się budynków, których forma powinna nie być ukierunkowana na jedną funkcję. W każdej chwili może ona zostać zmieniona, a jej bazowa konstrukcja powinna nie stawiać oporów w tej restrukturyzacji i reorganizacji (Mace 1985; Gawron, 2015).

Projektowanie hybryd funkcjonalnych czy projektowanie uniwersalne niestety nie uwzględniają w swoim wymiarze komfortu użytkownika pod względem wizualnym oraz zrozumienia użytkowników nie tylko pod względem cielesnym, lecz także i psychicznym. Przedstawione idee nie uwzględniają także różnorodności kulturowej czy wrażeń wywołanych pobytem w danym miejscu; raczej stawiają na sprostanie zadaniom funkcjonalności, zysku ekonomicznego czy fizycznej relacji przestrzeni z użytkownikiem. Wpływ na czynniki powiązane z rozumieniem m.in. psychofizjologii człowieka, jego podatności na bodźce zmysłowe czy też odniesienie się do jego inteligencji i wiedzy bada psychologia architektury, której prawdy naukowe powinny istnieć we współpracy z wiedzą dotyczącą funkcjonalności. Łącząc te dwie nauki, jesteśmy w stanie zbudować przestrzeń integralną, będącą ukojeniem zarówno dla ciała, jak i ducha. Połączenie idei stworzenia przestrzeni zmiennej funkcjonalnie, a zarazem inspirującej i interesującej komercyjnie może zatem zostać rozwiązaniem na potrzeby współczesnego świata.

6. PODSUMOWANIE

Zmienność w architekturze jest czymś, co aktualnie jest pożądane przez społeczeństwo. Czymś, co bezpośrednio łączy się z postępem i daje szansę zaistnieć czemuś nowemu. Jest

wyznacznikiem chęci uwolnienia kreatywności, która chce aktywnie brać udział w procesie miastotwórczym. Ówczesne społeczeństwo przeszło fundamentalne zmiany w ciągu ostatnich dziesięcioleci, gdzie zaczęto dostrzegać estetykę i na równi traktować ją z funkcjonalnością. Dodatkowy aspekt potrzeby poczucia inspiracji, znalezienia w obrębie swojego otoczenia weny i chęci do dalszej pracy, determinuje potrzebę przekształceń w przestrzeni życiowej. Architektura współczesna ma nie tylko odpowiadać na potrzeby funkcjonalne ludzi, lecz także ich uszczęśliwiać, dostarczać nowych wrażeń, budzić fascynację i inspirować do działania. Dlatego też architekci w swojej pracy powinni szukać rozwiązań zapewniających funkcjonalnie niespecyficzne lub wielofunkcyjne przestrzenie, które będą mogły zostać dostosowane do odmiennych scenariuszy. Przykłady architektury hybrydowej oraz nurt uniwersalizmu nakreślają kierunki do projektowania współczesnych budynków. Dodatkowo umiejętne wykorzystanie przedstawionych narzędzi oraz nowoczesnych technologii wspomagających formowanie przestrzeni może pomóc w osiągnięciu zamierzonego celu zaspokojenia potrzeby inspiracji. Ważne przy kreacji jest także zrozumienie odbiorcy dzięki studiowaniu psychologii miejskiej, które pomoże w odpowiednim doborze narzędzia, nie czyniąc krzywdy odbiorcom. Istotne jest, aby w kreowaniu nowych budynków czy przestrzeni zachować szacunek do tkanki istniejącej. Najlepiej zatem, aby formy aktualnie poszukiwane były możliwe do demontażu i zastąpienia w przyszłości inną interesującą formą. Należy również zachować balans w stosowaniu zabiegów uatrakcyjniających istniejące formy, które mogą zaburzyć ogólny charakter miejsca. Przy projektowaniu przestrzeni inspirowanych najlepiej sprawdzą się instalacje tymczasowe lub elementy architektury o uniwersalnej lub możliwej do modyfikacji formie.

Il. 6–7. Kampania firmy McDonald's z 2022 roku, polegająca na stworzeniu zimowego wizerunku restauracji. Wnętrze baru zostało w całości wykonane z włóczki, co u odbiorców miało wyzwolić poczucie ciepła, komfortu i przytulności. Fot. aut.

Il. 8. Rzeźba *Shalechet* M. Kadiszmana w Muzeum Żydowskim w Berlinie przykładem idei storytellingu. „Żelazne, krzyczące twarze” ukazują skalę masowej zagłady, ale także wzmagają poczucie dyskomfortu psychicznego u zwiedzającego. W trakcie stąpania po chaotycznie rozsypanych elementach w niewytłumionym pomieszczeniu, pojawia się nieprzyjemny metaliczny hałas. Źródło: <https://www.rawpixel.com/image/5957545/free-public-domain-cc0-photo> (dostęp: 10.12.2022)

BIBLIOGRAFIA

- Banasik-Petri, K. (2016). Architektura zmysłowa – nowe tendencje w procesie projektowania na podstawie wybranych przykładów z twórczości Kenya Hary. *Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula*, 4(50), 19–35.
- Bartnicka, M. (2004). *Iluminacja artystyczna w architekturze i w urbanistyce: czynniki i wytyczne kształtowania. Dysertacja*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Celewicz, P. (2009). Multimedialne elewacje – oddziaływanie na przestrzeń miejską. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, 49(1801), 37–42.
- De Botton, A. (2010). *Architektura Szczęścia*. Warszawa: Czuły Barbarzyńca Press.
- Fronczak, M. (2020). *Przemiany miasta na potrzeby pokoleń. Oaza Inspiracji w Las Vegas* (praca magisterska). Kraków: Politechnika Krakowska. (praca niepublikowana)
- Gawron, G. (2015). Universal design – projektowanie uniwersalne jako idea w dążeniu do osiągnięcia partycypacji społecznej osób niepełnosprawnych. *Roczniki Nauk Społecznych*, 7(43), 125–144.
- Gehl, J. (2001). *Life Between Buildings*. Kopenhaga: The Danish Architectural Press.
- Haupt, P. (2017). Eksperymenty ze światłem dziennym. Efekty świetlne w kompozycji architektonicznej. *Środowisko Mieszkaniowe*, 20, 95–104.
- Koolhaas, R. (1998). *Whatever happened to Urbanism?* New York: The Monachelli Press.
- Lenartowicz, K. (1992). *O psychologii architektury*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Ludwin, K. (2017). *O kolorze w architekturze*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Mace, R.L. (1985). Universal Design. Barrier-Free Environments for Everyone. *Designers West*, 33, 147–152.
- Mierzejewska, L. (2011). W poszukiwaniu nowych modeli rozwoju miast. *Studia Miejskie*, 4, 81–92.
- Molinari, C., Bigiotti, S. (2015). The storytelling in architecture. A proposal to read and to write spaces. W: S. Moenandar, N.K. Miller (red.), *Not Ever Absent: Storytelling in Arts, Culture and Identity Formation* (183–194). Leiden, Boston: BRILL.
- Palej, M. (2017). Hybrydy – nowe elementy w strukturze miast. *Czasopismo techniczne. Architektura*, 6-A(2), 57–64.
- Pallasmaa, J. (2012). *Oczy skóry. Architektura i zmysły*. Kraków: Fundacja Instytut Architektury.
- Schaerer, P. (2017). Built Images: on the Visual Aestheticization of Today's Architecture. *ZARCH*, 9, 48–59.
- Tarajko-Kowalska, J. (2010). Kolor w miejskiej przestrzeni publicznej. *Czasopismo techniczne. Architektura*, 3-A(6), 244–247.
- Wantuch-Matla, D. (2014). Hybrydyzacja współczesnych przestrzeni publicznych. *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury PAN, XLII*, 239–246.

- Węclawowicz-Gyurkovich, E. (2015). Nowa sztuka i architektura w kontekście dziedzictwa kulturowego, *Wiadomości Konserwatorskie*, 44, 53–68.
- Wysocki, M. (2017). Tworzenie miasta przyjaznego wszystkim. *Czasopismo Polskiej Akademii Nauk – Studia KPZK*, 176, 37–57.
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Metropol_Parasol_2014_01.jpg (dostęp: 30.11.2022).
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vendore_Church_in_light_illumination.jpg (dostęp: 30.11.2022).
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:FA%C3%87ADE_2015_on_September_5th,_2015_%28Projection_Mapping%29_%2821191263851%29.jpg (dostęp: 30.11.2022).
- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/54/Ribbons%2C_installation_in_Stary_Rynek_in_%C5%81%C3%B3d%C5%BA%2C_2016_08.jpg/1200px-Ribbons%2C_installation_in_Stary_Rynek_in_%C5%81%C3%B3d%C5%BA%2C_2016_08.jpg?20160824211229 (dostęp: 30.11.2022).

Artykuł stworzony na podstawie części pracy dyplomowej magisterskiej pt. „Przemiany miasta na potrzeby pokoleń. Oaza Inspiracji w Las Vegas”, obronionej w 2020 r. na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej pod kierunkiem prof. dr. hab. inż. arch. Mateusza Gyurkovicha.

PUA

ARCHITEKTURA
KRAJOBRAZU

Margot Dudkiewicz (margotdudkiewicz@o2.pl)

Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

 <https://orcid.org/0000-0002-3762-6192>

Uliana Havryliv (uliana.havryliv@gmail.com)

Absolwentka, Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu,
Uniwersytetu Przyrodniczy w Lublinie

Experiencing art in city space on the example of the environment of the Galeria Labirynt in Lublin

Doświadczanie sztuki w przestrzeni miasta na przykładzie otoczenia Galerii Labirynt w Lublinie

Abstract

Art in public space is still untapped potential. The garden at 'Labirynt' Gallery is an opportunity to publish a work of art and a place for a wide range of artistic activities. Here, access to works will be free and universal, and the art exhibited in public space will enter into a dialogue with the viewer. The design concept was influenced by the terrain, the existing vegetation, and the gallery building style. A new communication system, elements of small architecture, plantings, and illuminations were designed. The design of the Gallery's surroundings was to make the facility recognizable and friendly.

Keywords: art, urban space, sculpture garden, Galeria Labirynt, Lublin

Streszczenie

Sztuka w przestrzeni publicznej to nadal niewykorzystany potencjał. Ogród przy Galerii Labirynt ma być szansą na upublicznienie dzieł sztuki i miejscem do szerokiego spektrum działań artystycznych. Tutaj dostęp do dzieł będzie darmowy i powszechny. Na koncepcję miały wpływ ukształtowanie terenu, istniejąca roślinność i styl budynku galerii. Zaprojektowano nowy układ komunikacyjny, elementy małej architektury, nasadzenia oraz iluminacje. Projekt otoczenia galerii uczyni obiekt rozpoznawalnym i przyjaznym.

Słowa kluczowe: sztuka, przestrzeń miejska, ogród rzeźb, Galeria Labirynt, Lublin

1. INTRODUCTION

We observe a positive phase of transformations in Polish cities – we see new glass buildings, care for their decor and surroundings, use new materials and technologies in arranging green areas, and improve the disabled. Meanwhile, art in public space is still untapped potential. Yet, artists and project curators want to enter the urban space in the awareness and memory of the local community.

The concept of globalization appeared in the world economic literature in the mid-1980s, and since then, the globalization process has been a key challenge for modern man (Osadnik, 1997; Zbyrad, 2006). Although globalization is taking place in the economic dimension, its consequences are also noticeable in the social dimension. It is most appropriate to define globalization as a process taking place in the economic and social dimensions: “globalization – it is a socio-economic process aimed at transforming the earth into a single common market driven by the pursuit of profit maximization, on which everything can be produced and sold everywhere thanks to trade without borders” (Główczyk, 2000: 153). The undeniable fact is that every economic activity does not occur in a vacuum but among people and for people. Therefore, economic processes cannot be viewed as isolated from society. Man is one of the links in the economic chain, participates in the successes and failures of undertaken actions. Thus, globalization covers economic relations and affects the sphere of political, social, and cultural relations. The process of globalization is still ongoing, and it is difficult to predict what its effects will bring. Globalization has its advantages and disadvantages. The former is the share of the economy, profit, and matter, and the latter are deeply embedded in social life, addictive and enslaving. The negative phenomena include increasing property differences, increasing crime. In addition, the lifestyle of city dwellers is changing and they spend more hours at work, while they celebrate their free time most often in urban spaces. These factors make common areas in cities more important. A visit to the gallery can be a time of silence and contemplation, necessary to maintain the harmony of the mind of a busy man of the future. And in the cosmopolitan world of many faiths, races and views, exhibition spaces will become one of the few places free from divisions, uniting all visitors (Kołpa, 2018). Currently, in the era of COVID-19, social isolation and fear of infection, the garden space is additionally beginning to gain value. Especially city dwellers locked up with their families in small apartments need external space, e.g. a place for walks. And for the gallery, the garden around the building may become an epidemically safe exhibition area.

The garden at Galeria Labirynt is an opportunity to publish a works of art and a place for a wide range of artistic activities. Art can connect many cultures and show different perspectives of globalization. Here, any form of expression and content can occur, and this space will be the blueprint for the artist’s absolute freedom. Moreover, access to the works will be free and universal. This is where the viewer will be able to enter into a dialogue with art. Such activities may contribute in the material and non-material spheres to the stimulation of the Wieniawa district and will positively impact the broadly understood activation of the city center.

2. METHODOLOGY

The research work was carried out in two ways – chamber work consisted of a query, analyzes, design works, and field research – a local inspection and dendrological inventory. During the on-site inspection, the existing condition and natural values of the area were assessed. The field research was carried out in 2019. The dendrological inventory consisted of measuring trees and shrubs in the field and mapping them for a geodetic base. The circumference of the tree trunks was measured at the height of 130 cm from the base of the trunk. A survey was also conducted in which 90 people participated.

3. THE SPACE AROUND PUBLIC FACILITIES

Public space is a place open to all citizens. The essence of such a place is the freedom to express views and various behaviors under the principles of social coexistence. The space next to public utility buildings should be well-ordered and planned. The organized events encourage people to join and participate in what others are doing (Dymnicka, 2009; 2013).

Due to the intensity of life, besides everyday worries: work, education, and raising children – modern people forget about the importance of maintaining old, existing contacts and establishing new, non-commercial ones, e.g., conversations with neighbors, walkers, seniors sitting next to the bench. New generations give an advantage to more important things, in their opinion: studies, careers, work. In this way, we lose this ‘life between buildings’, which is the primary source of information and inspiration. The inactivity of people in the space between buildings is the reason for the disappearance of contacts (Gehl, 2013).

Green areas in the city are a space that offers the possibility of being surrounded by other people, making new friends, participating in casual dialogues. As a result, a person becomes more positive towards other people and takes an active part in the life of society. Just being in the same area is not yet a meeting. There should be something to engage in joint action. A simple example is a playground for games at school or a playground in a housing estate. When they are together, children start to be interested in the play of others. They ‘interfere’ with the games of others. Therefore, equipping a playground or any other public space is crucial. It affects human life and behavior. An old Scandinavian saying says that “people come where people are” (Gehl, 2010: 23; 2013: 17).

Among the many functions of greenery in cities, the most important ones should be mentioned. The first is the ecological function, which includes gas exchange, i.e., the absorption of carbon dioxide by plants and oxygen production. Trees and shrubs serve as a filter that stops pollutants such as dust, dust, and gases. Greenery along the road infrastructure creates an acoustic barrier. The aesthetic function of greenery is enrichment and complements the city landscape. Vegetation complements and emphasizes the attractiveness of architectural

objects. Walks and games in the open-air help to soothe emotions and observe plants and animals (mostly insects) has an educational function (Czerwieniec, Lewińska, 2000). We cannot imagine a city without trees. They are the basis for shaping green spaces. We are used to their presence in parks, along streets, or around parking lots. Trees soothe and calm the formalism and coldness of concrete. Their shady crowns provide shelter on hot summer days. Older trees are even more important than new plantings. For many years they accompany the lives of different generations (Szczepanowska, 2001).

The high artistic level of works in harmony with the beauty of the greenery designed by man, as well as with the existing natural shape, can contribute to the creation of valuable public spaces, which are a place of recreation and a tourist attraction of the city. Sculptures compositional composition with vegetation have an intense visual impact – when viewed close up, from a distance and, for example, reflected in water (Makowska, 2012). Art created and exhibited outdoors is art always seen in contrast and in combination with nature. In this way, both the nature of art and the art of nature appear. The outdoor exhibition of works gives them a sacred meaning (Sobota, 2017).

4. THE GARDEN AS AN EXHIBITION SPACE

The attractive arrangement of the surroundings of museums and galleries not only improves the aesthetics and spatial order of the city but also places to relax. Surrounding art galleries should inspire you to create various installations, performances, and *street art*. In public greenery, sculpture can fulfill an artistic, didactic, educational function and sometimes has a sacred meaning. A special type of garden is sculpture gardens. Usually, several works made of durable materials are exhibited in a picturesque setting of plants and landscape. The sculpture garden can be private or owned by the museum and available for a fee, or it can be public and accessible to all (Dudkiewicz et al., 2016). The first sculpture gardens were created in the 1960s. The list of the most important sculpture gardens includes, for example, the park at the Kröller-Müller museum in the Netherlands, the sculpture composition in the courtyard of the Museum of Modern Art in New York, the garden at the Australian National Gallery in Parkes, the Park of Europe near Vilnius, the Rodin Museum in Paris (figs. 1–4), Perry Green with sculptures by Henry Moore or Barbara Hepworth Sculpture Garden.

In socialist Poland, undertakings such as sculpture collections in urban space were undertaken. In 1965, the 1st Biennial of Spatial Forms was held in Elbląg, and in 1974, the Wałbrzych Open-Air Sculpture Gallery was inaugurated with the open air in Książ. At the same time, sculpture and park complexes were established. From 1965, in the park and palace complex in Orońsko – once the property of the painter Józef Brandt – there was a work center for sculptors, which since 1981 has the status of a state institution under the name of the Center of Polish Sculpture. In the vicinity of Brandt's palace, sculptures from

Fig. 1. The Rodin Museum, 2018. Photo by M. Dudkiewicz

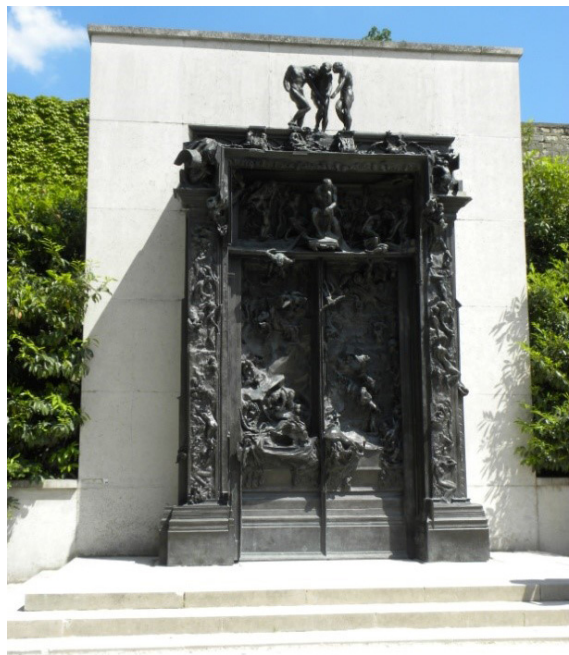

Fig. 2. „Three Shadows” (bronze, 1902-04), the fragment of „The Gate of Hell” – the triple vision of Adam banished from paradise, Rodin Museum, Paris 2018. Photo by M. Dudkiewicz

Fig. 3. „Hell’s Gate” with inferno scenes from the Divine Comedy at the Rodin Museum in Paris, 2018. Photo by M. Dudkiewicz

Fig. 4. The Rodin Sculpture Garden is located around the 18th-century Rococo Hotel Biron, 2018. Photo by M. Dudkiewicz

the museum's collection are on display. Since 1976, there has been a Gdańsk Contemporary Sculpture Gallery in the Oliwa Park, presenting part of the collection of the Contemporary Art Department of the National Museum in Gdańsk. The open-air sculpture collection in Poraj started to be created in 2009. Here, works from subsequent open-air locations change the park's space, enter into relations with the already existing ones, sometimes giving them new meanings (Kal, 2016).

Nowadays, ecological and *land art* are developing more and more. There are practically no limits to the materials from which an art installation can be made. Franciszek Strynkiewicz – a well-known Polish sculptor, claims that a sculptural material can be either a growing tree, soil, groups of plants, a fence, or a bench. All these elements can make one coherent composition and be a sufficient exhibit against the background of the garden. Landscape art becomes a decorative art, and not only an *avant-garde* activity (Rylke, Garyszewska, 2010; 2013).

Sculptural gardens are popularizing and developing now. They differ in size, materials used, theme, theme/story to convey. Both native and designed vegetation constitute such a garden are the background for art objects, and the garden's compositional arrangement is subordinated to the exhibition composition. An example of Polish artistic exhibition space is the Arboretum in Bolestraszyce. Here, space is decorated with wicker and wood sculptures (figs. 5–8).

The garden next to the gallery can be a green room and become a work of art. A garden can evoke different feelings, attract attention and stimulate the imagination. The neighborhood of galleries and museums can become an attractive place for recreation and sometimes in a non-binding way to get acquainted with art (Rylke, Gawryszewska, 2010).

Fig. 5. Wicker *Feniks* in the Arboretum in Bolestraszyce, 2018. Photo by M. Dudkiewicz

Fig. 6. Wicker narcissus flower in the Arboretum in Bolestraszyce, 2018. Photo by M. Dudkiewicz

Fig. 7. Wicker *Feelings*, 2018. Photo by M. Dudkiewicz

Fig. 8. A maze made of wicker, 2018. Photo by M. Dudkiewicz

All public places should be visible, have an easily detectable entrance and exit, be well-connected with the city, convenient to use, safe, clean, and comfortable – this is an opportunity for many visitors. Highlighting the character or aesthetics of the building with a garden will make a positive impression on the observer. Often, it is the surroundings of the building that influence our decision whether to go inside (Łuszczek, Ptańska, 2010).

5. CHARACTERISTICS OF THE PLACE

Galeria Labirynt is situated at the intersection of Popiełuszko and Poniatowski Streets in the Wieniawa District, in the center of Lublin. Originally, Wieniawa was a village belonging to the Lubomelski, Tarłów and Leszczyński families. From 1916 it was incorporated into the administrative area of the city of Lublin. It was characterized by mainly wooden buildings, with a brick synagogue and a municipal building. Wieniawa was inhabited mainly by poor Jewish craftsmen and traders. After 1940, the Nazis destroyed, among others a synagogue and 500 houses, as well as a Jewish cemetery existing since the 18th century. The Wieniawski market square and street layout have been irretrievably changed by newer buildings. Currently, there are mainly multi-family residential buildings with accompanying services on the ground floors. The buildings were constructed in prefabricated technology in the 1960s (Taracha, 2011, Rzeczowska, 2017).

The area covered by the study is approximately 8,000 m². The area is now a grassy square, and under the lawn layer, there are remains of asphalt pavement, stones, and aggregate from the former parking lot.

The building which currently houses the Gallery belonged to the St. Syroczyński Zespół Szkół Samochodowych. The school was founded at the beginning of the 20th century, and the building served as a car repair shop until the mid-1960s. Then the building and the area were taken over by the city, and in the years 2009–2013, there was a branch of the Cultural Center, now called Workshops of Culture at 5 Grodzka Street, while the Art Exhibitions Office was established in 1956. Since 2010, it is called 'Galeria Labirynt'. In 2012, Galeria Labirynt received permission from the Mayor of Lublin to rent a property at 5 Popiełuski St., and since then, it has been the Gallery's headquarters.

The elevation of Galeria Labirynt has a characteristic shape and color. The building has a narrow and long rectangular plan and has a semi-circular gable roof. The roof and façade are painted black, and inside, all the walls are pure white. It is a single-storey building. On the eastern façade of the building, there is a neon sign 'Kosmos', formerly hanging above the entrance to a famous Lublin cinema, which was demolished in 2012 (figs. 9, 10).

In the south-west part of the square there is an artistic installation made of the roots of cut trees. It is a project of visual artist Joanna Rajkowska called I will not enter your heaven. It was realized in 2017 as a sign of the cutting down of millions of trees in Poland (fig. 11). Another artistic object is a felled tree, which is part of the city's history and the memory of many generations – the Lublin Baobab. It was a black poplar from around 1880, which grew on Litewski Square until 2017. It was removed as a result of the progressive dieback

Fig. 9. Gallery from the east side, 2019. Photo by U. Havryliv

Fig. 10. Square in front of the Galeria Labirynt, 2019. Photo by U. Havryliv

process, despite many attempts to save this specimen. The tree trunk was intended for the performance of a sculpture by the artist Mirosław Bałka on the occasion of the 700th anniversary of the city of Lublin. Unfortunately, the idea was not implemented, because in June 2018 the trunk was set on fire (fig. 12).

The gallery building is located in the northern part of the plot. The area is irregularly planted with large trees. The most common species are warty birches (10), black locusts (7), Norway maples (7), common ash (4), and white poplars (4). One specimen of the ash-leaf maple, silver fir, white mulberry, walnut, acetic sumac, black cherry, and domestic plum was also inventoried (fig. 13). The area is unfenced, and the only curtain from Poniatowski Street is a hedge about 1 m high, made of two varieties of *calinoliiformes*: 'Luteus' and 'Purpureus'. The overall health of the plants was good. Some trees require care. The plot borders with self-seeding trees and shrubs (maples, ash trees, black robins) growing on a steep slope from the north.

A social research (survey available on Facebook) was carried out, in which 90 people took part, including art students or gallery employees. In this way, each resident of Lublin could anonymously answer questions related to the development of the area at the Gallery.

Ok. 80% of respondents believe that the area is not very attractive to plant and the number of trees, shrubs, and flowering plants is too small. The users of the area rate the noise nuisance level and the nearby street as medium (3/5). The Gallery employees want the area to be more adapted to the specificity of the gallery and fulfill a recreational and

Fig. 11. The installation *I will not enter your heaven* by Joanna Rajkowska, 2019.
Photo by U. Havryliv

Fig. 12. Remains of Lublin Baobab, 2019. Photo by U. Havryliv

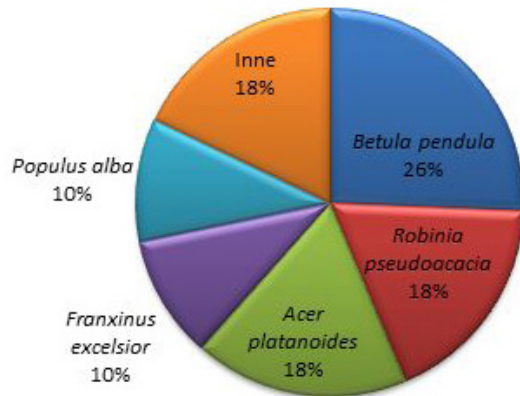

Fig. 13. List of tree species in the area around Galeria Labirynt in Lublin, 2018.
Created by M. Dudkiewicz

exhibition function. 92% of people believe that the area should be used for recreation and rest. The interviews and surveys show that most Lublin residents using the area expect that the area around the Gallery will become a place for meetings and rest, sheltered from a busy street, and will present and promote contemporary art. The additional question for the employees of the Gallery shows that they would like the area to be more adapted to the specifics of an artistic institution and to fulfill a recreational and exhibition function.

6. PROJECT DESCRIPTION

The design concept was created based on the dendrological inventory, analysis of the existing state, and user needs research. The surroundings of the gallery should be a representative place with the possibility of organizing temporary sculptural exhibitions and artistic installations outdoors. Besides, it should have a recreational and recreational function, encourage visitors and attract attention. The new design assumption should provide an intimate atmosphere and a sense of security. Also, the area should be plastic and functional so that it can be adapted to the needs of the events. A new communication system, elements of small architecture, and illumination were designed. Besides, the right choice of plantings will ensure the attractiveness of urban space in all seasons. Both existing and newly designed vegetation will isolate the space from the busy street, and it will protect from noise, act as a fence, and give privacy and a certain intimacy to the garden. It will be an

Fig. 14. Design of the surroundings of Galeria Labirynt – view from above, 2019.
Created by U. Havryliv

ideal place for meetings, walks, and rest. Thanks to the new form and modern elements of equipment, the facility will become recognizable in Lublin.

It is divided into an exhibition and a lounge area (figs. 14–17). The concept encourages visitors to explore and learn about modern art. The project proposes surfaces made of concrete slabs in front of the building entrance and a mineral pavement on labyrinthine alleys. In the middle of the area, a square designed for sculpture is planned. Helped by a rebate of tall species of grass, quiet nooks were created. Plane trees were planted along the main aisle, and temporary art installations were provided. Modular benches made of concrete and wood were designed. The benches are stable and need not be attached to the ground; vegetation can be moved. A pergola has also been designed, which will serve as a screen supply for evening film screenings in the summer cinema. The films can be watched while sitting on free-standing deckchairs, poufs, pillows, and blankets on the lawn.

Fig. 15. Visualization – view of the square in front of Galeria Labirynt, 2019. Created by U. Havryliv

Fig. 16. Visualization – a view of the recreational part of the square in front of Galeria Labirynt, 2019. Created by U. Havryliv

Fig. 17. Visualization – a place for temporary exhibitions of art installations, 2019.
Created by U. Havryliv

Another object by the gallery will be an information board on the main alley. It consists of twelve tables placed horizontally in four rows; each is 100 × 70 cm. Such a board will display announcements about events in the gallery and help organize cyclical exhibitions of posters, paintings, and graphic designs. You can manually rotate individual boards. Supplementing the existing vegetation will be a curtain from the busy Poniatowski Street. It will protect from noise, act as a fence and provide privacy. The place will be perfect for meetings, walks, and rest.

7. SUMMARY

The design of the Gallery's surroundings was to make the facility recognizable and friendly. As a site next to a cultural institution, it will attract representatives of different generations, interests, and views with its openness. The project attempts to create high-quality public space through a new functional and spatial offer with art elements. Sculptural elements will accentuate the viewing axes here, awaken the imagination, and combined with the natural beauty of the garden and thanks to changes in scenery, they will acquire a different expression at each season of the year. The concept assumes that space will positively influence Lublin's cultural and social development and improve relationships between people. The project aims to fill the space with good energy – to be an attraction for all residents of the Wieniawa district, Gallery employees, artists, and passers-by.

Translated by Gemini. Biuro Tłumaczeń Językowych.

REFERENCES

- Czerwieniec, M., Lewińska, J. (2000). *Zieleń w mieście*. Kraków: Wyd. Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej.
- Dudkiewicz, M., Pogroszewska, E., Durlak, W., Szmagara, M. (2016). The role of sculpture in shaping the style features of garden objects. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 2-A(8), 241–252.
- Dymnicka, M. (2009). *Przestrzeń dla obywateli. O uniwersalności helleńskiego modelu przestrzeni publicznej*. In: G. Gorzelak, M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir (eds.), *Człowiek–Miasto–Region. Związki i interakcje* (pp. 17–28). Warszawa: Wyd. Naukowe Scholar.
- Dymnicka, M. (2013). *Przestrzeń publiczna a przemiany miasta*. Warszawa: Wyd. Naukowe Scholar.
- Gehl, J. (2013). *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*. Warszawa: Wyd. RAM.
- Gehl, J. (2010). *Miasta dla ludzi*. Warszawa: Wyd. RAM.
- Główczyk, J. (2000). *Uniwersalny słownik ekonomiczny*. Warszawa: Wyd. Fundacja „Innowacja”: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna.
- Hubeny-Żukowska, A. (2021). *Ogród jako miejsce spełnienia i schronienia artystów*. Retrieved from <https://system.inawjournal.pl/index.php/inaw/article/download/57/92/304> [date of access: 03.10.22].
- Kal, E. (2016). Orzeźbianie przestrzeni. Galeria rzeźby w Poraju. *Estetyka i Krytyka*, 42(3), 23–50.
- Kolpa, A. (2018). *Projekt eksperymentalnej strefy wystawienniczej – artystycznego start up’u* (Thesis). Retrieved from https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/26094/Kolpa_Projekt_ekstremalnej_strefy_wystawniczej.pdf?sequence=42&isAllowed=y [date of access: 03.10.22].
- Łuszczek, M., Ptasieńska, U. (2010). *Jak przetworzyć miejsce – podręcznik kreowania udanych przestrzeni publicznych*. Kraków: Wyd. Fundacja Partnerstwo dla Środowiska.
- Makowska, B. (2012). Parki rzeźb w Norwegii. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 7, 203–208.
- Osadnik, M. (1997). *Człowiek wobec wyzwań globalizacji*. In: E. Okoń-Horodyńska (ed.), *Wyzwania procesu globalizacji wobec człowieka* (pp. 7–19). Katowice: Akademia Ekonomiczna.
- Rylke, J., Gawryszewska, B.J. (2010). *Ogród za oknem. Dzieło sztuki*. Warszawa: Wyd. Sztuka Ogrodu, Sztuka Krajobrazu.
- Rylke, J., Gawryszewska, B.J. (2011). *Ogrody sztuk*. Warszawa: Wyd. Sztuka Ogrodu, Sztuka Krajobrazu.

- Rzeczowska, E. (2017). *Czechów w XX wieku*. In: D. Szulc, J. Chachaj, H. Mącik (eds.), *Czechów i Wieniawa. Lublin. Historia dzielnic. W 700. rocznicę lokacji miasta*. Lublin.
- Sobota, D.R. (2017). Rzeźbiarz myśli w ogrodzie sztuk. Filozoficzna dokumentacja sytuacji twórczej – Zielonka, gm. Murowana Goślina. *Filo-Sofija*, 39(4/II), 295–306.
- Szczepanowska, H.B. (2001). *Drzewa w mieście*. Warszawa: Wyd. Hortpress.
- Taracha, K. (2011). Potrzeba i możliwości energetycznej rewitalizacji dzielnicy Lublina Wieniawa. *Przegląd Budowlany*, 12, 69–75.
- Zbyrad, T. (2006.) Nowy wymiar zniewolenia, czyli o syndromach globalizacji. *Roczniki Nauk Społecznych*, XXXIV(1), 55–80.

Izabela Myszka (izabela_myszka@sggw.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0002-8820-4053>

Wydział Budownictwa i Inżynierii Środowiska, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Katarzyna Chotkowska (k.chotkowska@gmail.com)

 <https://orcid.org/0000-0002-4006-9446>

Aleksandra Zadrożna (aleksandra.m.zadrozna@gmail.com)

 <https://orcid.org/0000-0002-9243-4716>

Instytut Psychologii, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

Katarzyna Augustyniak (augustyniak.kd@gmail.com)

 <https://orcid.org/0000-0003-2422-268X>

Ogród w terapii schizofrenii

The use of the garden in the therapy of schizophrenia

Streszczenie

Rozumienie ogrodu jako miejsca wzbudzającego poczucie dobrostanu zwraca uwagę na wykorzystanie hortiterapii. Celem opracowania jest określenie ogólnych zasad projektowania i urządzania ogrodu wspierającego terapię schizofrenii. Analizy literatury uszczegółowiono w badaniach projektów, które powstawały we współpracy architektów krajobrazu, terapeutów i chorych. Wyniki dotyczące form, funkcji i sensoryki pozwoliły na opracowanie wytycznych do projektowania ogrodu dla osób w remisji schizofrenii.

Słowa kluczowe: schizofrenia, hortiterapia, terapia ogrodem, projektowanie

Abstract

Understanding the garden as a place that evokes a sense of well-being draws attention to the use of hortitherapy. Analyses of literature have been performed in research projects created in cooperation with landscape architects, therapists and patients. The results of these analyses with regard to forms, functions and senses have enabled the development of guidelines for garden design for people in remission from schizophrenia.

Keywords: schizophrenia, hortitherapy, garden therapy, design

1. WSTĘP

Ogród jest miejscem szczególnej aktywności człowieka. Wysycony pięknem natury daje poczucie obcowania z przyrodą, a także poczucie sprawczości i celowości pracy. W procesualnych aktach nadawania ładu przestrzeni realizują się potrzeby gospodarowania, zaopiekowania i zamieszkiwania jako odnajdywania własnego miejsca w krajobrazie (Gawryszewska, 2014).

Hortiterapia jako zjawisko szeroko rozumiane zwraca uwagę na dobrostan powodowany byciem wśród piękna natury, które w ogrodzie – miejscu szczególnym, wyodrębnionym przez człowieka z całości krajobrazu (Myszka-Stąpór, 2014) – pozwala wspierać procesy zdrowienia. Podkreślić należy, że dobrostan przebywania w ogrodzie nie wynika wyłącznie z uroku roślin w nim występujących. Bodźce, jakimi rośliny oddziałują na zmysły człowieka, budzą pozytywne emocje (Kalina-Gagnelid i in., 2016). Wyliczyć tu można kolory, zapachy, faktury kwiatów i całych roślin (Suchocka i in., 2019), ale wartości estetyczne to nie jedyne pozytywy, jakie zapisane są w ogrodowych przestrzeniach, pozytywnie wpływające na terapię schorzeń.

Kilkuletnie analizy ogrodów projektowanych w celu hortiterapii (Kosiacka-Beck, Myszka-Stąpór, 2019) pokazują, że właściwie ułożony program ogrodowy, definiujący specyficzną funkcję i odpowiadający na specyficzne potrzeby użytkowników, może być wypełniony elementami ogrodowymi tak, aby wspierać terapię. Potwierdzają ten fakt zarówno terapeuci, jak i przyszli użytkownicy ogrodów. Założenie, że ogród może wspierać dobrostan osób pozostających w terapii, stworzono na podstawie wcześniejszych doświadczeń dotyczących innych chorób i dysfunkcji psychicznych¹.

W myśl tezy, iż przestrzeń przeznaczona dla społeczności o specyficznych potrzebach może wspierać tradycyjną terapię, jeżeli proces projektowania prowadzony będzie wspólnie z terapeutami i chorymi, połączenie wiedzy o nadawaniu ładu projektowanej przestrzeni z wiedzą psychologiczną da zakładane pozytywne efekty prozdrowotne.

Celem niniejszego opracowania jest określenie ogólnych zasad, jakie powinny być brane pod uwagę w przypadku projektowania i urządzania przestrzeni ogrodu i wykorzystania tej przestrzeni w terapii osób ze schizofrenią. W artykule skupiamy się na przestrzeni ogrodu projektowanego dla osób chorych na schizofrenię. Chorych pozostających w fazie remisji choroby.

W myśl postawionej tezy projektowanie ogrodu musi przebiegać jako proces współpracy i łączenia wiedzy architekta krajobrazu i terapeuty (Kosiacka-Beck, Myszka-Stąpór 2019).

---

¹ Prace dotyczące postępowania projektowego architektów krajobrazu z chorymi i ich terapeutami opisano w artykule podsumowującym pięcioletnią współpracę architektów krajobrazu z różnymi jednostkami terapeutycznymi (Kosiacka-Beck, Myszka-Stąpór, 2019). W tych wspólnych doświadczeniach projektowych zarówno chorzy, jak i terapeuci podkreślali pozytywne aspekty wspólnej pracy.

2. STAN BADAŃ

Terapeutyczne właściwości ogrodów są badane przez naukowców od wielu lat. O tym, jakie prozdrowotne korzyści niesie uprawianie roślin i przebywanie w ich otoczeniu, wiedzieli już starożytni, którzy zakładali m.in. gimnazjony, służące rozwijaniu tężyzny fizycznej na świeżym powietrzu, łąźnie czy święte gaje. Tym publicznym przestrzeniom towarzyszył bogaty program ogrodowy. Historia projektowania przestrzeni do użytku terapeutycznego została opisana w licznych publikacjach z zakresu historii sztuki ogrodowej (Hobhouse, 2005, Majdecki, 2013).

Hortiterapia – inaczej ogrodoterapia (*horticultural therapy*) opiera się na naturalnym związku człowieka z otaczającą naturą, polega na biernym lub czynnym użytkowaniu ogrodów (Górska-Kęk, Adamczyk i Sobiech, 2009). Jak piszą Górska-Kęk i in., hortiterapia „łączy elementy uzdrawiania ciała z potrzebami umysłu i ducha” (Górska-Kęk, Adamczyk i Sobiech, 2009). Ogrody terapeutyczne mogą być ciekawym sposobem wspierania oddziaływań rehabilitacyjnych skierowanych do różnych grup osób, mającym znaczenie dla sfery społecznej, poznawczej, psychologicznej oraz fizycznej użytkowników ogrodów.

O hortiterapii najczęściej mówi się w kontekście architektury krajobrazu, zagospodarowania urbanistycznego przestrzeni, ogrodów przyszpitalnych, fizjoterapii. Rzadko wspomina się o ogrodach terapeutycznych w kontekście psychologii na gruncie polskiej nauki. Być może dlatego, iż hortiterapia nie jest zakwalifikowana jako oficjalna forma terapii w Polsce. Na świecie jest natomiast uznanym sposobem wspomagającym szeroko rozumianą rehabilitację (Górska-Kęk, Adamczyk i Sobiech, 2009). Amerykańskie Stowarzyszenie Hortiterapii (American Horticultural Therapy Association – AHTA) definiuje hortiterapię jako metodę, która poprzez bierny lub czynny udział w aktywnościach związanych z ogrodem wpływa na polepszenie stanu i samopoczucia pacjenta (AHTA, 2007).

Zagraniczna literatura wskazuje na różne rodzaje ogrodów terapeutycznych i prezentuje różne wątki badań związanych z hortiterapią (Cooper Marcus, Sachs 2013). Istnieją zatem: *healing gardens*, *therapeutic gardens*, *horticultural therapy gardens*, *restorative or meditation gardens* (Lin i in., 2013), które mogą różnić się swoim celem i wyglądem. *Healing gardens* zazwyczaj otaczają szpitale, są dostępne dla wszystkich. Stworzone są jako miejsca odpoczynku i wyciszenia (*retreat centers*), tak aby służyć polepszeniu stanu zdrowia oraz rekreacji jak największej liczby pacjentów. Ogrody przy szpitalach zwykle dedykowane są określonej grupie pacjentów, np. chorym na Alzheimera, pacjentom onkologicznym czy dzieciom i jest to uzależnione od specyfiki placówki. *Therapeutic gardens* są częścią szerszego planu terapeutycznego. *Horticultural therapy gardens* zostały stworzone początkowo na użytek aktywności ogrodowych, mogą jednak sprawdzić się w terapii. *Restorative gardens* mogą być prywatnymi lub publicznymi przestrzeniami, które nie są powiązane z placówkami leczniczymi. Mają być jednak sprzyjającym środowiskiem do redukcji stresu, odpoczynku psychicznego, emocjonalnego zdrowienia (*recovery*) (Resick, Monson i Chard, 2007).

Istnieje również podział na ogrody terapeutyczne pasywne i aktywne. Pierwszy rodzaj ogrodu daje możliwość relaksu, nie wymaga wysiłku fizycznego, zapewnia regenerację psychiczną. Aktywne ogrody natomiast zapewniają aktywne metody rehabilitacji (Fleming, Figueiredo, 2012). Praca człowieka z naturą zawsze uznawana była za wartościową, a hortiterapia, jako wspomagająca metoda oddziaływań terapeutycznych, stosowana jest od wielu lat. W XIX wieku Benjamin Rush – amerykański psychiatra – zauważył pozytywny wpływ prac ogrodniczych i przyrodniczych na zdrowie psychiczne swoich pacjentów (Rush, 1812). Lecznicze wykorzystanie ogrodów było również zalecane w okresie rekonwalescencji weteranów I wojny światowej (Zdrojewicz, Jastrząb, Rewera, 2017). Już w latach 70. XX wieku Harry Stack Sullivan (1979) pisał, że ogród może być w terapii zajęciowej lub fizjoterapii. Hortiterapia zwiększa motywację osób z niepełnosprawnością (zarówno fizyczną, intelektualną, jak i osób doświadczających choroby psychicznej) do działania, pobudza zmysły, wspiera poczucie wartości i zapewnia samozadowolenie oraz przywraca wiarę we własne umiejętności (Zdrojewicz, Jastrząb, Rewera, 2017).

O temacie tworzenia konkretnej kompozycji roślinnej po to, by wykorzystać „narzędzia” potrzebne w terapii i tym samym wpłynąć na samopoczucie i poczucie sprawczości, rozważania prowadzi Joanna Radzewicz (2015) i zwraca uwagę na jej znaczenie podczas sesji, takich jak np. sesje kulinarne, w których pacjenci mogą użyć jadalnych roślin, które wyhodowali do przygotowania swoich potraw.

Uznaje się, że hortiterapia może mieć pozytywne znaczenie na jakość życia oraz ogólny dobrostan człowieka (Stoneham, Kendle i Thoday, 1994). Aktywności w przestrzeni ogrodu mogą także redukować stres (Liu i in., 2014). Hortiterapia może być stosowana w procesie terapii lub rehabilitacji obszaru funkcjonowania poznawczego, fizycznego, społecznego, a także emocjonalnego. Ponadto Yan Liu i inni (2014) podkreślają walory rekreacyjne ogrodów oraz ich wielowymiarowe działanie na psychikę, ciało oraz ducha człowieka. Dobrostan związany z przebywaniem w ogrodzie to temat podejmowany przez Ulrika Stigsdottera i Patrika Grahna (2002). Wspomniani naukowcy szukają wskazówek, jak zaprojektować ogród, który zapewni dobre samopoczucie (*wellbeing*). Nazywają to „ogrodem uzdrawiania”. W badaniach szukają odpowiedzi na pytanie, co czyni ogród uzdrawiającym, jaki wpływ na człowieka ma przebywanie na świeżym powietrzu. Zwracają uwagę na konieczność tworzenia różnych przestrzeni ogrodowych, aby mogły z nich korzystać również osoby ze zdiagnozowanymi dysfunkcjami. Projektowanie ogrodów terapeutycznych wymaga współpracy architekta i terapeuty, jest procesem ulepszeń i dostosowywania do potrzeb danej grupy odbiorców.

Badania wykazały, że hortiterapia może redukować stres, stabilizować nastrój, łagodzić objawy choroby, dawać poczucie przyjemności, może wspierać zdrowie fizyczne i pozytywnie wpływać na kwestie związane ze skupieniem (Wichrowski i in. 2005; Lohr, Pearson-Mims, Goodwin, 1996). Ponadto obcowanie i działanie w przestrzeni przyrody skłania do refleksji, nie tylko nad relacją jednostki z naturą, ale także nad sobą i życiem, pozytywnie wpływa na proces wyciągania wniosków na temat przeszłości i planowania przyszłości (Kaplan, 1973; Ottosson, Grahm, 2008).

Hortiterapia jako alternatywna lub wspomagająca metoda leczenia stosowana jest w kontekście wielu zaburzeń i chorób bez ograniczeń wiekowych. Według Amerykańskiego Towarzystwa Hortiterapii (AHTA, 2022) hortiterapia może być stosowana w przypadku niesprawności sensorycznych, nadużywania substancji, problemów związanych ze starzeniem się, niepełnosprawności intelektualnych oraz zaburzeń psychicznych. Hortiterapeutyczne oddziaływania doceniane są w pracy z osobami cierpiącymi na choroby neurologiczne, np. w przypadku choroby Alzheimera – jako pozafarmakologiczna metoda terapii (Szumilas i in., 2016). Sensoryczne możliwości, jakie dają ogrody, są interesującą propozycją w terapii osób ze spektrum autyzmu oraz innymi chorobami otępiennymi (Gonzalez, Kirkevold, 2013). Ponadto hortiterapia wykorzystywana jest w szpitalach onkologicznych, a także wśród osób z różnymi niepełnosprawnościami, zarówno fizycznymi, jak i intelektualnymi (Stoneham, Kendle i Thoday, 1994). Hortiterapia wykorzystywana jest również jako terapia wspomagająca w leczeniu bólu chronicznego oraz w terminalnej fazie nowotworów (Verra i in., 2012). Ponadto również w leczeniu zaburzeń i chorób psychicznych, w tym depresji oraz zaburzeń lękowych, a także schizofrenii (Kamioka i in., 2014).

3. SCHIZOFRENIA

Schizofrenia jest chorobą objawiającą się wieloma objawami, dlatego też w jej leczeniu używa się wielu metod terapeutycznych. Schizofrenię uznaje się za chorobę lub grupę chorób, która wpływa na wszystkie aspekty funkcjonowania osoby. Dotyka ona około 1% społeczeństwa, nie jest to zależne od geograficznego czy kulturowego regionu świata (Hajduk i in., 2008). Saha i inni (2007) plasują poziom rozpowszechnienia schizofrenii w ciągu całego życia jako 7,2/1000 w ogólnej populacji ze względu na relatywnie wczesne występowanie oraz często chroniczny charakter. Wiek zachorowania to zazwyczaj wczesna młodość, choć zdarzają się też późniejsze wystąpienie choroby. Według ICD-10 (WHO, 2009) objawami schizofrenii są urojenia, zakłócenia myślenia i postrzegania (w tym halucynacje), niedostosowanie i splotony afekt. Przebieg choroby może być ciągły lub epizodyczny. Ponadto objawy choroby można podzielić na dwie grupy – pozytywne i negatywne. Do pozytywnych należą m.in. halucynacje i urojenia, do negatywnych zaś m.in. – wycofanie, utrata motywacji lub utrata możliwości odczuwania przyjemności. Inną grupą objawów występujących w przebiegu schizofrenii są objawy poznawcze, np. problemy z pamięcią, koncentracją i zaburzenia myślenia. Objawy te utrudniają funkcjonowanie społeczne oraz zawodowe, przysparzają cierpienia oraz trudności w życiu codziennym. Schizofrenia jest ciężkim doświadczeniem zarówno na poziomie objawów choroby, jak i jej wpływu na funkcjonowanie i odbiór społeczny. Dzieje się tak również dlatego, iż depresja oraz nadużywanie substancji są częstymi towarzyszami schizofrenii (Green i in., 2003). U pacjentów ze schizofrenią występuje także zwiększone rozpowszechnienie zaburzeń lękowych w porównaniu z populacją ogólną (Pokos i Castle, 2006).

W grupie osób chorujących na schizofrenię obniżona jest długość życia w porównaniu z ogólną populacją (Tiihonen i in., 2009). Schizofrenia jest zaburzeniem, w którym wskaźnik śmiertelności jest dwa, trzy razy wyższy niż w populacji ogólnej (Kiejna, Czernikiewicz, Adamowski, 2009). Dzieje się tak z powodu podwyższonego ryzyka prób samobójczych oraz różnych wypadków, a także chorób somatycznych, takich jak choroby wieńcowe, infekcje, choroby dróg oddechowych i endokrynologicznych (Saha i in., 2007). Schizofrenia jest też jedną z najbardziej stygmatyzujących chorób, piętno odczuwa także rodzina osoby chorującej (Östman i Kjellin, 2002; Larson i Corrigan, 2008).

Do metod leczenia schizofrenii zalicza się wiele form oddziaływania. Ważna jest farmakoterapia, jednak od 5 do 15% osób chorujących mimo przyjmowania leków nadal doświadcza symptomów choroby lub odczuwa uciążliwe skutki uboczne (Johnstone i in., 1998). Istotne są więc oddziaływania psychoterapeutyczne i inne wspomagające. Jednym z nich jest terapia zajęciowa, w ramach której mogą odbywać się również prace i treningi w przestrzeni ogrodu – od uprawy poprzez wykorzystanie jego zasobów, np. w pracowni kulinarnej. W leczeniu schizofrenii ważne jest korzystanie z różnych uzupełniających form terapii, szczególnie w przypadku osób, u których nie udaje się osiągnąć remisji objawowej – szczególnie ważne wydają się wtedy starania o podwyższenie jakości ich życia. Poza zmniejszeniem objawów choroby celem rehabilitacji jest też odbudowanie poczucia podmiotowości i poprawa satysfakcji z życia (Birchwood i Jackson, 2001).

4. HORTITERAPIA W SCHIZOFRENII

Istnieje mało doniesień dotyczących wykorzystania hortiterapii we wspomaganie leczenia schizofrenii – szczególnie na gruncie polskiej nauki. Wydaje się, że możliwości terapeutycznego wykorzystania ogrodów mogą wspomagać osoby chorujące na schizofrenię – dlatego warto rozwijać tę tematykę. Hortiterapia – może wspomagać osobę chorującą na schizofrenię na wiele sposobów. Unikalne doznania sensoryczne mogą być pomocne w rehabilitacji poznawczej, a kojący wpływ natury może relaksować. Hortiterapia może być używana zarówno w przestrzeni szpitalnej, jak i w formie oddziaływań poza szpitalnych.

Badania wykonane na polskim gruncie odwołują się głównie do polskich opracowań dotyczących hortiterapii, ale w celu naszkicowania szerszej naukowej perspektywy warto przytoczyć przykłady z literatury zagranicznej.

Naukowcy uważają, że aktywna hortiterapia może pomóc w redukcji objawów psychopatologicznych schizofrenii. Jak piszą Eum i Kim (2016), programy hortiterapii zmniejszają objawy psychiatryczne u osób chorujących na schizofrenię. Potwierdzają to wyniki innych badań (Oh, Park i Ahn, 2018). Badacze wykazali również, iż grupa zajmująca się aktywnym działaniem w ogrodzie po 10 sesjach hortiterapii odznaczała się istotną poprawą w zakresie

objawów klinicznych, pozytywnych, negatywnych oraz generalnych². Poprawy takiej nie zaobserwowano w grupie kontrolnej, która nie korzystała z metody hortiterapeutycznej.

W badaniach (Kenmochi i in., 2019) okazało się, że oddziaływania hortiterapeutyczne dodane do leczenia podstawowego mogą być również efektywne w zmniejszeniu objawów depresyjnych i lękowych u pacjentów chorujących chronicznie na schizofrenię (takich, którzy byli hospitalizowani dłużej niż 10 lat). Badacze podkreślają także, że ten sposób oddziaływań może sprawiać, że pacjenci będą czuć się lepiej w środowisku szpitalnym (Kenmochi, Kenmochi i Hoshiyama, 2019). Zagospodarowanie przestrzeni wokół szpitala w sposób sprzyjający pacjentom oraz wykorzystanie tego miejsca do prowadzenia różnych działań może redukować stres związany z przebywaniem w szpitalu i schizofrenią (Michael, Andrew, 2010).

Na temat prozdrowotnego wpływu przyrody na funkcjonowanie człowieka zarówno w sferze fizycznej, jak i psychicznej wciąż prowadzone są liczne badania. Jak dowodzą Tao Liu, Mingchao Li, Qiuming Ji, Yu Chen, Chi Li, Fan Zhou, Cairong Wang, Haiying Chen i Hui He (2022), środowisko naturalne ma znaczący wpływ na proces zdrowienia, ponieważ redukuje stres i aktywuje współczulny system nerwowy, co ma szczególne znaczenie w leczeniu schizofrenii. Jak podkreślają Shunhong Zhu, Hengjing Wan, Zhide Lu, Huiping Wu, Qun Zhang, Xiaoqiong Qian, Chenyu Ye (2016), leczenie tradycyjne oparte na środkach farmakologicznych może być znacznie bardziej efektywne, gdy wspomagane jest hortiterapią. Do podobnego wniosku doszli Takuya Kenmochi, Asuka Kenmochi i Minoru Hoshiyama (2019), podkreślając jednak, że w leczeniu schizofrenii hortiterapia nie jest w stanie zastąpić tradycyjnego leczenia – może jedynie je wspierać. Na temat skuteczności hortiterapii w leczeniu schizofrenii potrzebne są dalsze badania, bardziej skonkretyzowane i zaawansowane (Lu, Zhao, Liu i in., 2021). Jak wskazali Yun-Ah Oh, Sin-Ae Park, Byung-Eun Ahn (2018), dalsze badania nad wpływem hortiterapii na leczenie osób chorych na schizofrenię powinny być długoterminowe. Mimo iż symptomy choroby u osób objętych badaniami, u których wdrożona została hortiterapia, stawały się łagodniejsze, badania te wciąż nie były na tyle długoterminowe, by można było traktować je jako pewny wynik. Badania dowodzą potencjału hortiterapii jako metody wspomagającej leczenie osób chorych na schizofrenię. W konkluzjach podkreślano, że hortiterapia może być skutecznym sposobem leczenia zaburzeń psychicznych i behawioralnych, takich jak schizofrenia, ale metoda wymaga pogłębionych badań z określoną metodologią i raportowaniem (Liu, Bo, Sampson i in., 2014). Pacjenci poddani terapii ogrodowej, biorący udział w badaniach, często wykazywali dużo bardziej rozwinięte umiejętności organizacji, a także odnotowywano u nich wzrost umiejętności interpersonalnych (Kontos i in., 2021).

Ponadto hortiterapia osób chorujących na schizofrenię może wzmacniać własną skuteczność (*self-efficacy*) (Eum i Kim, 2016). Dzieje się tak poprzez obcowanie z naturą oraz zaobserwowanie własnego wpływu m.in. na wzrost uprawianych roślin, wygląd i estetykę ogrodu.

² Poprawie uległy objawy mierzone skalą PANAS (*Positive and Negative Affect Schedule*) i BPRS (*Brief Psychiatric Rating Scale*).

Schizofrenia oraz inne choroby psychiczne są zaliczane do czynników powodujących silne napiętnowanie społeczne (Corrigan i Kleinlein, 2005). Natomiast napiętnowanie może prowadzić do przyjęcia biernej postawy życiowej, obniżenia samooceny i podwyższenia poziomu depresji (Corrigan i Watson, 2002; Wright, Gronfein, Owens, 2000). Natomiast w badaniach hortiterapia okazała się być skuteczną metodą podnoszącą samoocenę, usprawniającą funkcjonowanie i umiejętności społeczne (Son i in., 2004), możliwe więc, że przyczynia się do zmniejszenia skutków stygmatyzujących. Wykazano także, że aktywność w ogrodzie towarzysząca podstawowemu leczeniu może podnosić jakość życia osób chorujących na schizofrenię (Parvin i in., 2014).

Jednocześnie naukowcy podkreślają potrzebę prowadzenia badań oraz weryfikacji skuteczności w długotrwałej hortiterapii, która ma oddziaływać na przetrwałe (chroniczne) objawy choroby (Oh, Park i Ahn, 2018). Badacze podkreślają, że brak szerszych badań nie pozwala wyciągnąć jasnych wniosków dotyczących skuteczności hortiterapii i korzyści z niej (Liu i in., 2014).

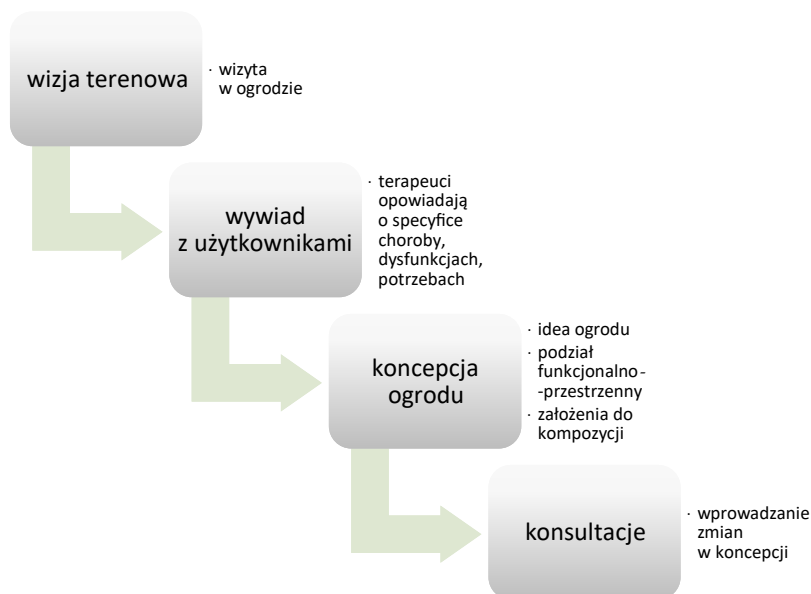
5. MATERIAŁ I METODYKA PRACY

Metoda projektowania przestrzeni dla hortiterapii jest wynikiem kilkuletnich analiz prowadzonych w ramach procesu dydaktycznego w Katedrze Sztuki Krajobrazu Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Proces projektowania do hortiterapii polega na zespołowych pracach koncepcyjnych i konsultacjach projektów, w wyniku których powstają wytyczne do zagospodarowania przestrzeni. Metodykę pracy przedstawia schemat (il. 1). Aspekty te opisano również w artykułach dotyczących projektowania do hortiterapii (Kosiacka-Beck, Mysza-Stąpór, 2019). W wyniku wspólnej pracy architektów krajobrazu, terapeutów i chorych powstają wytyczne do projektowania przestrzeni, która wspierać ma tradycyjną terapię. W postępowaniu analitycznym istotne jest to, że wnioski – wytyczne, wyprowadzane są z określonej liczby projektów dotyczących jednej, tej samej przestrzeni. Poszczególne projekty kreowane są przez kilkuosobowe zespoły. Z zestawienia danych powstają wytyczne projektowe.

Wytyczne do projektowania ogrodów hortiterapeutycznych dla chorych na schizofrenię są wynikiem pracy w przestrzeni towarzyszącej środowiskowemu domu opieki społecznej w Warszawie (il. 2). Rycina przedstawia lokalizację ośrodka oraz analizy, jakie muszą być przeprowadzane przez architektów krajobrazu w procesie wstępnym do projektowania.

Ośrodek ma siedzibę w Warszawie na osiedlu mieszkaniowym w dzielnicy Bródnie. Terapia polega na zorganizowaniu codziennych zajęć dla podopiecznych w godzinach od 8.00 do 16.00. Wszyscy poddawani terapii chorzy są dorośli i są w fazie remisji choroby. Ich terapia ma na celu głównie zorganizowanie „normalnego społecznie” funkcjonowania.

Materiałem wyjściowym do badań były koncepcje przygotowane przez studentów w ramach zajęć dydaktycznych z przedmiotu fakultatywnego pn. projekt ogrodu dla hortiterapii,

Il. 1. Schemat postępowania w projektowaniu dla hortiterapii. Oprac. aut.

prowadzonych dla V semestru studiów inżynierskich na kierunku architektura krajobrazu w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

Praca projektowa powstawała zawsze zgodnie z założeniami, że istotą jest współpraca projektantów, chorych i terapeutów. Projektant wprowadza rozwiązania:

- funkcjonalne – odpowiadające potrzebom użytkowników, rozpoznany w wywiadzie z chorymi i terapeutami;
- formalne – spełniające zasady kompozycyjne projektowania w architekturze krajobrazu;
- znaczeniowe – wpisujące się w poznane wytyczne do projektowania uniwersalnego i hortiterapeutycznego.

Analizom poddano dwadzieścia projektów koncepcyjnych. Ich wyniki odnoszą się do form i funkcji formy i sensoryki poszczególnych elementów ogrodowych zastosowanych w projektach. Rozwiązania ogólne i detale prezentowane były na planszach (il. 3) chorym i terapeutom. Rysunki były tłumaczone przez autorów, a następnie podopieczni ośrodka i terapeuci zgłaszali swoje uwagi do projektów. Projektanci nanosili poprawki i tak powstał materiał analityczny, którego wyniki pozwoliły wnioskować o wytycznych do projektowania ogrodu wspierającego terapię schizofrenii.

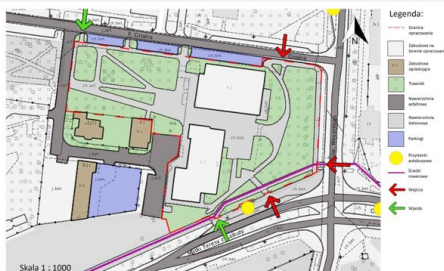

Projekt przestrzeni ośrodka terapeutycznego stowarzyszenia „POMOST” w Warszawie

ANALIZA FUNKCJONALNO PRZESTRZENNA

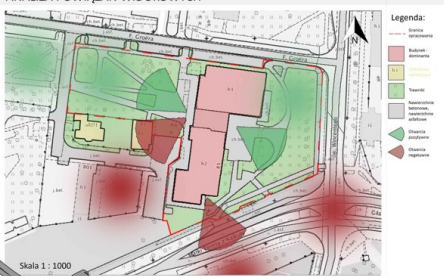
ANALIZA KOMUNIKACYJNA

ANALIZA NASŁONECZENIA

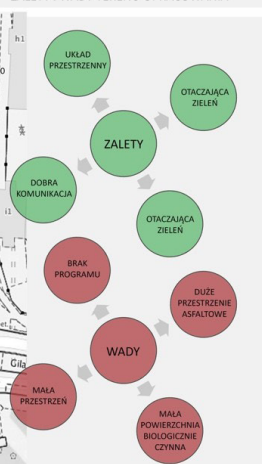
ANALIZA POWIĄZAŃ WIDOKOWYCH

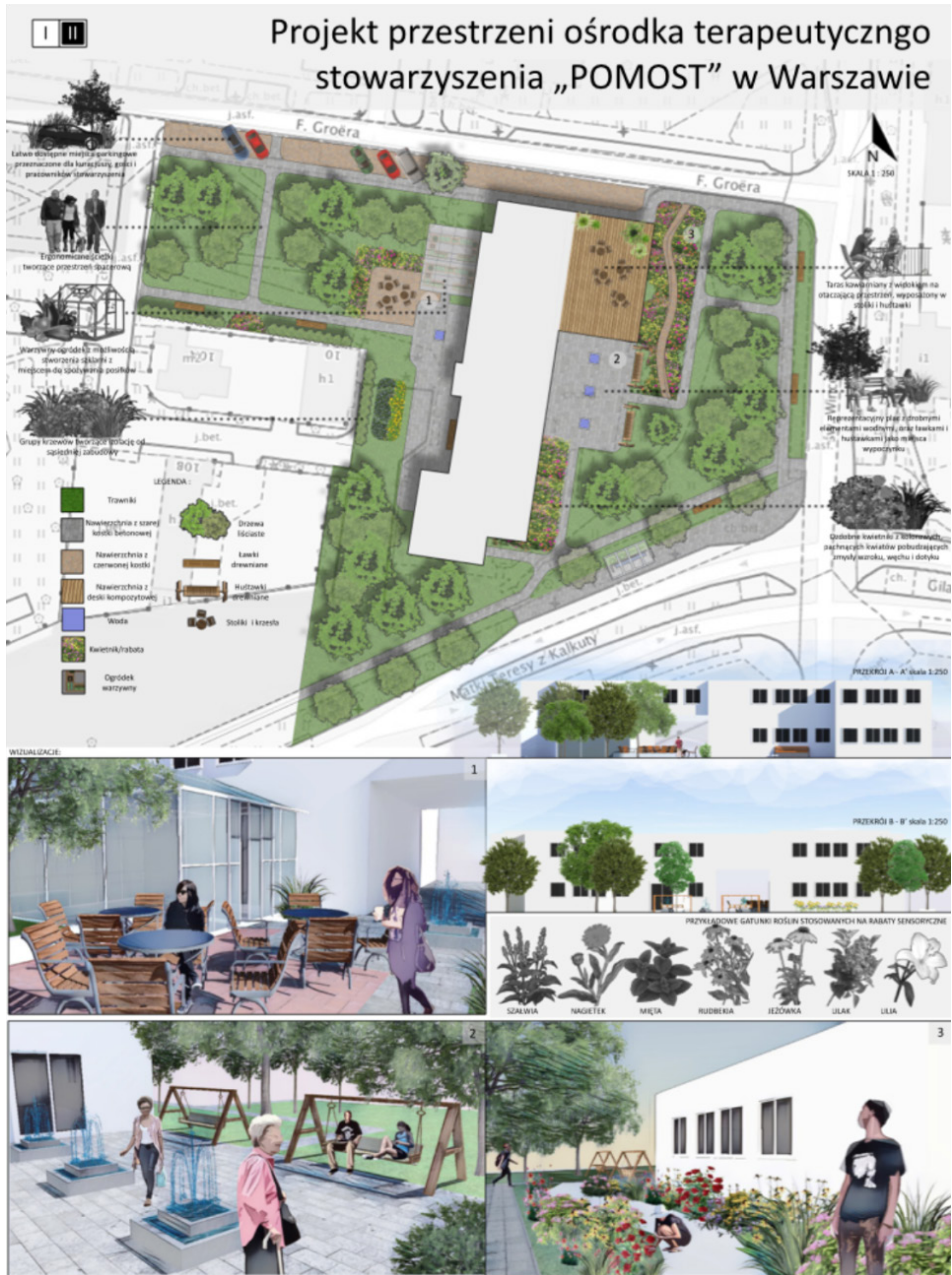
SCHEMAT FUNKCJONALNO - PRZESTRZENNY

ZALETY I WADY TERENU OPRACOWANIA

II. 2. Lokalizacja ogrodu dla chorych na schizofrenię. Plansza analityczna. Oprac. M. Surowcow, A. Pykało, M. Matuszewska

II. 3. Przykładowa plansza projektowa. Oprac. M. Surowcow, A. Pykało, M. Matuszewska

6. WYNIKI ANALIZ KONCEPCJI ZAGOSPODAROWANIA OGRODU TERAPEUTYCZNEGO DLA OSÓB CHORYCH NA SCHIZOFRENIĘ – FUNKCJA, FORMA I ZNACZENIE SENSORYCZNE

6.1. FUNKCJA

Podział funkcjonalny ogrodu odpowiada potrzebom grupy, ale dopuszcza też miejsca intymności. Chorzy podkreślali społeczne więzi, jakie budują w swojej grupie, ale również potrzebę pobycia w odosobnieniu. Różnorodność funkcji związana jest z koniecznością wy-ciszenia pacjentów, dawania im poczucia przebywania w świecie piękna. Piękno ogrodu ma izolować ich od niepożądanych bodźców. Wydaje się, że ogród ma być specyficznym bufo-rem zapewniającym wyłączenie chorego z wyobrażanych złych dźwięków (głosów), widoków (wizji, halucynacji). Chorzy wyrażali chęć posiadania w ogrodzie elementów działających na zmysły wzroku, słuchu, dotyku, smaku i węchu. Wszystkie mają być wyłącznie przyjemne, spotęgowane w przyjemności, jaką dawać mogą.

6.2. FORMA

Projektowany teren nie jest własnością ośrodka terapeutycznego. Jest przestrzenią publiczną, osiedlową, w której wprowadzane zmiany muszą uwzględniać pewne aspekty zależne od administratorów tej przestrzeni.

1. Teren nie jest wyodrębniony z otaczającego krajobrazu. Brak mu wyraźnie zarysowanej granicy, nie ma żadnego ogrodzenia. Ten aspekt został uznany w procesie projektowania jako zaleta. Brak ogrodzenia daje poczucie braku alienacji i wykluczenia. Niemniej warto podkreślić, że zauważono potrzebę jakiegokolwiek zaznaczenia przestrzeni, poprzez symboliczną formę granicy.
2. Akcentowano fakt, iż w najbliższym sąsiedztwie ośrodka znajduje się szkoła publiczna ponadpodstawowa oraz osiedle mieszkaniowe, co daje możliwość budowania więzi społecznych między różnymi środowiskami poprzez wyznaczenie przestrzeni wspólnotowych, do wspólnego wykorzystywania.
3. Kolejnym ważnym aspektem z punktu widzenia architektury krajobrazu jest strefowanie przestrzeni ogrodowej. Zakłada się wydzielenie przestrzeni wejściowej – reprezentacyjnej, i ogrodu właściwego – wypoczynkowego. Przyszli użytkownicy ogrodu zwracali uwagę na to, aby w przestrzeni wejściowej była możliwość prezentacji jej gospodarzy. Ma to być przestrzeń wystawowa, której pokazowość ma zapobiegać wykluczaniu tej społeczności. Ogród właściwy, wypoczynkowy, również „otwarty”, ma być podzielony na kilka wnętrz, każde o innej treści ma wypełniać zróżnicowane potrzeby względem kilku czynników:

- Pracy – sprzyja właściwej terapii, co podkreślają terapeuci. Stałe, procesualne zajęcia, rutynowość dnia daje poczucie ładu w życiu codziennym;
  - Rekreacji – konieczna do wyciszenia i uspokojenia myśli. Niektóre lekarstwa powodują poczucie zmęczenia, stąd konieczność częstego relaksu;
  - Spaceru – ruch na świeżym powietrzu, sprawność fizyczna. Sprzyja dobremu samopoczuciu w sferze fizyczności;
  - Wspólnotowości – miejsce do gier zespołowych i biesiadowania, które zapobiegają poczuciu alienacji;
  - Intymności – niewielkie wnętrza ogrodowe, miejsca odosobnienia, osłonięte i zadaszone, dają poczucie schronienia.
4. Kolejnym elementem strukturalnym jest droga. Droga jako komunikacja prowadząca do ogrodu, ale też jako komunikacja między ogrodowymi wnętrzami. Prowadzona ma być tak, aby umożliwić ogrodową wędrówkę, spacer. Droga jako element prowadzący i porządkujący przestrzeń ma umożliwić długi spacer, a więc musi być maksymalnie wydłużona poprzez zastosowanie zakrętów i zapętleń. Droga, wprowadzając do różnych ogrodowych wnętrz, rozwija się w place, które organizują wnętrza i przyjmują elementy umożliwiające prowadzenie zaprogramowanej aktywności. W zależności od programu funkcjonalnego wyposażenie pozwala na: relaks w ruchu, odpoczynek, pracę. Tak organizowane są strefy gier zespołowych, miejsca do leżakowania, grillowania czy ogród warzywny.
5. Stosowano również elementy wodne. Woda ma pozostawać w ruchu, to znaczy ma płynąć, co pozwala chorym skupić uwagę na jej swobodnym ruchu, ale podkreślano również uspokajającą moc dźwięku płynącej wody.

6.3. TREŚĆ – ZMYŚŁY I INFORMACJE SENSORYCZNE

Zmysł wzroku miał być angażowany w przyjemność wynikającą z otoczenia różnorodną roślinnością. Projektowane rabaty miały być wysycone różnorodnością kolorów kwiatów oraz całych roślin. W projektach stosowane elementy nieroślinne również miały być kolorowe. Siedziska, elementy rzeźbiarskie, a nawet nawierzchnie miały być wyraźnie wielobarwne.

Zmysł słuchu zajmują dźwięki przyrody. Wyliczyć tu można szumiące rośliny, takie jak drzewa i trawy, ale także wspomniany już dźwięk płynącej wody. Chorzy zwracali uwagę na śpiew ptaków. Podpowiadali również zastosowanie elementów umożliwiających audio-odtworzenie przyjemnych dźwięków natury. Projektowano urządzenia audio z słuchawkami z nagraniem dźwięków przyrody, ale też przyjemnej, relaksującej muzyki.

Dotyk angażowany miał być poprzez zastosowanie różnych, przyjemnych faktur roślinnych.

Smak jako zmysł pobudzany owocami ogrodu miał dwojakie znaczenie. Po pierwsze uprawiane w ogrodzie rośliny miały służyć jako kulinaria do wspólnego przygotowywania

posiłków. Z drugiej strony gród warzywny wymagający codziennej pracy i pielęgnacji daje chorym poczucie sprawczości i sensu pracy. Rośliny użytkowe: zioła, warzywa, owoce są idealnym ogrodowym elementem, budzącym poczucie odpowiedzialności za wykonywaną pracę. Podlewanie, usuwanie chwastów, pielęgnacja dają wymierne efekty. Ta sprawczość ogrodowych czynności w warzywnych i ziołowych grządkach podkreślana jest w terapiach różnych dysfunkcji psychicznych i emocjonalnych.

Ze smakiem wiąże się zmysł węchu. Chorzy podkreślali przyjemność, jaką daje piękno ogrodowych zapachów i tu również pojawiły się odwołania do aromaterapii. Stąd oprócz projektowania silnie pachnących roślin wprowadzano urządzenia do inhalacji i mechanizmy uwalniające przyjemne zapachy natury.

Podsumowując wyniki analiz koncepcji ogrodowych, dodać należy, że wszystkie zastosowane elementy w projektach muszą odpowiadać normom bezpieczeństwa i jednocześnie spełniać wymogi projektowania uniwersalnego.

7. DYSKUSJA

Hortiterapia jako metoda, która opiera się na naturalnym związku człowieka z otaczającą naturą (Górska-Kłęk, Adamczyk i Sobiech, 2009), gdzie ogrody terapeutyczne mogą wspierać oddziaływania rehabilitacyjne skierowane do różnych grup osób, ma zastosowanie również w terapii schizofrenii, gdyż ma znaczenie dla sfery społecznej oraz fizycznej użytkowników ogrodów.

Słuszne i jednocześnie potwierdzone zaangażowaniem chorych w proces projektowania wydaje się być twierdzenie Amerykańskiego Stowarzyszenia Hortiterapii, że hortiterapia jako metoda, która poprzez bierny lub czynny udział w aktywnościach związanych z ogrodem wpływa na polepszenie stanu i samopoczucia pacjenta (AHTA, 2007)

Projektowana na podstawie doświadczenia opisanego w artykule przestrzeń klasyfikuje się według typologii naukowców jako *horticultural therapy garden*, czyli miejsce, które może spełniać cele terapeutyczne (Resick, Monson i Chard, 2007).

Z badań Sullivana z lat 70. XX wieku wynika, że praca w ogrodzie może zwiększać motywację osób niepełnosprawnych (zarówno fizycznie, intelektualnie, jak i osób doświadczających chorób psychicznych) do działania, pobudza pięć zmysłów, wspomaga poczucie własnej wartości oraz zapewnia środki do samozadowolenia, co potwierdzają analizy tu zaprezentowane (Sullivan, 1979).

Również twierdzenia o poprawie dobrostanu człowieka (Stoneham, Kendle i Thoday, 1994) i aktywności w przestrzeni ogrodu redukującego stres (Liu i in., 2014) odnajdują tu odzwierciedlenie. Projektowanie ogrodów terapeutycznych wymaga współpracy architekta i terapeuty, jest procesem ulepszeń i dostosowywania do potrzeb danej grupy odbiorców (Kosiacka-Beck, Myszka-Stąpór, 2019).

Potwierdza się też teoria (Kamioka i in., 2014) o zastosowaniu hortiterapii w leczeniu zaburzeń i chorób psychicznych, w tym depresji oraz zaburzeń lękowych. Jak podają Birchwood i Jackson (2001), w schizofrenii, poza zmniejszeniem objawów choroby, celem rehabilitacji jest też odbudowanie poczucia podmiotowości i poprawa satysfakcji z życia, co może zapewnić wspólna praca w ogrodzie.

Badacze podkreślają, że zagospodarowanie przestrzeni wokół szpitala w sposób sprzyjający pacjentom oraz wykorzystanie tego miejsca do prowadzenia różnych oddziaływań może redukować przykre emocje związane z przebywaniem w szpitalu (Kenmochi, Kenmochi i Hoshiyama, 2019). Co prawda analizowany przypadek nie dotyczy przestrzeni szpitala, a ośrodka pobytu czasowego, niemniej w wyniku rozmów z chorymi potwierdza się wpływ przestrzeni na ich samopoczucie. Ponadto hortiterapia osób chorujących na schizofrenię może wzmacniać własną skuteczność (*self-efficacy*) (Eum i Kim, 2016), a takie poczucie daje praca w ogrodzie warzywnym.

Słusznie naukowcy podkreślają potrzebę prowadzenia badań skuteczności długotrwałej hortiterapii (Oh, Park i Ahn, 2018) oraz wskazują na brak szerszych badań, który to nie pozwala wyciągnąć jasnych wniosków dotyczących skuteczności i korzyści hortiterapii (Liu i in., 2014). Niemniej można twierdzić, iż skoro terapia ta może być pomocna w leczeniu schizofrenii, poszukiwanie wytycznych do właściwego zaprojektowania przestrzeni może być jednym z rozważanych aspektów wspomagających terapię tej trudnej choroby. Rodzi się pytanie o fazę choroby, w jakiej aktualnie znajdują się chorzy – czy jest to faza remisji choroby czy jej aktywności. Nasze badania dotyczyły bowiem wspierania chorych w fazie remisji i spodziewać należy się, że inne fazy wymagać mogą innych rozwiązań.

Należy zgodzić się z naukowcami, którzy twierdzą, że środowisko naturalne ma znaczący wpływ na proces zdrowienia (Liu i in., 2022) oraz z tym, że jest to jedynie wspomaganie terapii tradycyjnej (Zhu i in., 2019). Konieczność podjęcia pogłębionych długoterminowych badań jest bez wątpienia słuszna (Lu, Zhao, Liu i in., 2021). Istotne i warte podkreślenia jest to, iż sama możliwość podjęcia aktywności ogrodowych daje efekty terapeutyczne (Oh, Park, Ahn, 2018; Liu, Bo, Sampson i in., 2022; Kontos i in., 2021).

W wyniku opracowania koncepcji projektowej dla wybranej przestrzeni przy ośrodku terapii dla chorych na schizofrenię stwierdzono, że pozytywny był sam fakt współpracy chorych ze studentami. Zaangażowanie chorych w proces kreatywnej pracy można przyrównać do procesów arteterapii. Wygłaszane przez chorych uwagi dotyczące projektów i wytyczne projektowe dawały im poczucie sprawczości i wpływu na kształt gospodarowanej przez nich przestrzeni.

8. KONKLUZJE. WYTYCZNE DO PROJEKTOWANIA OGRODU DLA CHORYCH NA SCHIZOFRENIĘ

Ogród może być miejscem wspierającym terapię schizofrenii. Aby przestrzeń zewnętrzna mogła sprzyjać terapii, należy uwzględnić kilka aspektów, które wpisane w zasady architektury krajobrazu mogą dopełnić projekt o terapeutyczny efekt:

1. Zlokalizowanie ogrodu w przestrzeni wspólnotowej z wyłączeniem elementów wygradzania. Można zastosować elementy symbolicznie oznaczające granicę przestrzeni.
2. Zaprojektowanie stref ogrodowych umożliwiających:
  - reprezentację gospodarzy – miejsce, gdzie poprzez wystawę „oswajana” jest choroba. Osoby z zewnątrz mogą zrozumieć schizofrenię,
  - wspólnotowość – w rozumieniu działań wspólnych pensjonariuszy ośrodka oraz wspólnot sąsiedzkich,
  - intymność – miejsca, w których możliwe jest bycie w odosobnieniu, wyłączenie się z grupy w celu wyciszenia emocji.
3. Wydłużenie ścieżki – drogi ogrodowej – poprzez jej zapętlenie, co umożliwi jak najdłuższy spacer po ogrodzie, bez poczucia „spacerownika” w przestrzeni uwięzienia.
4. Wysycenie elementami dającymi przyjemne, intensywne bodźce zmysłowe, potęgowane przez urządzenia wykorzystywane w muzykoterapii i aromaterapii.
5. Umieszczenie fontanny z wodą jako elementu koniecznego, który poprzez szum i wizualne piękno uspokaja negatywne emocje.

Wytyczne do projektowania ogrodu dla chorych na schizofrenię, pozostających w fazie remisji, powstały jako wynik analiz dwudziestu koncepcji dla jednego miejsca. Podkreślić zatem należy, że sztuka projektowania ogrodów wymaga każdorazowych analiz szczegółowych każdej projektowanej przestrzeni. Uwzględniając wypracowane wytyczne i uwarunkowania terenowe, można zapewnić terapeutyczną przestrzeń wspierającą leczenie schizofrenii.

BIBLIOGRAFIA

- AHTA. American Horticultural Therapy Association. (2002). Pobrane z: <https://www.ahta.org/> (dostęp: 17.12.2022).
- AHTA. American Horticultural Therapy Association. (2007). Pobrane z: https://ahta.memberclicks.net/assets/docs/final_ht_position_paper_updated_409.pdf (dostęp: 17.12.2022).
- Birchwood, M., Jackson, C. (2001). Schizophrenia. *Psychology Press*.
- Cimprich, B., Ronis, D.L. (2003). An environmental intervention to restore attention in women with newly diagnosed breast cancer. *Cancer Nursing*, 26(4), 284–292.

- Cooper Marcus, C., Sachs, N.A. (2013). *Therapeutic Landscapes: An Evidence-Based Approach to Designing Healing Gardens and Restorative Outdoor Spaces*. Hoboken: Wiley.
- Corrigan, P.W., Kleinlein, P. (2005). *The impact of mental illness stigma*. W: P.W. Corrigan (red.), *On the stigma of mental illness. Practical strategies for research and social change*. Washington: American Psychological Association.
- Corrigan, P.W., Watson, A.C. (2002). The paradox of self-stigma and mental illness. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 9(1), 35–53.
- Eum, E.Y., Kim, H.S. (2016). Effects of a horticultural therapy program on self-efficacy, stress response, and psychiatric symptoms in patients with schizophrenia. *Journal of Korean Academy of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 25(1), 48–57.
- Fleming, L., HTR, Figueiredo, M. (2012). Healing Gardens for Cancer Populations. *A Quarterly publication of The American Horticultural Therapy Association*, 41(2), 13–15.
- Gawryszewska, B.J. (2013). *Ogród jako miejsce w krajobrazie zamieszkiwanym*. Warszawa: Wydawnictwo Wieś Jutra.
- Gonzalez, M.T., Kirkevold, M. (2013). Benefits of sensory garden and horticultural activities in dementia care: A modified scoping review. *Journal of Clinical Nursing*, 23(19–20), 2698–2715.
- Górska-Kłęk, L., Adamczyk, K., Sobiech, K. (2009). Hortiterapia – metodą uzupełniającą w fizjoterapii. *Fizjoterapia*, 17(4), 71–77.
- Green, A.I., Canuso, C., Brenner, M.J., Wojcik, J.D. (2003). Detection and management of comorbidity in schizophrenia. *Psychiatric Clinics of North America*, 26, 115–139.
- Hajduk, A., Owsianowska, J., Robaszkiewicz, R., Michałowska, Z. (2008). Evaluation of quality of life of schizophrenic patients. *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 89(3), 437–440.
- Hobhouse, P. (2005). *Historia ogrodów*. Warszawa: Arkady.
- Johnstone, E., Freeman, C., Zealley, A. (1998). *Companion to Psychiatric Studies*. Wyd. 6. Edinburgh: Churchill Livingstone.
- Kalina-Gagnelid, A., Kosiacka-Beck, E., Myszk a-Stąpór, I., Skibińska, M. (2016). Ogrody hortiterapeutyczne dla osób dorosłych z autyzmem – zasady projektowania. *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska Sectio EEE Horticultura*, 26(2), 13–25.
- Kamioka, H., Tsutani, K., Yamada, M., Park, H., Okuizumi, H., Honda, T., Okada, S., Park, S.-J., Kitayuguchi, J., Abe, T., Handa, S., Mutoh, Y. (2014). Effectiveness of horticultural therapy: a systematic review of randomized controlled trials. *Complementary therapies in medicine*, 22(5), 930–943.
- Kaplan, R. (1973). Some psychological benefits of gardening. *Environ Behav*, 5, 145–162.
- Kenmochi, T., Kenmochi, A., Hoshiyama, M. (2019). Effects of Horticultural Therapy on Symptoms and Future Perspective of Patients with Schizophrenia in the Chronic Stage. *Journal of Therapeutic Horticulture*, 29(1), 964.

- Kiejna, A., Czernikiewicz, A., Adamowski, T. (2009). Wyniki ogólnopolskiego badania – opinie lekarzy dotyczące zdrowia somatycznego pacjentów ze schizofrenią. *Psychiatria Polska*, XLIII(6), 761–773.
- Kim, K.H., Park, S.A. (2018). Horticultural therapy program for middle-aged women's depression, anxiety, and self-identify. *Complementary therapies in medicine*, 39, 154–159.
- Kontos, K., Koutsou, S., Sismanidi, A., Theodoropoulou, N., Nikolopoulou, V., Filippiadou, M., Papazisis, G. (2021). The effects of horticultural therapy on the functionality of psychotic patients employed in the green unit of the psychiatric hospital of Thessaloniki Greece. *Eur Psychiatry*, 64(Suppl 1), 506.
- Kosiacka-Beck, E., Myszka-Stąpór, I. (2019). Designing gardens for hortitherapy. W: *Annals of Warsaw University of Life Sciences – SGGW Horticulture and Landscape Architecture* (s. 57–68). Warszawa: SGG.
- Larson, J.E., Corrigan, P. (2008). The stigma of families with mental illness. *Academic psychiatry*, 32(2), 87–91.
- Lin, C.H. (2013). A review of horticultural therapy and caregiver's burden. *The International Journal of Organizational Innovation*, 5(4), 138–146.
- Liu, Y., Bo, L., Sampson, S., Roberts, S., Zhang, G., Wu, W. (2014). *Horticultural therapy for schizophrenia. Cochrane Database of Systematic Reviews*, 5.
- Liu, T., Li, M., Ji, Q., Chen, Y., Li, Ch., Zhou, F., Wang, C., Chen, H., He, H. (2022). Value of edible horticultural therapy for schizophrenic. *Food Science and Technology*, 42.
- Lohr, V.I., Pearson-Mims, C.H., Goodwin, G.K. (1996). Interior plants may improve worker productivity and reduce stress in windowless environments. *Journal of Environmental Horticulture*, 14, 97–100.
- Lu, S., Zhao, Y., Liu, J., Xu, F., Wang, Z. (2021). Effectiveness of Horticultural Therapy in People with Schizophrenia: A Systematic Review and Meta-Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(3). <https://doi.org/10.3390/ijerph18030964>
- Majdecki, L. (2013). *Historia ogrodów*. Tom I, II. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Michael, C.Y., Andrew, M.H. (2010). Evaluation of a horticultural activity programme for persons with psychiatric illness. *HKJOT*, 20(2), 80–86.
- Myszka-Stąpór, I. (2014). *Elementy ogrodowe. Ich forma, funkcja i znaczenie*. Warszawa: Wydawnictwo Sztuka Ogródu Sztuka Krajobrazu.
- Oh, Y.A., Park, S.A., Ahn, B.E. (2018). Assessment of the psychopathological effects of a horticultural therapy program in patients with schizophrenia. *Complementary therapies in medicine*, 36, 54–58.
- Östman, M., Kjellin, L. (2002). Stigma by association: psychological factors in relatives of people with mental illness. *The British Journal of Psychiatry*, 181(6), 494–498.
- Ottosson, J., Grahn, P. (2008). The Role of Natural Settings in Crisis Rehabilitation: How Does the Level of Crisis Influence the Response to Experiences of Nature with Regard to Measures of Rehabilitation? *Landscape Research*, 33(1), 51–70.

- Parvin, N., Rafiee Vardanjani, L., Nikfarjam, M., Mohammadi Ahmad Mahmoudi, A., Deris, F. (2014). The effect of agriculture activity on quality of life in chronic schizophrenic patients. *Iranian Journal of Psychiatric Nursing*, 2(3), 69–76.
- Pokos, V., Castle, D.J. (2006). Prevalence of comorbid anxiety disorders in schizophrenia spectrum disorders: a literature review. *Current Psychiatry Reviews*, 2, 285–307.
- Radzewicz, J. (2015). Hortiterapia, czyli zbawienny wpływ roślin na zdrowie człowieka. *Rolniczy Magazyn Elektroniczny*, 69.
- Resick, P.A., Monson, C.M., Chard, K.M. (2007). *Cognitive processing therapy: Veteran/military version*. Washington: Department of Veterans' Affairs.
- Rush, B. (1812). *Medical inquiries and observations upon diseases of the mind*. Philadelphia: Kimber & Richardson.
- Saha, S., Chant, D., McGrath, J. (2007). A systematic review of mortality in schizophrenia. Is the differential mortality gap worsening over time? *Archives of General Psychiatry*, 64(10), 1123–1131.
- Son, K., Jung, H., Bae, H., Song, J. (2004). Comparison of the effectiveness of different horticultural therapy programs for individuals with chronic schizophrenia. *Korean Journal of Horticultural Science & Technology*, 22(1), 135–142.
- Stigsdotter, U.A., Grahn, P. (2002). What Makes a Garden a Healing Garden? *Journal of Therapeutic Horticulture*, 13, 60–69.
- Stoneham, J.A., Kendle, A.D., Thoday, P.R. (1994). Horticultural therapy: Horticulture's contribution to the quality of life of disabled people. *Horticulture in Human life, Culture and Environment*, 391, 65–76.
- Suchocka, M., Kosiacka-Beck, E., Myszka-Stąpór, I., Niewiarowska, A. (2019). Horticultural therapy as a tool of healing persons with disability on an example of support centre in Kownaty. *Ecological Questions*, 30, 7–18.
- Sullivan, M.E. (1979). Horticultural therapy – the role gardening plays in healing. *Journal – American Health Care Association*, 5(3), 3–5.
- Szumilas, K., Szumilas, P., Kłódka, D., Garczyński, W. (2016). Metody oddziaływań nefarmakologicznych u pacjentów z chorobą Alzheimera. W: *Horyzonty współczesnej fizjoterapii* (s. 181–193). Poznań: Wydawnictwo WSEiT.
- Tiihonen, J., Lonnqvist, J., Wahlbeck, K., Klaukka, T., Niskanen, L., Tanskanen, A., Haukka, J. (2009). 11 year follow up of mortality in patients with schizophrenia: a population based cohort study. *Lancet*, 374, 620–627.
- Verra, M.L., Angst, F., Beck, T., Lehmann, S., Brioschi, R., Schneiter, R., Aeschlimann, A. (2012). Horticultural therapy for patients with chronic musculoskeletal pain: results of a pilot study. *Alternative therapies in health and medicine*, 18(2), 44.
- Wichrowski, M., Whiteson, J., Haas, F., et al. (2005). Effects of horticultural therapy on mood and heart rate in patients participating in an inpatient cardiopulmonary rehabilitation programme. *J Cardiopulm Rehabil Prev*, 25, 270–274.

- Wang, Z., Zhang, Y., Lu, S., Tan, L., Guo, W., Lown, M., Hu, X., Liu, J. (2022). Horticultural therapy for general health in the older adults: A systematic review and meta-analysis. *PLoS One*, 17(2), e0263598.
- WHO. (2009). *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, ICD-10, I.
- Wright, R., Gronfein, W.P., Owens, T.J. (2000). Deinstitutionalization, social rejection, and the self-esteem of former mental patients. *Journal of Health and Social Behavior*, 41, 68–90.
- Zdrojewicz, Z., Jastrząb, B., Rewera, M. (2017). Hortiterapia – moc ukryta w ogrodach. *Medycyna Rodzinna*, 20(2), 130–135.
- Zhu, S., Wan, H., Lu, Z., Wu, H., Zhang, Q., Qian, X., Ye, Ch. (2016). Treatment Effect of Antipsychotics in Combination with Horticultural Therapy on Patients with Schizophrenia: A Randomized, Double-blind, Placebo-controlled Study. *Shanghai Arch Psychiatry*, 28(4), 195–203.

PUA

HISTORIA
ARCHITEKTURY
I SZTUKI PIĘKNE
W ARCHITEKTURZE

Andrzej Kadłuczka (andrzej.kadluczka@gmail.com)

 <https://orcid.org/0000-0001-7009-5330>

Katarzyna Kołodziejczyk (katarzyna.kolodziejczyk@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0001-5921-4861>

Klaudia Stala (klaudia.stala@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0001-7222-8504>

Wydział Architektury, Politechnika Krakowska

Panorama miasta zabytkowego: między nieuniknioną potrzebą rozwoju a imperatywem ochrony dziedzictwa kulturowego

Panorama of the historic city: between the inevitable need for development and the imperative of protecting cultural heritage

Streszczenie

W artykule został omówiony współcześnie występujący na szeroką skalę problem ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle dynamicznego rozwoju obszarów zurbanizowanych. Horyzontalna struktura murów obronnych i bram wielowiekowej zabudowy miejskiej jest ważnym źródłem dokumentacji. Wykorzystanie zabytkowych terenów pod wysokie budownictwo, prestiż i wartość renty gruntowej przyczyniają się do powstawania nowych akcentów przestrzennych, które często niszczą lub zniekształcają historyczne panoramy miast.

Słowa kluczowe: panorama historyczna, ochrona dziedzictwa, badania archeologiczne, projekt konserwatorski

Abstract

This article discusses the contemporary large-scale problem of cultural heritage protection in light of the dynamic development of urbanised areas. The horizontal structure of the defensive walls and gates of centuries-old urban development is an important source of documentation. The use of historic areas for high-rise construction and the prestige and value of land rent contribute to the emergence of new spatial accents, which often destroy or distort historical city panoramas.

Keywords: historical panoramic view, heritage protection, archaeological research, conservation project

1. WPROWADZENIE DO ZAGADNIENIA

Panorama miasta historycznego należy do istotnych składników jego wartości historycznych, naukowych i artystycznych¹ przesyłających o zabytkowości danego zespołu urbanistycznego. Często do tych wartości dodajemy całe spektrum przymiotników, które mają charakteryzować cechy specyficzne miasta, odnosząc je do pojęcia *genius loci* (Norberg-Schultz, 1990). Pojęcie to ma w dużej mierze konotacje jego cech niematerialnych lub trudno definiowalnych, oznaczających istnienie *ducha miejsca*, tj. tajemniczej i magicznej siły, będącej źródłem wyjątkowych i niepowtarzalnych właściwości, które wywołują emocje i szczególne uczucie pozafizycznej emanacji miejsca.

Historycy architektury i urbanistyki często przypisują miastom średniowiecznym takie cechy formalne jak malowniczość, spontaniczność, swobodną kompozycję elementów czy wykorzystanie naturalnych walorów lokalizacyjnych, które wymykają się mierzalnym kryteriom wartościującym (Gutowski, 2009), gdyż określić je można, jak uważa Daniel Libeskind, jako zagadnienie nierozwiązywalne, bo: „poszukiwanie *genius loci* to dotykanie absolutu” (Królikowski, 2011: 29).

Niezależnie jednak od owych niematerialnych czynników miasto nie było dziełem czystego przypadku, bo nie tylko lokalizacja była szczególnie przemyślana i ujęta w ramy formalno-prawne, ale było także przedmiotem analizy miejsca i jego walorów ocenianych tak w sensie racjonalnym, jak i nieracjonalnym (Kołodziejczyk, 2020).

Zaskakującym przywołaniem może być dzieło hiszpańskiego franciszkanina Francesca Eiximenisa (1340–1409) *Lo Crestia*, w którym autor jako dobro powszechne definiował przestrzeń miejską i obecność w tej przestrzeni *sacrum* (Hryszko, 2016). Eiximenis odwoływał się do poglądów św. Augustyna, który uważał, że „miasto materialne, dobrze zorganizowane na [tym] świecie jest obrazem i figurą miasta niebiańskiego i przedstawia je nam w obecnym życiu na sposób lustra, ukazującego obraz tego, co się w nim przegląda” (Eximenis, 2005, za: Hryszko, 2016: 41). Jego wizerunek prezentowany właśnie przez panoramę miasta należy od wznoszonych i postrzeganych w tej panoramie jako dominanty znaczących budowli symbolizujących związek człowieka z Bogiem, bo „Boża chwała ma być głównym zamiarem i specjalnym celem wszystkich naszych dzieł” (Eximenis, 2005, za: Hryszko, 2016: 43). Średniowieczni myśliciele uważali, że działania urbanistyczne, aby mogły stać się udanym przedsięwzięciem, winny mieć wyraźne konotacje sakralne i być dedykowane opiece niebiańskiej (Kołodziejczyk, 2020).

Powszechnie widoczna w Europie ciągłość kulturowa i kontynuacja osadnicza są wartością, ale zarazem źródłem problemu anonsowanego w tytule nin. artykułu, polegającego na konflikcie pomiędzy nieuniknioną potrzebą rozwoju miasta historycznego a imperatywem ochrony jego dziedzictwa kulturowego, który to konflikt jest wyraźnie

¹ Ograniczamy się tu do „triady” wartości zapisanej w polskim ustawodawstwie (por. też: Krupa, 2009).

widoczny w aktualnym stanie ich panoram. Rozwój miasta historycznego nie jest kwestionowany przez międzynarodowe środowisko konserwatorskie, ale w jednym z dokumentów, jaki został przyjęty przez XVII Zgromadzenie Generalne Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków i Miejsc Zabytkowych ICOMOS w Paryżu w dniu 28 listopada 2011 roku, w tzw. Dokumencie z La Vallety w sprawie ochrony i zagospodarowania miast historycznych i dzielnic zabytkowych, opracowanym przez Komitet Naukowy Miast Historycznych i Wsi CIVVIH – ICOMOS, w preambule zapisano nową filozofię ochrony miast historycznych, stworzoną na podstawie koncepcji zrównoważonego rozwoju, przy równoczesnym wprowadzeniu nowoczesnych mechanizmów dotyczących zarządzania tym rozwojem i adaptacją dziedzictwa dla potrzeb współczesności: „Ochrona miast historycznych dzielnic zabytkowych i ich otoczenia obejmuje niezbędne zagadnienia dotyczące ochrony, konserwacji, popularyzacji i zarządzania dziedzictwem dla spójnego rozwoju obszarów chronionych oraz ich harmonijnej adaptacji do życia współczesnego” (Dokument z La Vallety, 2011: 3). Dokument ten wprowadził również pojęcie „strefy buforowej” i określił rolę planu zagospodarowania zawierającego „szczegółowe wytyczne dotyczące strategii oraz narzędzi ochrony dziedzictwa kulturowego miasta” z położeniem mocnego akcentu na „potrzeby współczesnego życia” wynikające z dynamicznych zmian, jakim ulegają obszary zurbanizowane: „Miasto historyczne i dzielnice zabytkowe jako żywe organizmy podlegają ciągłym przemianom, które mają wpływ na wszystkie jego elementy, zarówno naturalne, jak i antropogeniczne, materialne, jak i niematerialne. Zmiany w przestrzeni miasta uwzględniające historię jej przekształceń powinny służyć ulepszeniu historycznej struktury miast oraz ich otoczenia” (Dokument z La Vallety, 2011: 4).

Il. 1. Frankfurt nad Menem. Panorama historyczna miasta. Fot. B. i P. Pomykalscy.
Źródło: <http://adventum.com.pl/2020/02/25/frankfurt> (dostęp: 25.10.2022)

Il. 2. Frankfurt nad Menem. Zniszczenia miasta po alianckich nalotach w czasie II wojny światowej. Fot. B. i P. Pomykalscy. Źródło: <http://adventum.com.pl/2020/02/25/frankfurt> (dostęp: 25.10.2022)

Te zasady są rozwinięciem „klasyki” konserwatorskiej, jaką znamy z Karty weneckiej z 1964 roku (Bukowska, Krawczyk, 2015; por. także: *Karta Wenecka*, 1996).

Niestety praktyka odbiega często od idealnych zasad formułowanych przez gremia eksperckie. Jednym z takich przykładów jest wieloetapowa i zmieniająca się w swych założeniach koncepcja rozwoju centrum historycznego miasta we Frankfurcie nad Menem (il. 1–6). Jego najstarsza stratygrafia kulturowa sięga czasów antycznych, a w czasach wczesnośredniowiecznych ujawniła wiele reliktyw i artefaktów należących do wielkiej cesarskiej rezydencji Karola Wielkiego. Stare miasto o unikalnych zabytkach

Il. 3–4. Frankfurt nad Menem. Rekonstrukcja starego miasta. Fot. B. i P. Pomykalscy. Źródło: <http://adventum.com.pl/2020/02/25/frankfurt> (dostęp: 25.10.2022)

Il. 5–6. Frankfurt nad Menem. Współczesna panorama miasta. Fot. B. i P. Pomykalscy.
Źródło: <http://adventum.com.pl/2020/02/25/frankfurt> (dostęp: 25.10.2022)

architektonicznych zostało praktycznie zrównane z ziemią i przez długi okres po zakończeniu II wojny światowej pozostawało w ruinie. Pierwsze rekonstrukcje stworzone na podstawie zachowanych oryginalnych fragmentów szybko ustąpiły nowym, wysokim i komercyjnym budowlom, które zmieniły całkowicie charakter miasta. Mocno kontrowersyjna jest także ostatnia inicjatywa budowy od podstaw nowego starego miasta w miejscu wyburzonego kompleksu ratusza miejskiego z lat 80. ubiegłego stulecia, która została zakończona w 2016 roku.

Il. 7. Mediolan, panorama miasta, na pierwszym planie Torre Velasca. Fot. Uwe Aranas.
Źródło: <https://www.itinari.com/pl/milan-s-skyline-torre-velasca-jkog> (dostęp: 25.10.2022)

Nowe, wysokie akcenty pojawiły się także w panoramie Mediolanu (il. 7–8), zainicjowane jeszcze w latach 50. XX wieku głośną realizacją Studia BBPR – Torre Velasca.

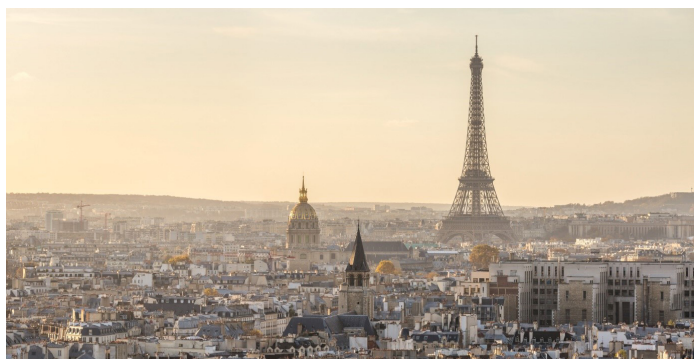
Swoją pouczającą historię ma także debata o panoramie Paryża (il. 9), którą jeszcze w 1889 roku, nie bez sprzeciwu intelektualistów i artystów, przyozdobiła planowana jako czasowa, okazjonalna budowla stalowa konstrukcja – wieża Eiffla, dziś przez wszystkich uważana za zabytek, nieusuwalny z miasta symbol i unikalną dominantę historyczną.

Nie udało się także zachować panoramy Krakowa, miasta wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, którą „ozdobiły” wątpliwej jakości nowe akcenty wysokościowe: najpierw elektrociepłowni w Łęgu (il. 10), budowanej przez 20 ostatnich lat PRL-u, nieco później,

Il. 8. Widok Mediolanu z lotu ptaka. Fot. Milania.

Źródło: <https://mediolan.pl/mediolan-widziany-z-gory> (dostęp: 25.10.2022)

Il. 9. Panorama Paryża z wieżą Eiffla jako dominantą.

Źródło: <https://dziendobry.tvn.pl/podroze/swiat/wieza-eiffla-wysokosc-ciekawostki-informacje-i-zwiedzanie--dzien-dobry-tvn-da490> (dostęp: 25.10.2022)

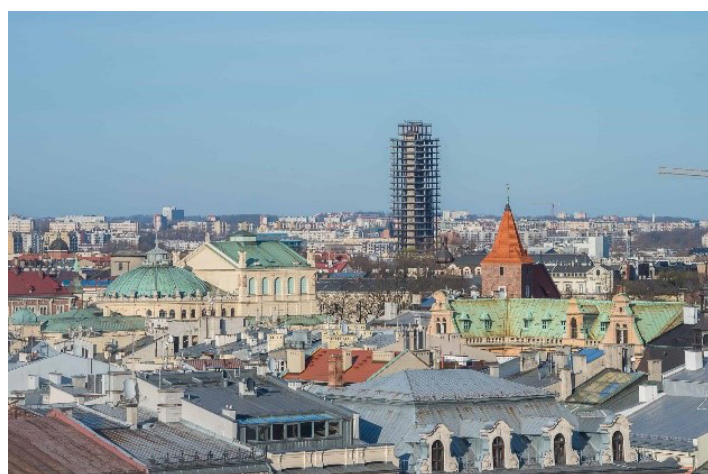
ale też „dzięki” epoce dynamicznego rozwoju za rządów Edwarda Gierka, nieukończony wieżowiec NOT-u (il. 11), zamieniony ostatecznie w 2018 roku na komercyjny biurowiec.

Najnowszy, toruński przykład dotyczy miejskiej inwestycji na bulwarze Filadelfijskim – w miejscu dawnego hanzeatyckiego portu rzecznego i na tle południowej panoramy Starego Miasta, wpisanego w 1997 roku na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, a wcześniej w 1952 roku wpisanego do rejestru zabytków i w 1994 roku uznanego za pomnik historii. Problem jest tyleż kontrowersyjny, co niejednoznaczny i wykazuje niestety paraliż decyzyjny odpowiedzialnej za ochronę dziedzictwa kulturowego polskiej służby konserwatorskiej.

Il. 10. Panorama Krakowa z elektrownią w tle.

Źródło: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Smog> (dostęp: 25.10.2022)

Il. 11. Panorama Krakowa z nieukończonym wieżowcem NOT-u. Źródło: <https://www.worldatlas.com/articles/5-buildings-that-were-never-finished.html> (dostęp: 25.10.2022)

2. RYS HISTORYCZNY

Toruń posiada bogatą stratyografię archeologiczną narastającą przez wieki i wzbogacającą jego panoramę o nowe monumentalne obiekty i dominanty krajobrazowe. Badania naukowe potwierdzają dwuetapowy rozwój przestrzenny Starego Miasta: „[...] w pierwszym etapie (przed rokiem 1251) miał być zagospodarowany teren między ulicami św. Ducha a Mostową i ograniczony od północy ulicą Szeroką, dopiero w następnym etapie ciągła zabudowa miała objąć już całość terytorium miasta w obrębie późniejszych murów obronnych” (Czaja, Golba, 2019: 16). Dawny układ drożny został zasadniczo zmieniony w wyniku lokacji w 1251 roku i doprowadził do transformacji starego układu osadniczego w Stare Miasto z zachowaniem nieregularnej siatki ulic, a powstałe Nowe Miasto w 1264 roku musiało uwzględnić przestrzenne uwarunkowania i istniejącą już strukturę „Starego Miasta i zamku wraz z przedzamczem oraz założonego nieco wcześniej (w roku 1263) klasztoru dominikanów” (Czaja i Golba, 2019: 16). Istotnym elementem nowego układu, mającym wielkie znaczenie rozwojowe, było Przedmieście Portowe (il. 12), które ulokowano na prawym, południowym brzegu Wisły i które rozwijało się już w XIII wieku i stanowiło początkowo osadę rybacką i flisacką.

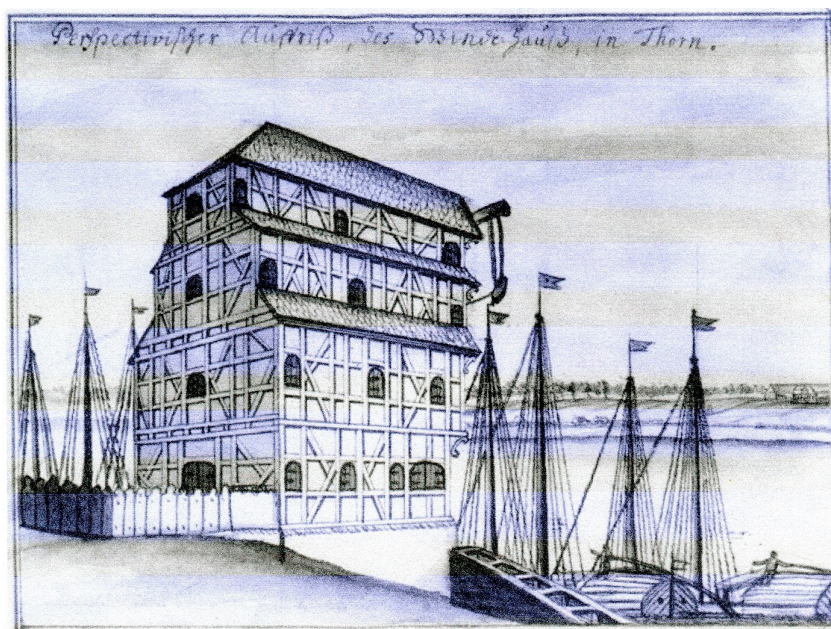
Z jednego z najstarszych dokumentów, jakim jest rejestr czynszowy datowany na lata 1317–1322, wynika, że na terenie nadbrzeża od XIV wieku funkcjonowała karczma, a z protokołów rady miasta z 1345 roku wiadomo o położonej za Bramą Łazienną łaźni, przebudowanej

Il. 12. Widok Torunia. Rys. C. Pietesch (*Alt und Neues Preussen*. Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu Pol.7.III.138, Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=45366> (dostęp: 25.10.2022)

następnie na farbiarnię (o czym mówi zapis z 1378 roku). Druga z łaźni znajdowała się za Bramą Żeglarską (zapis z 1396 roku), natomiast informacja o wybudowaniu przystani położonej najbliżej cegielni pochodzi z 1402 roku (Superczyński, 2018). Osadnictwo nadbrzeża dzieliło się na 3 części: Zaulek Łaziebny między Bramą Szkolną a Mostową – tam były zlokalizowane łaźnie i domostwa łaźiebników, Piekary – osada piekarzy zlokalizowana przed Bramą Żeglarską, i Małe Rybaki przy Szpitalu św. Ducha, gdzie swoje domostwa mieli rybacy. Przed Bramą Żeglarską były kramy sukiennicze oraz pomieszczenia do wyrobu sukna, a przy Bramie Mostowej od XVI wieku budynek komory do poboru podatków. Na terenie przyklastornym znajdowały się ponadto cegielnie pracujące już od XIV wieku.

Taką strukturę funkcjonalno-przestrzenną Przedmieścia Portowego potwierdza widok Torunia od południa, zamieszczony przez Krzysztofa Hartknocha profesora Uniwersytetu w Królewcu w dziele *Alt und Neues Preussen* wydanym w 1684 roku we Frankfurcie i Lipsku. Ponadto pomiędzy Bramą Żeglarską i Klastorną funkcjonował potężny dźwig portowy – żuraw, którego wizerunek zachował się na rycinie wykonanej przez Jerzego Fryderyka Steinera około 1738–1745 (il. 13). Jak podaje Krzysztof Mikulski – „najważniejszym elementem topografii toruńskiego portu handlowego był żuraw stojący nad samą rzeką, na odcinku między Bramą Żeglarską a Bramą Klastorną” (Superczyński, 2018: 17), a obok zlokalizowano młyny, tartaki, folusze i inne wodne urządzenia, a „wraz z wybudowaniem stałego mostu przez

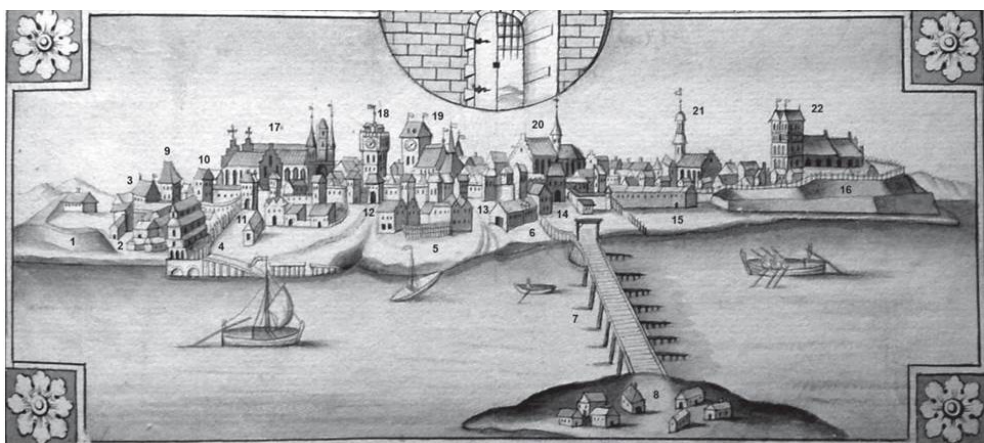
Il. 13. Toruń. Żuraw na nabrzeżu i port nad Wisłą.
Ryc. Jerzy Fryderyk Steiner, ok. 1738–1745 (Biskup, 1997: 118)

Wisłę w jego [żurawia – przyp. aut.] najbliższym sąsiedztwie ulokowano siedzibę poborcy cła mostowego, a nieopodal budynek należący do kamlarii miejskiej” (Superczyński, 2018: 17).

Świadectwem bogatej zabudowy nadbrzeża portowego jest jego widok pochodzący z księgi protokołów toruńskiego bractwa kupieckiego z 1793 roku (il. 14), dotychczas nieznaną, a po raz pierwszy cytowaną w literaturze i przeanalizowaną przez Katarzynę Krupską i Bartłomieja Łyczaka w 2013 roku. Poniżej przytaczamy w całości obszerny, ważny dla analizy rozwoju przestrzennego tej ważnej części południowej panoramy historycznego Torunia, fragment publikacji z dokładnym wyszczególnieniem budynków Przedmieścia Portowego widocznych na wspomnianym obrazie.

Panorama ukazuje Toruń od południa, z przeciwnego brzegu Wisły. Po lewej stronie, poza murami miejskimi ukazano Bastion Panieński należący do systemu fortyfikacji (1) oraz znajdujący się w jego obrębie budynek młyna tartaczego (6). Dalej widoczne są gęsto zabudowane grunty należące do toruńskich benedyktynek (2). Dawniej znajdował się tam klasztor i kościół Ducha Świętego (rozebrany w 1656 r.), od 1753 r. zaś drewniana kaplica (7). Tereny te zasiedlone były ponadto przez uboższych mieszkańców, znajdowały się tam także warsztaty partaczy (8). Powyżej gruntów zakonnych rozpoznaje się gmach staromiejskiego ogrodu mieszczańskiego (3)9. Przestrzeń nadbrzeżną do Bramy Żeglarskiej zajmuje pomost dla statków [...] oraz zabudowania portowe, wśród których dominuje monumentalna bryła żurawia załadowczego (4)10. Na wysokości kościoła Świętych Janów w linii brzegowej widnieją budynki dwóch farbiarni ogrodzone charakterystycznym płótnem widocznym także na rysunku wykonanym przez Georga Friedricha Steinera (5)11. Dalej znajduje się budynek mieszczący komorę celną 12(6) oraz odcinek mostu zwany niemieckim (7). Łączył on miasto z Kępą Bazarową (8), która stanowiła centrum m.in. nielegalnego handlu, rzemiosła pozacechowego i uciech cielesnych. Zabudowania wyspy również zostały zaznaczone przez autora widoku. Mury miejskie przedstawiono w sposób schematyczny. Można jednak rozpoznać poszczególne elementy systemu fortyfikacji. Na odcinku między bramami Staromiejską (nie zaznaczoną na prospekcie) i Ducha Świętego (obecnie zwaną Klasztorną, 11) wyróżniają się zwieńczona charakterystycznym dachem Krzywa Wieża (9) i nieistniejąca dziś baszta Rybacka (10)13. W kolejnym fragmencie obwarowań widoczne

Il. 14. Panorama Torunia. Fragment z księgi protokołów toruńskiego bractwa kupieckiego. Rys. Ernst Friedrich Kussmahly, 1793. Fot. Pracownia fotograficzna APT (APT, Korporacja kupców toruńskich, sygn. 4, za: Krupska, Łyczak, 2013)

są trzy dalsze baszty, z których zachowała się jedynie środkowa, potocznie zwana Gołębnikiem, oraz Brama Żeglarska (12), od której prowadzi droga do nadbrzeżnego pomostu. Następne elementy fortyfikacji tworzą obecnie nieistniejące dwie baszty i Brama Biała (13). Na odcinku umocnień miejskich do Bramy Mostowej (14) znajdują się również dwie baszty, z których przetrwała jedynie wschodnia, zwana „czerwoną wieżą” 14. Na wschód od Bramy Mostowej ukazana została także umiejscowiona przy murach miejskich siedziba odwachu 15. Na wysokości ruin zamku krzyżackiego przedstawiono fragment murów z zaznaczonym przejściem. Jedynym widocznym elementem systemu fortyfikacji Nowego Miasta jest Bastion Kawaler (16) (Krupska, Łyczak, 2013: 101–102).

Tak rozległe Przedmieście Portowe na prawym brzegu Wisły bezpośrednio przylegające do miasta dowodzi, że Toruń był w przeszłości jedynym miastem na ziemiach polskich, które posiadało największy śródlądowy port rzeczny połączony z Bałtykiem (il. 15), który przez stulecia stwarzał nieograniczone możliwości rozwoju poprzez żeglugę wiślaną łączącą miasto z morzem. Dzięki temu mógł Toruń należeć do potężnego związku hanzeatyckiego i prowadzić ożywione i bezpośrednie kontakty gospodarcze z miastami północnej Europy – od Londynu poprzez Flandrię, Skandynawię aż po północne Niemcy. Likwidacja portu przeprowadzona w końcu lat 60. XX wieku była uważana przez niektóre środowiska i media za degradację Torunia, dokonaną świadomie przez władze PRL-u, a dziś w świetle nowego podejścia do ochrony dziedzictwa kulturowego jest niewątpliwie uszczerbkiem zmieniającym tradycyjny wizerunek miasta i jego historyczne wartości. Ta refleksja nie może być nieobecna w poważnej debacie nad nowym zagospodarowaniem bulwaru Filadelfijskiego. Jest oczywiste, że przywrócenie funkcji portu handlowego jest niemożliwe, podobnie jak restytucja nieistniejących dziś budowli, ale rozsądna polityka rewaloryzacji tej newralgicznej dziś dla Torunia przestrzeni publicznej domaga się otwartej, profesjonalnej dyskusji, ale przede wszystkim badań archeologicznych, które niestety nie zostały przeprowadzone, co utrudnia docelowe ukształtowanie obszaru buforowego UNESCO.

Istotną częścią historycznego krajobrazu kulturowego Torunia był potężny most przez Wisłę, która w tym miejscu liczy 600 metrów szerokości. Źródła pisane z 1433 roku (zob. np. Kalinowski, 2013; Jankowski, 1973: 23) potwierdzają istnienie w Toruniu wcześniejszego mostu pontonowego, który był używany przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Według badaczy pierwszy stały most drewniany powstał około 1500 roku na mocy przywileju królewskiego wydanego przez króla Jana Olbrachta w 1496 roku. Most ten, liczący blisko 600 metrów długości, należał do największych ówczesnych budowli inżynierskich Europy i zbudowany został przez mistrza Piotra Postilla z Budziszyna. Król Jan Olbracht sfinansował koszty budowy w wysokości 75%, ale zastrzegł sobie $\frac{3}{4}$ dochodów z ceł i opłat przewozowych, oraz wydał zgodę na wyrąb drewna z lasów niezawskich na cele budowlane oraz przewidywane remonty.

Po niecałych trzech latach budowy przed Niedzielą Palmową roku 1500 uroczyście otwarto stały most przez Wisłę, przeznaczony dla ruchu wozów, konnych i pieszych. Most przez północną odnogę rzeki, nazywany Mostem Niemieckim, zlokalizowano w osi obecnej ulicy Mostowej naprzeciw Bramy Mostowej, wchodzącej w obrys miejskich murów obronnych. Położoną między odnogami Wisły wyspę zwaną Kępą Bazarową połączono z polskim brzegiem Wisły drugim mostem stałym, usytuowanym w osi pierwszego, który nazwano Mostem Polskim (Mistewicz, 2010: 424–429).

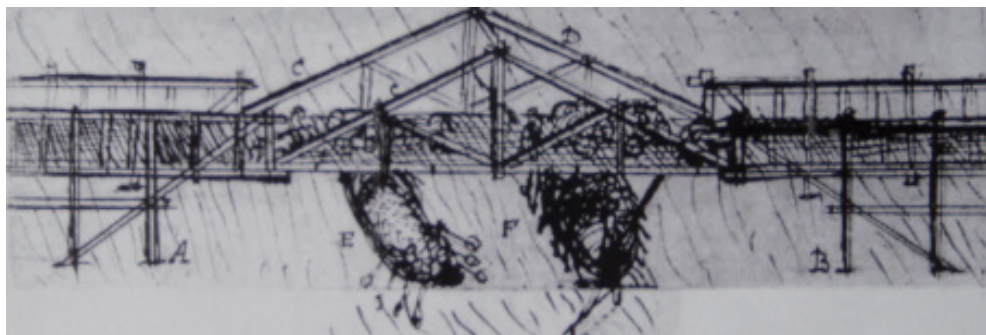

Il. 15. Toruń w latach międzywojennych, port rzeczny, rozładunek.
 Źródło: <https://toruntour.pl/4755/torun-nad-wisla> (dostęp: 26.10.2022)

Konstrukcja mostu była zabezpieczona przez tzw. lodofamacze, które chroniły filary przed naporem kry w czasie roztopów (22 lodofamacze wzdłuż części mostu niemieckiego); ta część była szczególnie skomplikowana nie tylko ze względu na jego długość (szerokość 20 stóp), ale także z uwagi na zastosowanie w jego ciągu przęsła podnoszonego, o konstrukcji wieszarowej, co było przy stanie ówczesnej techniki nie byle jakim osiągnięciem (il. 16).

Il. 16. Panorama Torunia wykonana przez Friedricha Bernharda Wernera około 1750 roku z Wyspą Bazarową. Źródło: <https://torun.wyborcza.pl/torun/> (dostęp: 26.10.2022)

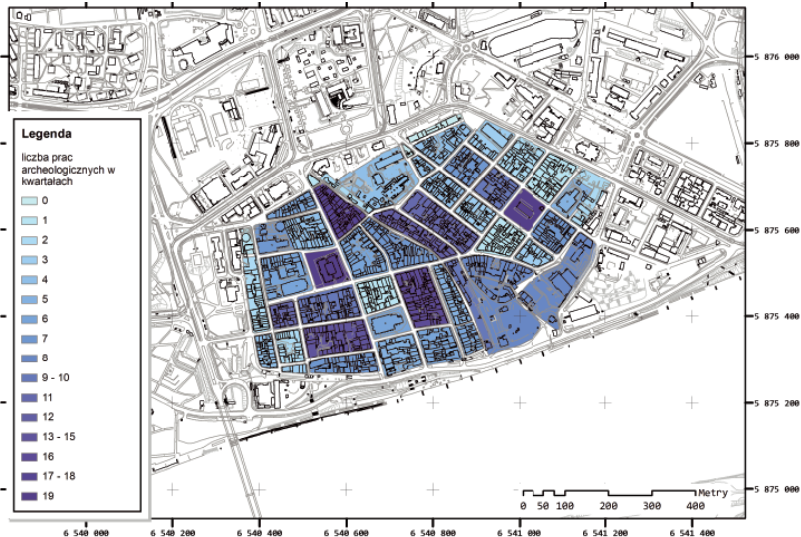
Il. 17. Ruchome przęśło nurtowe w części mostu niemieckiego. Rys. P. Mundy (Mistewicz, 2010: 426)

Most był wielokrotnie naprawiany, a także odbudowywany, co powodowało zwiększanie kosztów eksploatacyjnych, których nie były w stanie pokryć opłaty mostowe. Dotrwał do roku 1872, kiedy po wybudowaniu żelaznego mostu kolejowego został ostatecznie rozebrany (il. 17).

3. BADANIA ARCHEOLOGICZNE

Obraz średniowiecznego Torunia na podstawie źródeł archeologicznych powstał w latach 80. i 90. ubiegłego wieku. Te dwa główne okresy, poprzedzone analizą dostępnych wówczas źródeł archeologicznych, szczegółowo przedstawiła Jadwiga Chudziakowa (1983; 1999). Do poznania historii Torunia przyczyniły się także opracowania Andrzeja Koli dotyczące wybranych terenów miasta, między innymi zamku krzyżackiego (Chudziakowa, Kola, 1974). Z kolei w publikacjach Tomasza Jasińskiego pojawiły się ważne materiały dotyczące osadnictwa średniowiecznego Torunia, przedmieść Torunia i Chełmna oraz początków, rozwoju i lokalizacji miast toruńskich (Jasiński, 1982; 1999a; 1999b). Na szczególną uwagę zasługują również prace Romualdy Uziembło będące szczegółowym rejestrem stanowisk archeologicznych na obszarze Torunia (Uziembło, 2003; 2013) oraz Tomasza Górzyńskiego i Ryszarda Kaźmierczaka (Górzyński, Kaźmierczak, 2015).

Niestety ponad 90% badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie Torunia stanowią nadzory nad różnymi inwestycjami komunalnymi (budowa nowych odcinków sieci wodno-kanalizacyjnej, ciepłowniczej, energetycznej i telekomunikacyjnej) i prace związane z ich naprawą oraz inwestycje budowlane mało- i wielkokubaturowe. W zasadzie do dziś nie były prowadzone na tym terenie żadne regularne badania archeologiczne ani nawet nadzory i prace interwencyjne, czy odwierty geologiczne. Na mapce załączonej poniżej (il. 18), wykonanej przez T. Górzyńskiego w 2015 roku, zostało przedstawione zestawienie ilościowe archeologicznych prac badawczych na obszarze Torunia, skąd jasno wynika, że do tego czasu na terenie dawnego portu nie były prowadzone badania terenowe.

Il. 18. Zestawienie ilościowe prac archeologicznych w Toruniu (Górzyński, Kaźmierczak, 2015: 111)

Prace archeologów skupiały się głównie w obszarze Starego Miasta i zamku (Chudziak, Bojarski, 2015). O tym, że mimo oczywistych zniszczeń nawarstwień kulturowych i budowlanych z wcześniejszych epok, które niewątpliwie miały miejsce w latach 70. ubiegłego wieku, w czasach budowy bulwaru Filadelfijskiego, mogą znajdować się tu pozostałości wcześniejszej historycznej zabudowy, świadczą niedawne odkrycia zachowanych średniowiecznych poziomów osadniczych w rejonie Bramy Żeglarskiej. Także przy Bramie Mostowej wystąpiły dobrze zachowane dwa poziomy bruków i nawarstwień późnośredniowiecznych. W obu przypadkach wspomniane pozostałości odsłonięte zostały przez Lidzię Grzeszkiewicz-Kotlewską. Ostatnie doniesienia w prasie o przypadkowym odkryciu XIX-wiecznych relikwów kanału burzowego w okolicach ulicy Łaziennej, do którego doszło podczas realizacji ww. inwestycji, oraz odkrycie w trakcie robót drogowych fragmentu muru gotyckiego w ulicy, w odległości około 20 metrów na zachód od Bramy Żeglarskiej, stanowią kolejny dowód, iż obszar ten bogaty jest w pozostałości nawarstwień osadniczych wraz z relikwami zachowanymi obiektami architektonicznymi. Poruszamy tu kwestię zasadności badań archeologicznych na terenie naruszonym pracami budowlanymi, a więc w obrębie warstw przemieszanych. W sytuacji, w jakiej obecnie znajduje się rejon bulwaru Filadelfijskiego, gdzie badań archeologicznych nie prowadzono, kwestia wcześniejszych inwestycji budowlanych nie powinna mieć znaczenia dla zaleceń konserwatorskich, co do konieczności zlecenia badań wyprzedzających. Nawet w naruszonym terenie badania metodą wykopaliskową są w stanie dostarczyć ważnych informacji, również co do skali zniszczeń, jakie poczyniono w nawarstwień osadniczych w II połowie XX wieku przy reorganizacji nadbrzeża, co powinno zostać udokumentowane

w badaniach archeologicznych wyprzedzających każdą inwestycję budowlaną na tym terenie. Zlecenie takich badań pozwoliłoby też na wychwycenie ewentualnych nienaruszonych sekwencji warstw oraz relikwów budynków z epok wcześniejszych. Dlatego ten potencjalnie wyjątkowo bogaty zasób wciąż „ukrytego dziedzictwa kulturowego” powinien być zarządzany zgodnie z przepisami prawa i standardami postępowania w zakresie ochrony dziedzictwa archeologicznego.

4. WNIOSKI KOŃCOWE

Przebudowa i uporządkowanie bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu należą niewątpliwie do niezbędnych inwestycji o charakterze rewitalizacyjnym, będąc zarazem skomplikowanym i trudnym przedsięwzięciem z punktu widzenia architektoniczno-urbanistycznego i konserwatorskiego. W grę wchodzi bowiem ekspozycja unikalnej panoramy miasta, nie tylko w szerokim ujęciu perspektywicznym z południowego brzegu Wisły, ale także z pozycji pieszego z różnych punktów widokowych i poziomów (il. 19, 20). Dlatego mając na względzie rangę tego problemu, Miasto Toruń zdecydowało się sięgnąć po zalecaną formułę konkursu architektoniczno-urbanistycznego, ogłoszonego w końcu 2014 roku, któremu nadano międzynarodowy charakter i dwuetapową procedurę wyłonienia najlepszej pracy. Należy ten model działania

Il. 19. Panorama Torunia od strony Wisły, pocztówka, 1917.

Źródło: https://polska-org.pl/7125436,Torun,Panoramy_Torunia.html?photoOffset=0 (dostęp: 25.10.2022)

Il. 20. Pocztownika z lat 1910–1918 z ujęciami panoramy Starego Miasta w Toruniu.

Źródło: https://polska-org.pl/7125436,Torun,Panoramy_Torunia.html?photoOffset=0 (dostęp: 25.10.2022)

ocenić w pełni pozytywnie, chociaż z drugiej strony konkurs o takiej tematyce i dotyczący miejsca szczególnego wymaga starannego przygotowania, nie tylko pod kątem skompletowania niezbędnych studialnych materiałów wyjściowych, ale także starannych i przemyślanych warunków konserwatorskich. Wymaga także takiego skomponowania zespołu sędziowskiego, aby reprezentowane było nie tylko wiodące w tym przypadku środowisko architektoniczne, ale także specjaliści z zakresu ochrony krajobrazu kulturowego, czy nawet przedstawiciele służb konserwatorskich. Niewystarczające było zrzucenie obowiązku przeprowadzenia w konkursowym trybie wszystkich niezbędnych uzgodnień, w tym najistotniejszych – konserwatorskich – na zwycięski zespół projektowy. Wydaje się, że takiego wszechstronnego przygotowania konkursu zabrakło, podobnie jak środowiskowej debaty i dyskusji uwzględniającej zwłaszcza lokalne środowiska eksperckie i opiniotwórcze. Złożyło się na to zapewne wiele przyczyn natury organizacyjnej: kolizja planowanej inwestycji na bulwarze Filadelfijskim z planowaną w tym rejonie rozbudową i remontem mostu drogowego im. marsz. J. Piłsudskiego, co mogło generować poważne utrudnienia ruchu w rejonie zespołu staromiejskiego; wreszcie epidemia covid-19 oraz generowany przez nią i inne czynniki zewnętrzne kryzys ekonomiczny i zmniejszone wpływy do budżetu miasta.

Na tym etapie można było przyjąć, że nagrodzona i przyjęta do realizacji koncepcja katowickiej pracowni w dyskretny sposób ingeruje w dotychczasowy wygląd bulwaru Filadelfijskiego (il. 21), akcentując mocno horyzontalną, piętrową kompozycję niskiej zieleni uzupełnioną o proste formy architektoniczne na przedłużeniu ulic starówki: schody z tarasowymi

zjazdami dla niepełnosprawnych, platformy widokowe, plac zabaw, siłownię zewnętrzną oraz zamknięte i otwarte pawilony. Tak się jednak nie stało, a pierwotna wizualizacja projektu uległa zmianie podczas jego realizacji w terenie (il. 22).

Dlatego tak istotny wydaje się być etap wstępnego, ale precyzyjnego formułowania założeń, zwłaszcza w odniesieniu do tak wrażliwego miejsca, jakim jest bulwar Filadelfijski w Toruniu.

Pierwsza kluczowa kwestia to pytanie, czy na skarpie wiślanej wzdłuż bulwaru Filadelfijskiego mogłyby stać jakiekolwiek obiekty kubaturowe? A jeśli tak, to o jakim charakterze, w jakiej skali, a w końcu formie? Pytanie jest zasadne właśnie z konserwatorskiego punktu widzenia, ponieważ obecna panorama Torunia od strony południowej odbiega od postaci historycznej. W obecnym kształcie została uformowana po likwidacji portu rzecznego,

Il. 21. Wizualizacja projektu zagospodarowania bulwaru Filadelfijskiego.

Źródło: <https://www.torun.pl/pl/pomysl-na-torunski-bulwar> (dostęp: 25.10.2022)

Il. 22. Realizacja projektu zagospodarowania bulwaru Filadelfijskiego – widok na pawilony.
Realizacja pawilonów według projektu pracowni Riegler Riewe Architekci Sp. z o.o. z Katowic.
Fot. A. Kadłuczka

a wcześniej jeszcze zabudowy zlokalizowanej przed średniowiecznymi murami obronnymi, którą znamy z widoków historycznych. W debacie o kierunkach ochrony tej panoramy zasadne jest zatem pytanie: którą wersję panoramy Torunia od południa należałoby uznać za bardziej wartościową? Czy XVIII-wieczną ze stojącymi budynkami, dźwigami portowymi i galarami na tle zwartych ceglanych murów obronnych i z mostem wyprowadzonym z zachowanego do dziś przyczółku przed Bramą Mostową? Czy może widok urządzeń i infrastruktury portu wiślanego, który został zlikwidowany nie bez oporu środowisk naukowych i intelektualnych w czasach gomułkowskich? W rzeczywistości każda poprzednia wersja panoramy byłaby bardziej wartościowa – tak pod względem wartości historycznych i naukowych, jak również stopnia autentyczności. Jednak ta ocena nie oznacza, że należy którąś z tych wersji przywrócić w ramach rewaloryzacji krajobrazu kulturowego. Chodzi tylko o to, aby podstawą profesjonalnej dyskusji były przesłanki naukowe, a nie emocjonalne relacje. Tymczasem panorama ma to do siebie, że jest to szeroki i rozległy zarazem widok krajobrazu, miasta lub okolicy obserwowany ze znacznej odległości, [często] z wyżej położonego w terenie punktu widokowego (Kamińska-Szmaj, Jarosz i in., 2001).

Na załączonych zdjęciach widać panoramy południowe Torunia (il. 23, 24) wykonane z północnego brzegu Wisły z platformy widokowej. Zdjęcia dowodzą, że oba obiekty będące jeszcze w stanie surowym są gołym okiem praktycznie niewidoczne, a zatem nie można tu mówić o jakimkolwiek „zniszczeniu” tej panoramy. Dopiero w teleobiektywie, poprzez znaczne przybliżenie fotografowanego obiektu i powiększenie szczegółów, możemy zidentyfikować oba nowe obiekty. Wyraźnie widać, że poziomy użytkowe ich górnych tarasów widokowych nie przekraczają poziomu, na którym osadzona jest kurtyna murów obronnych, a ich gabaryty są podporządkowane niweletom zielonej skarpy, w którą zostały wbudowane.

Il. 23. Obecna panorama Torunia widok od południa na Stare Miasto. Fot. A. Kadłuczka

Il. 24. Toruń. Widok od południa na bulwar Filadelfijski. Fot. A. Kadłuczka

Szczegółowe rzędne oznaczające relacje wysokościowe w poszczególnych profilach skarpy podano na załączonej tab. 1.

Tabela 1. Szczegółowe rzędne oznaczające relacje wysokościowe w poszczególnych profilach skarpy dot. górnych tarasów widokowych w obecnej panoramie Torunia. Oprac. A. Kadłuczka

	Rzędna poziomu wody rzeki (pomiar wody 10-letniej: 39,76 m n.p.m.)	Rzędna górnego poziomu użytkowego (tarasu widokowego)	Rzędna chodnika południowego bulwaru Filadelfijskiego	Rzędna terenu u podstawy kurtyny muru obronnego
w osi P1	35,50 m n.p.m.	44,05 m n.p.m.	43,55 m n.p.m.	43,30 m n.p.m.
w osi P2	35,50 m n.p.m.	44,05 m n.p.m.	43,59 m n.p.m.	44,36 m n.p.m.
w osi PM	35,50 m n.p.m.	40,45 m n.p.m.	40,30 m n.p.m.	41,40 m n.p.m.

Odrębnym problemem, jakiego możemy doświadczyć, wędrując wzdłuż bulwaru Filadelfijskiego, jest natomiast widok na zabytek – ciąg murów obronnych z bramami i furciami, a w pewnym dystansie również sylweta zabudowań miasta i jego dominant. W tym przypadku należy mówić o percepcji nowej architektury, postrzeganej na tle zabytkowego zespołu; ale tu wkraczamy w sferę odbioru indywidualnego i dotykamy skomplikowanych zagadnień związanych z teorią widzenia i teorią budowy formy architektonicznej. W niniejszym artykule nie zostanie rozwinięty wątek percepcji zabytku na podstawie teorii widzenia. Aby zagłębić się w naukową dyskusję na ten temat, należy zajrzeć do fundamentalnych

dzieł Rudolfa Arnheima (2013), Romana Ingardena (1958), Juliusza Żórawskiego (1961) czy Władysława Strzemińskiego (1958). Trzeba jednak w tym miejscu przytoczyć dwa wiele mówiące cytaty z ww. prac: z dzieła Arnheima, że: „widzenie nie jest mechaniczną rejestracją elementów, lecz chwytaniem i pojmowaniem istotnych cech struktury” (Arnheim, 2013: 16), a przestrzeń może zaistnieć dopiero wtedy, gdy zostanie zasiedlona przez „rzeczy”, i z publikacji Strzemińskiego, że: „przenoszenie doznań wzrokowych od oka do mózgu nie jest pustą kategorią abstrakcyjnej logiki, [...] lecz konkretną czynnością łańcuchów komórek nerwowych, ciągnących się od oka do kory mózgowej – że całość kształt widzianej natury kształtuje się również pod wpływem procesów zachodzących w tych łańcuchach” (Strzemiński, 1958: 157). Dlatego ocena dzieła architektury lub jakiegokolwiek innego materialnego, trójwymiarowego aktu twórczego w przestrzeni nie może pomijać fizjologicznych, psychologicznych i ontologicznych narzędzi badawczych w jego rozpoznaniu, identyfikacji i interpretacji.

Jednak pawilony, choć ich gabaryty w widokach ortogonalnych nie zasłaniają kurtyny murów obronnych, mogłyby być nieco niższe, co można uzyskać bez zagłębiania obiektu (niebezpieczne ze względu na wysokie stany powodziowe) poprzez bardziej finezyjną konstrukcję. Istotnymi czynnikami w percepcji formy są rodzaj użytych materiałów i sposób kształtowania detalu architektonicznego. Należy jeszcze raz podkreślić dużą rozbieżność pomiędzy rozwiązaniem projektowym, konkursowym i ostateczną dokumentacją realizacyjną. Lekkość i transparentność pawilonów przewidziana w koncepcji konkursowej niestety zastąpiona została w dokumentacji realizacyjnej zdecydowanie bardziej masywną formą budynku, z niekorzystną ekspozycją tarasów widokowych, otoczonych metalową prętową balustradą, tworzącą agresywny akcent plastyczny, niekorzystnie odbierany na tle murów obronnych.

Inwestycja pn. „Zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu” została zaplanowana ostatecznie przez Gminę Miasta Toruń ze wsparciem uzyskanym z rządowego **Programu Inwestycji Strategicznych „Polski Ład”** w formie promesy na sfinansowanie 88% kosztów (30 mln z 34 mln zł) projektu pn. „Przebudowa ulic i dróg rowerowych w celu zmniejszenia emisji spalin wokół starówki ujętej na liście UNESCO – zagospodarowanie Bulwaru Filadelfijskiego w Toruniu”.

Wielkim niedopatrzaniem jest brak wyprzedzających badań archeologicznych na terenie inwestycji, a następnie w trakcie jej realizacji nadzorów archeologicznych. Jest to błąd w sztuce konserwatorskiej, który nie tylko spowodował kolejne zniszczenia nawarstwień i brak odpowiedniej dokumentacji z terenu inwestycji, ale zaprzepaścił także możliwość uwzględnienia odkryć w projekcie architektonicznym, a tym samym nawiązania koncepcją projektową do tradycji miejsca i kontekstu historycznego.

Nie wiadomo, jaka była skala zniszczeń dziedzictwa archeologicznego podczas budowy bulwaru Filadelfijskiego. Nie zmienia to jednak faktu, że teren ten jest obszarem dawnej historycznej zabudowy portu i że nie był nigdy wcześniej badany, dlatego przy każdej inwestycji budowlanej prowadzonej na tym terenie niezbędne są archeologiczne prace wyprzedzające lub przynajmniej – co stanowi konieczne minimum – nadzór archeologiczny.

Obok omówionych wyżej zagadnień związanych z percepcją nowej kreacji architektonicznej w kontekście historycznego krajobrazu kulturowego odrębnym problemem przy tego typu inwestycjach pozostaje stratygrafia archeologiczna terenu. Już wcześniej wykazano, przedpole historycznego Torunia od południa miało charakter pasa nadbrzeżnego wykorzystywanego do celów budowlanych, związanych z co najmniej 700-letnią (znaną) tradycją funkcjonowania w tym miejscu portu rzecznego o rzadko spotykanej skali i znaczeniu. Dlatego każda nowa inwestycja kubaturowa lub liniowa winna być poprzedzona rozpoznaniem archeologicznym. Mówi o tym wyraźnie UOZ w art. 31. 1 a:

Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować: 1) roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo 2) roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82 a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568).

BIBLIOGRAFIA

- Alt und Neues Preussen*, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu Pol.7.III.138, Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa. Pobrane z: <http://kpbk.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=45366> (dostęp: 25.10.2022)
- Arnheim, R. (2013). *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*. Łódź: Oficyna.
- Biskup, M. (1997). *Toruń i miasta Ziemi Chełmińskiej na rysunkach Jerzego Fryderyka Steinera z pierwszej połowy XVIII wieku (tzw. Album Steinera)*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Bukowska, W., Krawczyk, J. (red). (2015). *Karta Wenecka 1964–2014*. Toruń: Wydział Sztuk Pięknych UMK.
- Chudziak, W., Bojarski, J. (2015). *Chełmno i Toruń. Początki miast na ziemi chełmińskiej. Archaeologia Historica Polona. T. 23* (s. 83–105). Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Chudziakowa, J. (1983). *Toruń najdawniejszy i wczesnośredniowieczny*. W: M. Biskup (red.), *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów* (s. 11–30). Warszawa–Poznań–Toruń: PWN.
- Chudziakowa, J. (1999). *Średniowiecze Toruń (w świetle źródeł archeologicznych)*. W: M. Biskup (red.), *Historia Torunia. T. 1 (do roku 1454)* (s. 58–99). Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu i Instytut Historii PAN w Warszawie.
- Chudziakowa, J., Kola, A. (1974). *Źródła archeologiczne z terenu zamku krzyżackiego w Toruniu (Badania 1958–1966 r.)*. *Prace Archeologiczne nr 6*. Warszawa–Poznań: Toruńskie Wydawnictwo Naukowe.

- Czaja, R., Golba, R. (2019). *Historia, rozwój przestrzenny i społeczeństwo miasta Torunia, (Średniowiecze i czasy nowożytne 1231–1793, K. Mikulski)*. W: R. Czaja (red.), *The Historical Atlas of Polish Towns. T. 1: Royal Prussia and Ermland* (s. 15–41). Toruń: Towarzystwo Naukowe Torunia.
- Dokument z La Valletty (2011). Pobrane z: <https://civvih.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/Valletta-Principles-Polish-language.pdf> (dostęp: 31.10.2022).
- Górzyński, T., Kaźmierczak, R. (2015). Stan i perspektywy badań archeologicznych nad socjotopografią Torunia, *Archaeologia Historica Polona*, 23, 107–120.
- Gutowski, B. (2009). Genius loci wobec tożsamości miast współczesnych. W: B. Gutowski (red.), *Fenomen genius loci. Tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym* (s. 35–41). Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie.
- Hryszko, R. (2016). *Sacrum w późnośredniowiecznej koncepcji miasta idealnego Francesca Eiximenisa*. W: D. Quirini-Popławska, Ł. Burkiewicz (red.), *Sacrum w mieście. T. 1: Średniowiecze i wczesna epoka nowożytna. Wymiar religijny, kulturalny i społeczny* (s. 41–33). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum.
- Ingarden, R. (1958). *O dziele architektury*. W: R. Ingarden, *Studia z estetyki. T. 2* (s. 115–160). Warszawa: PWN.
- Jankowski, J. (1973). *Mosty w Polsce i Mostowcy polscy (od czasów najdawniejszych do końca I wojny światowej)*. Wrocław: Wyd. PAN.
- Jarosz, M. (2001). *Słownik wyrazów obcych*. Wrocław: Wyd. Europa.
- Jasiński, T. (1982). Początki Torunia na tle osadnictwa średniowiecznego. *Zapiski Historyczne*, 46, 5–34.
- Jasiński, T. (1999a). *Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Jasiński, T. (1999b). *Toruń XIII–XIV wieku – lokalizacja miast toruńskich i początki ich rozwoju (1231–około 1350)*. W: M. Biskup (red.), *Historia Torunia. T. 1: W czasach średniowiecza (do roku 1454)* (s. 100–166). Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu i Instytut Historii PAN w Warszawie.
- Kalinowski, K. (2013). *Historia toruńskich mostów, cz. I*. Pobrane z: <https://torun.wyborcza.pl/torun/7,48723,14922563,historia-torunskich-mostow-cz-i-archiwalne-zdjecia.html> (dostęp: 15.11.2022).
- Karta Wenecka. (1996). W: M. Konopka, K. Pawłowski (red.), *Vademecum Konserwatora Zabytków. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury*. Warszawa: Biuletyn PKN ICOMOS.
- Kołodziejczyk, K. (2020). Rekonstrukcja figury Madonny z Kościoła Zamkowego Najświętszej Maryi Panny. Przyczynek do genezy jej symbolicznej roli w strukturze przestrzennej Malborka. *Wiadomości Konserwatorskie*, 62, 149–157.
- Królikowski, J.T. (2011). Chrześcijańska interpretacja ducha miejsca. Niematerialne wartości krajobrazów kulturowych. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 15, 29–37.

- Krupa, M. (2009). Panoramy miast zabytkowych – ochrona i kształtowanie. *Czasopismo Techniczne*, 3-A(13), 80–96.
- Krupska, K., Łyczak, B. (2013). Nieznana panorama Torunia z 1793 roku i jej autor Ernst Friedrich Kussmahly. *Zapiski Historyczne*, LXXVIII(1), 102–114.
- Mistewicz, M. (2010). Toruńskie mosty przez Wisłę na XVII-wiecznych rycinach. *Drogownictwo*, 12, 424–429.
- Norberg-Schulz, Ch. (1990). Architektura jako obraz świata. *Kultura, twórczość, krytyka*, 2(2), 8–9.
- Strzeмиński, W. (1958). *Teoria widzenia*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Superczyński, M. (2018). Przedmieście portowe w Toruniu – przyczynek do badań nad ludnością flisaczą i rybacką od XIII do XVIII w. w świetle zachowanych źródeł z Archiwum Państwowego w Toruniu. *Argumenta Historica. Czasopismo Naukowo-Dydaktyczne*, 5, 113–125.
- Ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568).
- Uziębło, R. (2003). *Rejestr stanowisk archeologicznych i znalezisk z terenu Torunia*. Toruń: Muzeum Okręgowe w Toruniu.
- Uziębło, R. (2013). *Rejestr stanowisk archeologicznych i znalezisk z terenu Torunia, cz. 2 za lata 1999–2011*. Toruń: Muzeum Okręgowe w Toruniu.
- Żórawski, J. (1961). *O budowie formy architektonicznej*. Warszawa: Wyd. Arkady.
- <http://adventum.com.pl/2020/02/25/frankfurt> (dostęp: 25.10.2022).
- <https://www.itinari.com/pl/milan-s-skyline-torre-velasca-jkog> (dostęp: 25.10.2022).
- <https://mediolan.pl/mediolan-widziany-z-gory> (dostęp: 25.10.2022).
- <https://dziendobry.tvn.pl/podroze/swiat/wieza-eiffila-wysokosc-ciekawostki-informacje-i-zwiedzanie--dzien-dobry-tvn-da490> (dostęp: 25.10.2022).
- <https://pl.wikipedia.org/wiki/Smog> (dostęp: 25.10.2022).
- <https://www.worldatlas.com/articles/5-buildings-that-were-never-finished.html> (dostęp: 25.10.2022).
- <http://kpbk.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=45366> (dostęp: 25.10.2022).
- <https://toruntour.pl/4755/torun-nad-wisla> (dostęp: 26.10.2022).
- <https://torun.wyborcza.pl/torun/> (dostęp: 26.10.2022).
- https://polska-org.pl/7125436,Torun,Panoramy_Torunia.html?photoOffset=0 (dostęp: 25.10.2022).
- <https://www.torun.pl/pl/pomysl-na-torunski-bulwar> (dostęp: 25.10.2022).

PUA

PLANOWANIE
PRZESTRZENNE
I REGIONALNE

Dorota Wantuch-Matla (dorota.wantuch-matla@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0002-9636-4946>

Wydział Architektury, Politechnika Krakowska

Przemiany lokalnego środowiska zabudowy mieszkaniowej i publicznej związanej z rozwojem przemysłu w gorlickim Gliniku Mariampolskim. Szkic badawczy

Transformation of the local environment of residential and public developments associated with industrial development in Glinik Mariampolski in the city of Gorlice – an outline research

Streszczenie

Artykuł przedstawia wstępną analizę przeobrażeń przestrzennych obszaru Glinika Mariampolskiego w mieście Gorlice w województwie małopolskim, związanych z rozwojem lokalnej rafinerii i fabryki na przestrzeni ostatniego 120-lecia. Jej celem było zbadanie wpływu, jaki miał kontekst poprzemysłowego dziedzictwa na rozbudowę tej części miasta i jej dzisiejszy obraz. Przeprowadzone badania wstępne stanowią przyczynek do dalszych, pogłębionych analiz związanych ze współczesnymi zmianami krajobrazu tego obszaru.

Słowa kluczowe: Glinik, Glinik Mariampolski, dziedzictwo poprzemysłowe, osiedla pracownicze

Abstract

The article presents a preliminary analysis of the spatial transformation of the Glinik Mariampolski area in the town of Gorlice in the Lesser Poland Voivodeship related to the development of the local refinery and factory that has occurred over the last 120 years. The aim of the analysis was to investigate the impact that the post-industrial heritage had on the development of this part of the town and its image today. The preliminary research is a contribution to further in-depth analyses of contemporary changes in the area's landscape.

Keywords: Glinik, Glinik Mariampolski, post-industrial heritage, housing environment, worker's housing estates

1. WSTĘP

Gorlice, miasto małopolskie ulokowane w średniowieczu u zbiegu rzek Ropy i Sękówki, które przez stulecia budowało swoją bogatą i burzliwą – jak na stosunkowo niewielkie rozmiary i, wydawać by się mogło, ustronną lokalizację – historię. Jego dzisiejszy kształt jest w znacznej mierze efektem przemian i fluktuacji o charakterze ekonomicznym, w szczególności w odniesieniu do przemysłu naftowego i maszynowego. Sercem miasta jest w oczywisty sposób jego najstarsza, śródmiejska część o cennym, zachowanym średniowiecznym układzie przestrzennym ulic i placów (Kuśnierz, 2020), której tkanka architektoniczna została bardzo dotkliwie zniszczona w trakcie działań wojennych frontu austriacko-rosyjskiego w 1915 r. (Kuśnierz, 1990; 2020; Ruszała, 2015) i następnie odbudowana z uwzględnieniem pierwotnego układu (z jedynie niewielką ingerencją). Jednak to właśnie położona na północ od śródmieścia, nieformalna dzielnica Gorlic, zwana Glinikiem Mariampolskim, dawna wieś włączona w granice administracyjne miasta w 1954 r. – od końca XIX w., stanowiła scenery wielu istotnych wydarzeń historycznych i zmian przestrzennych o istotnym znaczeniu lokalnym i ponadlokalnym.

Zarówno miasto Gorlice, jak też cały powiat gorlicki doczekały się ponadto wielu publikacji o charakterze popularyzatorskim czy przewodnikowym. Wiele napisano w kontekście historycznym – szczególnie I wojny światowej i jednej z największych bitew tamtego czasu, stoczonej w 1915 r. Istnieją także dość liczne publikacje dotyczące przemysłowego rozwoju Gorlic, takie, które w ogólny sposób odnoszą się do etapów tego rozwoju oraz idących za nim lokalnych, społeczno-kulturalnych, przestrzennych czy też przyrodniczych uwarunkowań. Między innymi o Gliniku Mariampolskim w ujęciu geograficznym pisała Maria Dobrowolska w ramach badań nad geografią osiedli południowej Małopolski (Dobrowolska, 1957). O samym rozwoju przestrzennym Glinka nie powstało zbyt wiele opracowań. Większość dostępnych publikacji odnosi się przede wszystkim do całościowego ujęcia miasta, gdzie Glinik jest jedynie jego elementem. Odstępstwem od tego jest sytuacja, gdy publikacje odnoszą się do historii tutejszego przemysłu naftowego, której Glinik był główną sceneryą. Te ostatnie stanowią ważne źródło informacji także o rozwoju zabudowy tego obszaru. W tym miejscu jako najbardziej cenna należy przytoczyć książkę *Dzieje Fabryki Maszyn Glinik. Wydanie pamiątkowe* Andrzeja Ćmiecha (2014). W zakresie przekształceń lokalnego układu urbanistycznego cennych informacji przestrzennych i architektonicznych dotyczących przemian miasta dostarczają publikacje autorskie bądź współautorskie dawnego architekta miasta Gorlice – Józefa Baruta (Barut, 1991; Barut, Motyka, Ślawnski, 1962). Natomiast szczegółowej analizy i syntezy wiedzy na temat rozwoju urbanistycznego miasta, danych kartograficznych i ikonograficznych dostarczył w swojej publikacji Kazimierz Kuśnierz (Kuśnierz, 1990, 2020). Wartościowym odniesieniem może być również publikacja *Jaśliska w średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego* (Kuśnierz-Krupa, 2013).

Istotnym opracowaniem jest ponadto artykuł Jarosława Huebnera pt. „Znaczenie architektury dwudziestolecia międzywojennego w dziele edukacji narodu – na przykładzie

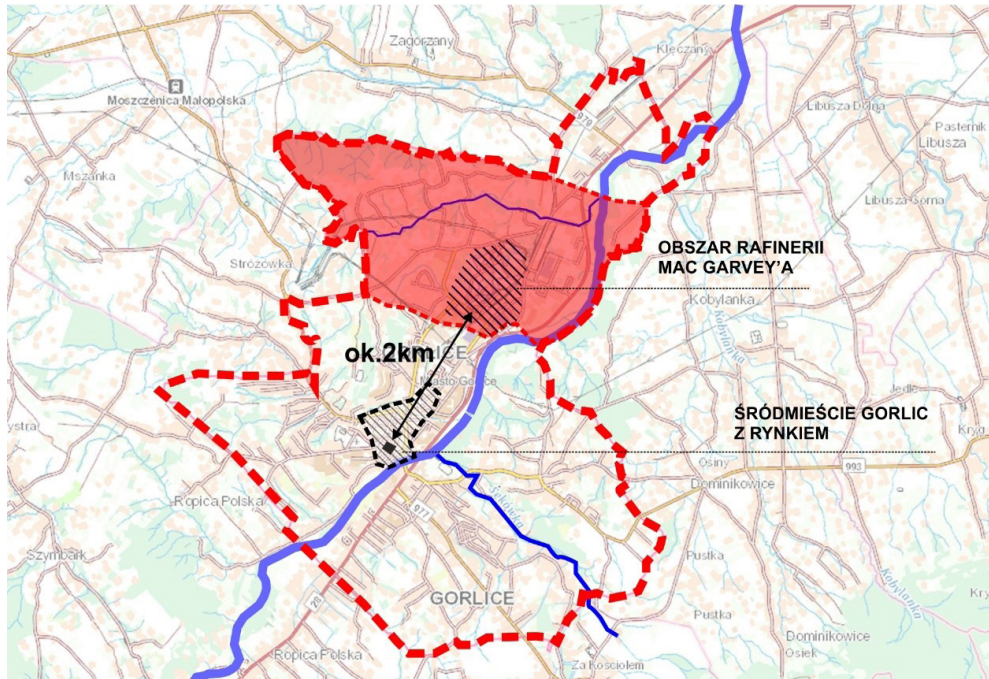
budowy publicznej szkoły powszechnej w Gliniku Mariampolskim” (Huebner, 2021). W swoim artykule – poza przedstawieniem omawianego obiektu szkoły – autor przedstawia szeroki i szczegółowy kontekst rozwoju zabudowy mieszkaniowej i publicznej w najbliższym otoczeniu rafinerii wzdłuż ulic: kard. Stefana Wyszyńskiego i Józefa Michalusa. Literackiego, a przy tym pełnego historycznych odniesień wglądu w dawny naftowy świat Beskidu Niskiego, w tym dawnego i współczesnego Glinika, dokonała Monika Sznajderman w swojej książce *Pusty las* (Sznajderman, 2019). Informacje na temat Glinika bądź powiązanych z nim zagadnień znaleźć można w dostępnych miejskich dokumentach planistycznych i strategicznych.

2. METODY BADAWCZE

Przeprowadzone badanie oparto na przeglądzie dostępnych danych: literatury przedmiotu, dostępnych archiwalnych i współczesnych materiałów kartograficznych i ikonograficznych, zdjęć lotniczych wykonanych w latach między 1966–2022 oraz ortofotomap istniejących w zasobach platformy internetowej Geoportalu Krajowego oraz Małopolskiej Infrastruktury Informacji Przestrzennej (MIIP) dla okresu 2003–2022. Dokonano także przeglądu dostępnych opracowań planistycznych (bieżącego i archiwalnego studium, zapisów tekstowej i graficznej części planu miejscowego, w zakresie dotyczącym Glinika).

Il. 1. Widok mapy Glinika Mariampolskiego z 1850 r. (APP, b.d.). Oprac. aut.

Il. 2. Diagram przedstawiający zarys obszaru Glinika (jasny czerwony) z 1850 r. w kontekście aktualnych administracyjnych granic miasta. Na podstawie mapy z Systemu Informacji Przestrzennej Miasta Gorlice (b.d.). Oprac. aut.

W poszukiwaniach skupiono się na przemianach obszaru nieformalnej dzielnicy Glinik Mariampolski w granicach obrysu dawnej wsi o tej samej nazwie, która przylegała do miasta aż do lat 50./60. XX w., kiedy wciągnięto ją w administracyjne granice miasta Gorlice.

Jako granicę obszaru badawczego przyjęto obszar obrysu wsi wzięty z mapy z 1850 r. (il. 1). Wyjątkiem są zabudowania mieszkaniowe osiedli z wielkiej płyty i innych obiektów realizowanych przez władze rafinerii i fabryki poza historycznym obszarem Glinika, by uchwycić skalę oddziaływania inwestycji „przyfabrycznych” w przestrzeni miasta Gorlice. Skupiono się na kształtowaniu się obszarów dzielnicy fabrycznej tworzącej się w sąsiedztwie rafinerii i fabryki. Wzięto także pod uwagę przemiany krajobrazu glinickich obszarów wiejskich ulokowanych na północ od rafinerii, spoglądając na nie poprzez pryzmat historycznych map i zdjęć uwidaczniających rozwój zabudowy zagrodowej i jednorodzinnej, czy też rozwój infrastruktury drogowej.

3. GLINIK MARIAMPOLSKI – RYS ROZWOJU HISTORYCZNEGO DO II WOJNY ŚWIATOWEJ

Pierwsze wzmianki na temat sąsiadującej z Gorlicami wsi o nazwie Glinik Mariampolski pochodzą z XIII w. z zapisków Feliksa Kiryka (Kuśnierz, 1990: 10). W kolejnych stuleciach wieś przechodziła z rąk do rąk kolejnych właścicieli – począwszy od Derśława Karwacjana (ok. 1350 r.), między innymi także jego syna Derśława II (po 1404 r.), Jana Odrowąża Strasza czy kolejnych pokoleń rodziny Pieniążków i Łętowskich (Kuśnierz, 1990: 13–27).

Co ciekawe, ropę znajdowano już w tych okolicach z początkiem XIX w. W ostatnich jego dekadach na terenach wzdłuż całego łańcucha Karpat odnaleziono liczne i bogate źródła naftowe, co pociągnęło za sobą silny rozwój przemysłu naftowego w okolicznych miejscowościach. Do Gorlic w tym okresie ściągnął także Ignacy Łukasiewicz, farmaceuta i założyciel pierwszej kopalni ropy i późniejszy twórca lampy naftowej. Od tego momentu w całym powiecie gorlickim powstawały kolejne kopalnie, rafinerie, zakłady. W latach 1883–1885 niejaki William H. Mac Garvey wraz ze współnikiem, austriackim finansistą Johnem Bergheimem wybudował jedną z największych rafinerii właśnie w Gliniku Mariampolskim. W jej sąsiedztwie powstał także jego dom¹. W pierwszym okresie glinickiej działalności Mac Garvey ufundował ponadto szkołę powszechną oraz pierwszy niewielki zespół drewnianych jednokondygnacyjnych obiektów mieszkaniowych wraz z ochronką dla dzieci (obiekty mieszkaniowe i ochronka przy ul. Fryderyka Chopina – dziś nieistniejące). W późniejszym czasie przy rafinerii rozwinęły się tzw. Warsztaty Naprawcze, wiele lat później przekształcone w prężnie działającą Fabrykę Maszyn Wiertniczych i Górniczych „Glinik”. Fabryka częściowo działa jeszcze do dziś. W 1884 r. dzięki działaniom Mac Garveya i jego współnika uruchomiono ważną linię kolejową ze stacją w Gliniku Mariampolskim i Zagórzanach wraz z bocznicą do rafinerii, łączącą Gorlice z trasą Galicyjskiej Kolei Transwersalnej, co dawało szerokie możliwości wymiany towarowej z krajami europejskimi (Liana, 2011: 30). W 1895 r. spółka „Bergheim & Mac Garvey” uzyskała zgodę Austriackiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na założenie tzw. Galicyjskiego Karpackiego Towarzystwa Akcyjnego jako kontynuacji działalności spółki. Jej siedzibą niezmiennie pozostawał Glinik Mariampolski (Ćmiech, 2014). W 1877 r. powstało Krajowe Towarzystwo Naftowe w Galicji, którego wiceprezesem był Mac Garvey (Barut, 1991: 223–224).

Wydarzenia powyższe czyniły z Gorlic ośrodek postrzegany już wówczas jako kluczowy dla rozwoju wspomnianej odnogi przemysłu w regionie. W pierwszej dekadzie XX w. zapoczątkowano funkcjonowanie Fabryki Maszyn Wiertniczych i Górniczych, działalność rozpoczęły także niezależne od fabryki zakłady drzewne (dzisiejszy „Forest”) i zakłady materiałów izolacyjnych (dzisiejszy „Matizol”). Dalszy rozwój został przyhamowany przez wybuch I wojny

¹ Mac Garvey zamieszkiwał w Wiedniu, jednak w Gliniku Mariampolskim bywał bardzo często, aby czynnie uczestniczyć w życiu społecznym i kulturalnym.

światowej i fakt, że przez obszar ziemi gorlickiej przebiegała linia frontu walk austriacko-rosyjskich (Ruszała, 2015; Kobylarczyk, 2014). Czas wojenny zbiegł się ze śmiercią Williama Mac Garveya, po którym kierownictwo w rafinerii przejął jego syn Fred Mac Garvey, który również starał się kontynuować dzieło ojca. W latach 30. XX w. wokół przemysłowej zabudowy Glinika powstał rodzaj przyfabrycznej dzielnicy, na którą składały się obiekty zaplecza biurowego, socjalnego oraz kulturalne dla pracowników administracji, a także robotników. Powstały wówczas: budynek szkoły podstawowej, tzw. kolonia mieszkaniowa domów parterowych dla pracowników fabryki (Płoszaj, 2019: 18–19; Huebner, 2021: 20–21). Jak można przeczytać w dokumencie pt. „Program opieki nad zabytkami powiatu gorlickiego na lata 2017–2020”: „Najciekawsze budynki – o okazałej, modernistycznej architekturze – powstawały tuż przed wybuchem I wojny światowej w rejonie dzisiejszych ulic kard. Stefana Wyszyńskiego i Józefa Michalusa: reprezentacyjny budynek administracyjny i domy mieszkalne” (Markowicz, 2016: 50, 72). Powstały ponadto ciekawe architektonicznie i ważne na kulturalno-społecznej mapie miasta obiekty kasyn: urzędniczego, zaprojektowanego przez wiedeńskich projektantów Wagnera i Febera, i robotniczego, a także sąsiadujące z nimi domy pracownicze dla wyższej kadry (1910–1922). W kasynie urzędniczym toczyło się bujne życie

II. 3. Różnorodna typologia zabudowy mieszkalnej dla pracowników fabryki, ul. Ściegiennego.
Fot. i oprac. aut. (a, d), J. Matla (b, c)

towarzyskie, istniała tam też biblioteka, odbywały się najistotniejsze wydarzenia, wystawy i bale. Na tyłach budynku kasyno to posiadało zespół kortów tenisowych (funkcja kortów do dziś w tym miejscu istnieje). W drugim obiekcie realizowano bogatą ofertę kulturalno-rozrywkową i edukacyjną dla fabrycznej braci robotniczej. Niestety obiekt został zrównany z ziemią w czasie nalotów bombowych podczas II wojny światowej. Po wojnie ocalały budynek kasyna urzędniczego przejął funkcje kasyna robotniczego.

W czasie działań wojennych w latach 1914–15 zabudowania rafinerii i fabryki ucierpiały (potężne pożary rafinerii, zniszczenia przekryć dachowych), ale w stosunkowo niewielkim stopniu w przeciwieństwie do miejskiego śródmieścia, które wedle przekazów zostało zniszczone w 80%. Obiekty przemysłowe zostały w niedługim czasie po ustaniu wojennej zawieruchy przywrócone do działania (Ćmiech, 2014: 36; Ruszała, 2015: 81–82).

W okresie międzywojennym w związku ze światowym kryzysem ekonomicznym ucierpiały także przemysł gorlicki. W związku z obniżonym zainteresowaniem zakupu urządzeń wiertniczych w okresie tym spadła nie tylko ich sprzedaż, ale także warunki zatrudnienia pracowników. Tuż po wybuchu II wojny światowej, w 1939 r. tereny przemysłowego Glinika zostały przejęte przez administrację wojskową „Deutsche Rohölgruben Verwaltung Erdölkommission beim Oberkommando der Wehrmacht”, a tę część miasta nazwano wówczas „Bohrgarätafabrik Glinik”. W kolejnych latach zmieniał się niemiecki zarząd fabryki, aż ostatecznie trafiła pod kuratelę spółki „Karpathen Öl Aktiengesellschaft” i pozostała do samego końca wojny w rękach okupanta. W okresie wojennym fabryka działała bardzo prężnie. Niemcy wykorzystywali narzędzia wiertnicze w związku z rosnącymi potrzebami nowo zajmowanych przez nich terenów Wschodniego Zagłębia Naftowego. Był to okres dużego wydobycia ropy, istotnej do prowadzenia działań wojennych. W końcówce wojny Niemcy wywieźli z Glinika ogromną ilość specjalistycznego sprzętu, dokonując ogromnych szkód (Ćmiech, 2014: 60–62).

4. GLINIK MARIAMPOLSKI – RYS ROZWOJU HISTORYCZNEGO PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Czasy po II wojnie, a dokładnie okres lat 60., to czas stopniowego odradzania się rafinerii i fabryki, odbudowy powojennych zniszczeń (podczas wyzwolania ziemi gorlickiej niestety część przemysłowej zabudowy ucierpiała w lotniczym ostrzale bombowym). Znow dość szybko udało się jednak dokonać koniecznych remontów, a w nowej, powojennej rzeczywistości zrestrukturyzowano fabrykę na bazie nowych idei i zasad. Utworzono uspołeczniony zakład pod nazwą „Centralne Warsztaty Naftowe w Gliniku Mariampolskim”. Od 1951 r. Glinik był w fazie prosperity, będąc w owych czasach jedynym tak olbrzymim zakładem produkcji maszyn i sprzętu wiertniczego w kraju. Zarząd zakładu dbał o swoich pracowników na wiele sposobów. W okresie przełomu lat 50. i 60. niedaleko zakładu na stokach wzgórza wytyczono ok. 100 działek o pow. ok. 200 m² mających służyć pracownikom i ich rodzinom

Il. 4. Widok ogródków działkowych z tzw. Osiedlem Górnym w tle. Fot. i oprac. aut.

jako miejsce upraw owoców i warzyw (zapatrzenie w żywność) oraz miejsce rekreacji czy towarzyskich spotkań (Ćmiech, 2014: 74–75).

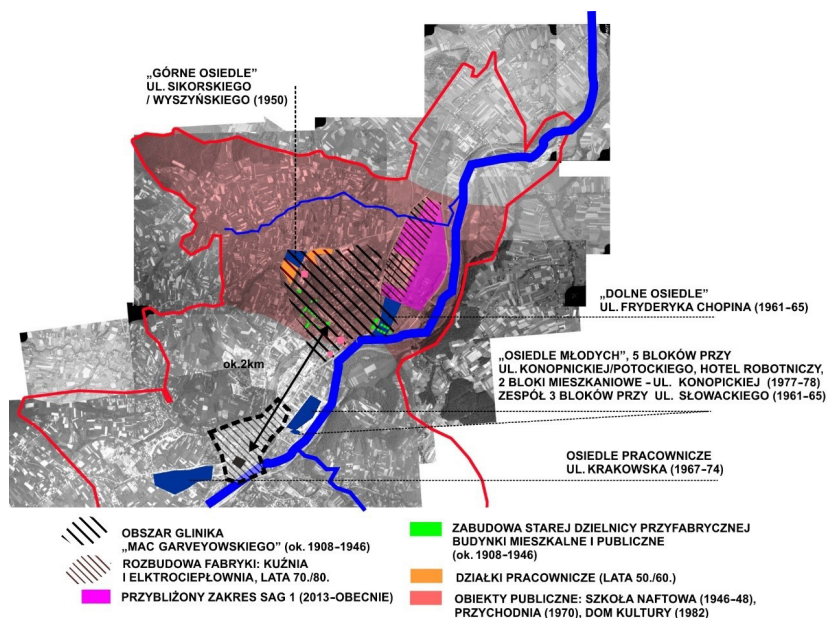
Gdy kolejne lata przyniosły budowę nowych osiedli, część z nich powstała na sporych fragmentach obszarów działkowych (np. tzw. Osiedle Górne, realizacja – 1950 r.), jednak właścicielom wcześniej znajdujących się tam działek proponowano wówczas działkowe parcele w innych częściach miasta. Na terenach fabrycznych stworzono także osiedle barakowe dla 100 rodzin pracowników Warsztatów Naftowych czy też obiekt pracowniczej stołówki (oba powstały w roku 1947 r.) (Ćmiech, 2014: 74–75). W parze z rozwojem mieszkalnictwa szła rozbudowa terenów przemysłowych obejmująca coraz większe tereny, trwająca do końca lat 80.

5. ROZBUDOWA GLINIKA – OSIEDLA I TERENY MIESZKANIOWE, OBIEKTY SAKRALNE I TERENY REKREACYJNE W OKRESIE PRL-U

Jak pisze Ćmiech, po roku 1951, podczas gdy dzięki wsparciu władz centralnych trwał proces unowocześniania fabryki, zarząd zakładu dążył także do przyciągnięcia w to miejsce nowych wykwalifikowanych kadr inżynierskich i robotniczych. Nieco później, w okresie 1956–1960, w sąsiedztwie Glinika wybudowano obiekt tzw. przychodni międzyzakładowej

Il. 5. Zdjęcie kościoła pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Gorlicach, u zbiegu ulic Dmowskiego, Paderwskiego i Wyszyńskiego, autor nieznan (KMBNP, 2022)

Il. 6. Zestawienie najistotniejszych inwestycji inicjowanych przez władze Glinika na rzecz stworzenia atrakcyjnego środowiska mieszkaniowego i społecznego dla pracowników rafinerii i fabryki. Oznaczenia stworzono na podkładzie ze zdjęć lotniczych z lat 80. (Geoportal krajowy, b.d.). Oprac. aut.

(1970) oraz budynek Zasadniczej Szkoły Przyzakładowej Fabryki Maszyn i Sprzętu Wiertniczego „GLINIK” (1969–1972). Na potrzeby pracowników wybudowano także obiekty i zespoły mieszkaniowe: osiedle zakładowe przy ul. Chopina (siedem 5-piętrowych bloków z 224 mieszkaniami, tzw. dolne osiedle), 3 bloki przy ul. Słowackiego (poza Glinikiem) oraz kolejne 288 mieszkań spółdzielczych (przy współpracy ze Spółdzielnią Mieszkaniową „Rozwój”), w tym tzw. Górne Osiedle u zbiegu ulic kard. Stefana Wyszyńskiego i Sikorskiego, a także osiedle przy ul. Krakowskiej (poza Glinikiem). W 1983 r. po latach uzgodnień i przygotowań w miejsce wcześniejszej kaplicy fundowanej jeszcze przez Mac Garveya (1908), potem rozbudowanej (1937), wybudowano bardzo nowatorską, odważną jak na lokalne realia, bryłę kościoła pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy (il. 3), której projekt zatwierdziło Biuro Rozbudowy Architektury i Planowania w Nowym Sączu (niestety w dotychczasowych badaniach nie odnaleziono danych dot. nazwiska autora projektu). Wkrótce po tym wybudowano także budynek plebani (projekt: P. Dygoń) (KMBNP, 2022).

Przy ulicy Józefa Michalusa nieopodal fabryki powstał lokalny dom kultury. Stopniowo postępowała także obszarowa ekspansja fabryki w kierunku północno-wschodnim w ramach II etapu rozbudowy. Powstały wówczas nowe obiekty technologiczne, m.in.: kuźnia,

II. 7. Widok osiedli mieszkaniowych przy ul. Fryderyka Chopina (a), oraz Krakowskiej/ Mikołaja Kopernika (b). Fot. i oprac. aut.

Il. 8. Widok tzw. Osiedla Młodych (a) oraz punktowców (b). Fot. i oprac. aut.

magazyn stali i elektrociepłownia (oddana do użytku w 1977 r.). W latach 80. nadal trwały także inwestycje w mieszkalnictwo, powstawały kolejne bloki, już nie tylko w samym Gliniku, ale i poza nim (np. tzw. Osiedle Młodych, wybudowane przy ul. Konopnickiej). By przyspieszyć i wspomóc procesy budowlane, jak pisze Andrzej Ćmiech, część przejętych fabryk przekształcono w „fabrykę domów”, tworzącą elementy budowlane. W latach 1971–1978 fabryka była właścicielem 1700 mieszkań (jednym z największych w kraju), a także hotelu robotniczego. W tym czasie w całej fabryce pracowało ok. 7 tys. pracowników. Władze fabryki dbały także o tworzenie przestrzeni rekreacji i w 1977–1978 oddano mieszkańcom miasta otwarte baseny publiczne oraz lodowisko. Okres świetności fabryki został jednak przerwany w latach 80., kiedy krajem zaczęły wstrząsać wydarzenia polityczne oraz piętrzące się problemy ekonomiczne (Kaliński, 2021). Wkrótce nastąpiła przemiana gospodarki zarządzanej centralnie w system rynkowy, co skutkowało olbrzymimi turbulencjami – restrukturyzacjami, zmianami własnościowymi i zwolnieniami (Ćmiech, 2014: 138–147).

6. ZMIANY W KRAJOBRAZIE GLINIKA MARIAMPOLSKIEGO W POCZĄTKACH XXI W.

Jak pisze Kazimierz Kuśnierz, Glinik Mariampolski jako wieś od wieków rozwijał się wzdłuż skarp dolinki potoku Muchówka w części północnej, od południa jego krawędzią był lokalny trakt zwany „skrótowym”, a od północy droga dziś będąca ul. Graniczną. Rozwój tej wsi kształtował się od wschodu na zachód, pierwotnie był też mocno uwarunkowany „prostokątem” lokalnych traktów i pofałdowaniem terenu (Kuśnierz, 1990: 43,52). Współcześnie Glinik to nazwa nieformalnej dzielnicy miasta, a jej granice postrzegane są dość płynnie. W granicach dawnej wsi rozwija się z jednej strony spokojna, pozostająca na uboczu dzielnica mieszkaniowa (domy jednorodzinne, szczególnie w północnej części, za rafinerią), a jednocześnie w części wschodniej rozrasta się strefa aktywności gospodarczej w niedalekim sąsiedztwie ul. Bieckiej, terenów kuźni i elektrociepłowni. Obszar dawnej rafinerii, dziś pod zarządem kolejnych właścicieli, porósł wysokimi drzewami i pozostaje terenem niedostępnym. Jeszcze kilka lat temu na jaw wypłynęły fakty o nielegalnym przetrzymywaniu na jej terenie niebezpiecznych, toksycznych odpadów (Gorlice Nasze Miasto, 2020). Dawne pola uprawne i pastwiska stopniowo są zabudowywane budownictwem jednorodzinny. Na obszarze Glinika Mariampolskiego powstały nowe trasy drogowe (obwodnice), np. przebudowana, dawniej kameralna, a dziś tranzytowa ul. Wincentego Pola, czy też ul. Biecka, okrążająca tereny dawnej elektrociepłowni i wspomniany obszar strefy aktywności gospodarczej (SAG I). Planuje się dalszą ekspansję terenów SAG.

Podupada również obszar „starej” rafinerii, jak też sąsiednie, powiązane z nią zabudowania. Kasyno urzędnicze w 2020 r. zostało rozebrane przez prywatnego właściciela działki, a w jego miejscu powstaje deweloperski wielopiętrowy apartamentowiec. Niszczeje także oryginalny budynek administracyjny przy ul. Wyszynskiego, podobnie jak nieodległy dom kultury przy ul. Józefa Michalusa. W sąsiadującym z rafinerią parku, dziś zwanym im. Williama Mac Garveya, można znaleźć przebudowane pozostałości jego rezydencji, w niczym nieprzypominające o odległych czasach świetności. Park wraz z zespołem zabudowy zostały uwzględnione w tzw. Katalogu zasobów kulturowych powiatu gorlickiego, z rekomendacją wpisu parku i wybranych obiektów do rejestru zabytków (Markowicz, 2016). Poza odnowionym niedawno parkiem publicznym im. Williama H. Mac Garveya poprzemysłowe dziedzictwo nie jest szczególnie promowane i pozostaje raczej reliktem docenianym przez wielbicielei beskidzkich szlaków naftowych czy też zabytków techniki (choć pozostaje terenem niedostępnym, podziwiać można je głównie z zewnątrz). Tzw. podobszar Glinik został włączony do obszaru rewitalizacji, co wskazano w dokumencie Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Gorlice na lata 2016–2023. Wskazano tam istotne potencjały tego miejsca, m.in.:

- dziedzictwo historyczne i spuściznę związaną z przemysłem naftowym;
- potencjały z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru i całego miasta;
- możliwość przywrócenia omawianemu terenowi pierwotnych funkcji reprezentacyjnych, symbolicznych oraz komunikacyjnych;
- potencjał do rozwijania turystyki industrialnej (GPRM, 2016–2017: 80–81).

W Gminnym Programie Rewitalizacji dla Gminy Gorlice na lata 2017–2023 stwierdzono, co następuje: „Potrzebne jest ukierunkowanie na wsparcie ożywienia miejscowych zakładów przemysłowych, jak »Glinik« i »Rafinerii«” (GPRG, 2017: 8).

Il. 9. Widok dawnego, nieistniejącego już kasyna urzędniczego (Google Maps, b.d.)

Il. 10. Widok istniejących jeszcze budynków mieszkalnych dla wyższej kadry robotniczej w sąsiedztwie nowego deweloperskiego budynku wielorodzinnego, wybudowanego na działce, gdzie wcześniej stał obiekt kasyna urzędniczego. Fot. i oprac. aut.

Za jeden z efektów przyjętego kierunku działań rewitalizacyjnych wokół dawnej rafinerii naftowej uznać można podjęcie w 2022 r. całościowego remontu i renowacji budynku Gorlickiego Centrum Kultury (1956 r.), znajdującego się u zbiegu ulic ul. Józefa Michalusa i Solidarności. O tym jednak, czy inwestycja ta istotnie wpłynie na odzyskanie przez obiekt dawnego blasku, przekonać będzie można się najpewniej po dłuższym okresie trudnych, wymagających prac remontowych.

Il. 11. Widok istniejących budynków wokół dawnego wejścia do fabryki: budynek administracji (a), budynek domu kultury i zachowany budynek przyfabryczny z czasów przedwojennych (b), zadaszenie przy wejściu do fabryki (c, d), budowa z czasów powojennych. Fot. i oprac. aut.

Pnąca się ku Górnemu Osiedlu ul. Wyszyńskiego zachowała urok, podobnie jak i samo osiedle wraz z sąsiadującą z nim połącią nadal funkcjonujących ogródków działkowych. Szkoła podstawowa została odnowiona i rozbudowana w nowoczesnym stylu. Osiedle i obiekty mieszkaniowe przy ul. Chopina, między ulicami: Kopernika i Krakowskiej czy też Osiedle Młodych, dziś zamieszkane w znacznym stopniu przez osoby starsze, są nadal jednymi z największych w mieście obiektów i zespołów mieszkaniowych. Tereny rekreacyjne związane ze wspomnianym parkiem miejskim czy też obiektami basenowymi pozostają w rękach miasta i stanowią niezmiennie ważne, odwiedzane przez mieszkańców atrakcje. Komin elektrociepłowni pozostaje wyrazistą dominantą lokalnego krajobrazu, widoczną z najodleglejszych krańców Gorlic i spoza miasta (il. 6).

Il. 12. Widok komin elektrociepłowni oraz urządzeń rafinerii od strony wiejskich zabudowań i ul. Granicznej w północnych krańcach Glinika Mariampolskiego. Fot. archiwum aut.

7. PODSUMOWANIE

Przeprowadzony wstępny przegląd dostępnych danych i materiałów pozwala stwierdzić, że zmiany przestrzenne, zachodzące na obszarze Glinika Mariampolskiego były silnie determinowane przez działania władz rafinerii i fabryki na rzecz rozwoju zabudowy mieszkaniowej i użytku publicznego. W początkach XX w., w okresie międzywojnia i późniejszym powojennym, a następnie okołotransformacyjnym, rozbudowywane osiedla, obiekty infrastruktury społecznej, a także znaczące powiększenie rozmiarów fabryczno-przemysłowych miały istotny wpływ nie tylko na wizerunek samego Glinika Mariampolskiego, ale także innych części Gorlic. Relikty „mac-garveyowskiej” rafinerii, dziś wciąż podpadające, mają potencjał, aby

zostać wykorzystane choćby na rzecz turystyki (Kruczek, 2019), stanowiąc dziś interesujące studium wieloaspektowych przemian przestrzeni małego miasta o dziedzictwie przemysłowym. Ochrona najwartościowszych elementów dziedzictwa po „galicyjskim królu nafty”, a także zakodowanego w układzie przestrzennym zapisu historycznego okresu świetności Glinika i Gorlic powinna być priorytetem. Niemniej jednak interesujące mogłyby być także pogłębione badania nad zabudowaniami osiedli i obiektów użyteczności publicznej okresu lat powojennych, do lat 80., oraz ich powiązań z siecią lokalnych przestrzeni publicznych. Kolejnym działaniem badawczym mogłaby być także analiza przemian rozległego obszaru zabudowy wiejskiej w północnej i północno-zachodniej jego części. W przestrzeni glinickiej wsi można dziś zaobserwować stopniowe jej zabudowywanie budownictwem jednorodzinnym. Istotne i widoczne są także przemiany środowiska naturalnego – nieuprawiane pola i zaniedbane łąki zarastają lasem. Istniejący jeszcze u progu tego stulecia wysoki starodrzew wzdłuż wspomnianej wcześniej rzeczki Muchówki w trakcie regulacji biegu strumienia został w znacznym stopniu usunięty.

Podjęcie pogłębionych analiz archiwalnych i współczesnych dokumentów planistycznych oraz wizyt studialnych w terenie mogłoby dać szerszy i bardziej wnikliwy obraz glinickiej rzeczywistości. Dalsze badania nad rozwojem tej części Gorlic mogłyby ponadto wesprzeć rewitalizacyjne starania podejmowane przez władze miejskie oraz pomogłyby zwrócić uwagę na wartość kulturową i krajobrazową nadal jeszcze malowniczej glinickiej wsi.

Tab. 1. Zestawienie ważniejszych obiektów powstałych dzięki działaniom Mac Garvey'a, a w późniejszych dekadach władz fabryki. Oprac. aut.

BUDYNKI MIESZKALNE (najważniejsze)	ROK POWSTANIA	CZY ISTNIEJE?
Osiedle robotnicze (ul. Ściegiennego)	~1900 (szacunkowo)	tak
Osiedle robotnicze, budownictwo drewniane (ul. Fryderyka Chopina)	~1900 (szacunkowo)	nie
2 budynki mieszkalne (ul. Fryderyka Chopina)	Nieznany (szacunkowo 1910–1920)	tak
2 obiekty mieszkalne dla wyższej kadry robotniczej wraz z bud. biurowym	1910–1914	tak
Osiedle Górne (ul. Wyszyńskiego/ Sikorskiego)	1950	tak
Osiedle Dolne (ul. Fryderyka Chopina)	1961–1965	tak
Osiedle (ul. Krakowska/ Mikołaja Kopernika)	1967–1974	tak
Punktowce (5) przy Osiedlu Młodych	1961–1965	tak
Osiedle Młodych (ul. Konopnickiej)	1977–1978	tak

BUDYNKI PUBLICZNE & SAKRALNE (najważniejsze)	ROK POWSTANIA	CZY ISTNIEJE?
Szkoła powszechna, pierwsza szkoła, powstała na gruntach przekazanych przez Mac Garveya Towarzystwu Szkoły Ludowej	1895	nie
Ochronka dla dzieci	~1900 (szacunkowo)	nie
Kapliczka (w miejscu dzisiejszego kościoła pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy)	1908	nie
Budynek administracji fabryki z symboliką górniczą (skrzyżowane młoty) i pozdrowieniem „Szczęść Boże” na elewacji	1910–1914	tak
Kasyno robotnicze	1910–1914	tak (funkcja mieszkalna)
Kasyno urzędnicze	1910–1914 (wg innego źródła 1922)	nie
Szkoła podstawowa	1926–1929	tak
Dom kultury (w momencie otwarcia Zakładowy Dom Kultury „Górnik”)	1949–1956	tak
Przychodnia międzyzakładowa	1970	tak (inna funkcja)
Kościół pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy	1983	tak

BIBLIOGRAFIA

- APP. (b.d.). Archiwum Państwowe w Przemyślu. Pobrane z: <https://www.archiwa.gov.pl/> (dostęp: 30.09.2022).
- Barut, J. (1991). *Gorlice. Studium historyczno-urbanistyczne miasta*. Brzozów: Wyd. Muzeum Regionalne PTTK w Brzozowie.
- Barut, J., Motyka, B., Ślowski, T. (1962). *Nad rzeką Ropą*. Kraków: Wydawnictw Literackie.
- Ćmiech, A. (2014). *Dzieje Fabryki Maszyn „Glinik”. Wydanie pamiątkowe*. Gorlice: Stowarzyszenie Inwestorów Finansowych GLINIK – Gorlice.
- Dobrowolska, M. (1958). Badania nad geografią osiedli południowej Małopolski. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny*, 8, 93–124.
- Geoportal krajowy. (b.d.). Pobrane z: https://mapy.geoportal.gov.pl/imap/lmgp_2.html?gpmmap=gp0 (dostęp: 15.09.2022).
- Google Maps. (b.d.). Pobrano z: [google.maps.pl](https://www.google.pl/maps) (dostęp: 15.09.2022).

- GPRG. (2017). Gminny Program Rewitalizacji dla Gminy Gorlice na lata 2017–2023. Pobrano z: http://www.rpo.malopolska.pl/download/program-regionalny/rewitalizacja/87_Gorlice_aktualizacja.pdf (dostęp: 28.09.2022).
- GPRM. (2016–2017). Gminny Program Rewitalizacji Miasta Gorlice na lata 2016–2023. Pobrano z: http://www.rpo.malopolska.pl/download/program-regionalny/rewitalizacja/91_Gorlice_Miasto.pdf (dostęp: 28.09.2022).
- Huebner, J. (2021). Znaczenie architektury dwudziestolecia międzywojennego w dziele edukacji narodu – na przykładzie budowy szkoły powszechnej w Gliniku Mariampolskim. W: M. Motak (red.), *Architektura i urbanistyka. Studia nad architekturą i urbanistyką Polski międzywojennej* (s. 9–37). Kraków: Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- Kaliński, J. (2021). Kryzys gospodarczy w latach 1979–1982 zwiastunem upadku PRL. *Optimum. Economic Studies*, 1(103), 3–23.
- KMBNP. (2022). Kościół Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Pobrane z: <https://nieustajacepomocy.gorlice.pl/> (dostęp: 21.09.2022).
- Kobylarczyk, K. (2014). *Wielki wybuch 1914–1918*. Kraków: MIK.
- Kruczek, Z. (2019). Rola turystyki w zachowaniu dziedzictwa przemysłu naftowego w Polskich Karpatach, *Turystyka kulturowa*, 3, 33–52.
- Kuśnierz, K. (1990). *Gorlice. Zarys rozwoju przestrzennego miasta do czasów najnowszych*. Kraków: Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- Kuśnierz, K. (2020). Historia rozwoju przestrzennego Gorlic w średniowieczu w kontekście bieżącej ochrony konserwatorskiej – wybrane zagadnienia. *Wiadomości Konserwatorskie*, 64, 17–27.
- Kuśnierz-Krupa, D. (2013). *Jaślicka w średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego*. Kraków: Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- Liana, A. (2011). *Gorlice: wiek rozwoju*. Gorlice: Wyd. Muzeum „Dwory Karwacjanów i Gładyszów”.
- Markowicz, D. (2016). *Program opieki nad zabytkami powiatu gorlickiego na lata 2017 – 2020*. Pobrane z: http://edziennik.malopolska.uw.gov.pl/WDU_K/2017/590/akt.pdf (dostęp: 08.09.2022).
- Nigbor-Chmura, A. (2020). *Jest ośmiu oskarżonych w sprawie toksycznych odpadów na Rafinerii. Wywiezienie chemikaliów będzie kosztowało miasto 50 mln złotych!* Pobrano z: <https://gorlice.naszemiasto.pl/jest-osmiu-oskarzonych-w-sprawie-toksycznych-odpadow-na/ar/c1-7760135> (dostęp: 20.11.2022).
- Old Maps Online. (b.d.). Pobrane z: <https://www.oldmapsonline.org/map/nypl/1226375> (dostęp: 29.09.2022).
- Płoszaj, A. (2019). *Glinik Mariampolski. Wspomnienia i zdjęcia*. Pobrane z: <https://docplayer.pl/188340613-Antoni-ploszaj-glinik-mariampolski-wspomnienia-i-zdjecia.html> (dostęp: 08.09.2022).

- PSRM. (2021). Projekt Strategii Rozwoju Miasta Gorlice na lata 2021–2030. Pobrane z: <https://www.gorlice.pl/files/files/Projekt%20Strategii%20Rozwoju%20Miasta%20Gorlice%20na%20lata%202021-2030.pdf> (dostęp: 16.09.2022).
- Ruszała, K. (2015). *Wielka wojna w małym mieście. Gorlice w latach 1914–1918*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”.
- SGR. (2021). Strategia Rozwoju Gminy Gorlice na lata 2021–2030. Pobrano z: <https://bip.malopolska.pl> (dostęp: 15.09.2022).
- System Informacji Przestrzennej Miasto Gorlice. (b.d.). Pobrano z: <https://sip.gison.pl/gorlicemiasto> (dostęp: 30.09.2022).
- Sznajderman, M. (2019). *Pusty las*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.

PUA

EDUKACJA
ARCHITEKTONICZNA

Eliza Szczerek (eszczerek@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0002-2787-7334>

Wydział Architektury, Politechnika Krakowska

Variating and developing architectural and urban concepts in the workshop process of education of architects

Wariantowanie i rozwijanie koncepcji architektoniczno-urbanistycznych w warsztatowym procesie kształcenia architektów

Abstract

This article discusses the process of architectural education in the form of an international student workshop aimed at developing variant urban and architectural concepts. The aim of this paper is to present the potential for the methodological development of the workshop as a form of university-level teaching creative architectural and urban design problem-solving with the use of the single-level activity cycle method. The analysis of the results obtained confirmed the effectiveness of the presented formula of design workshops.

Keywords: architectural education, alternative design solutions, international student workshop, activity cycle method

Streszczenie

W artykule omówiono proces edukacji architektonicznej w formie międzynarodowych warsztatów studenckich, ukierunkowanych na opracowanie różnych wariantów koncepcji urbanistycznych i architektonicznych. Celem tej pracy jest ukazanie możliwości metodologicznego rozwoju warsztatów jako formy nauczania twórczego rozwiązywania problemów architektoniczno-urbanistycznych w kształceniu na poziomie wyższym, z wykorzystaniem metody jednopozoomowego cyklu aktywności. Analiza uzyskanych wyników potwierdziła skuteczność przedstawionej formuły warsztatów projektowych.

Słowa kluczowe: edukacja architektoniczna, alternatywne rozwiązania projektowe, międzynarodowe warsztaty studenckie, metoda cyklu aktywności

1. INTRODUCTION

Architectural and urban design is a complex process composed of multiple elements. In general, it is assumed that it can be divided into a number of stages, whose general sequence is typically the same, although they often differ in terms of their detailed record. After an analytical section featuring information gathering, there comes the conceptual phase. It is the first, key stage that forms the foundations for further work. It can be considered the most lively, dynamic and creative stage (Macmillan, et al., 2001), during which the 'soul' of a design can emerge (Pressman, 2001). It should be noted that during this stage, apart from creativity and imagination, one also requires knowledge and the ability to use it. This is not only about architectural knowledge, but also that of the general variety, including knowledge of society (Grzybczyk, 2017).

The matters of architecture and urban design are complex and multi-planar, and require a similar approach (Christopher, 2020). Therefore, the answer to the question about an optimal solution is never obvious and clear. It can even be stated that 'architectural design is a challenge because there is never just one answer. This is what makes it simultaneously thrilling and terrifying' (Pressman, 2012: 7). This is why when pursuing design solutions it is particularly important to develop various alternatives, if only to verify potential possibilities. To quote Pressman: 'Infatuation should not get in the way of larger goals, and openness to alternatives (...) is the mark of experience. Explore alternatives! Revise!' (2001: 261). He (2001: 513) also references Erickson: '...persistence is important, as is the habit of developing alternative ways of looking at a problem'.

Formulating alternative solutions provides an opportunity to verify possible scenarios and compare them, which leads to better design choices (Woodbury, Mohiuddin, 2017; Van den Ende, Frederiksen, Prencipe, 2015). Van Aken also phrases this very clearly: 'Professional designing is playing with alternatives' (2005: 381). The process of formulating conceptual design proposals is not only key to the further development of a design, but also demanding: 'Some designers, not to mention students, feel insecure during the creative process. This is natural; there is always the question of whether you'll come through with the brilliant final product as expected' (Pressman, 2001: 262). This is why it is important for the process of architectural education to sufficiently emphasise developing skills associated with this design stage.

In this context, student workshops can be a valuable tool in the education process. They enable the development of a wide array of skills, ranging from 'soft skills', such as creativity, dynamic action, time management, communication and the ability to cooperate, to 'hard skills', associated with gaining professional knowledge. The curriculum, designed as a whole, is intended to guide the student across each of its stages, so that they will develop knowledge necessary to pass onto the next stage. Due to the limited time for teaching in relation to term assignments, workshop projects concerning architectural and urban issues typically focus on delivering concepts and ideas. In this manner, workshops,

due to their different character in respect to the formula of term assignments, act as their supplementation (Szczerek, 2017).

Their formula, based on creative thinking, aids in formulating bold and original concepts. Thus, the workshop serves both as a kind of experimental field where various approaches can be tested and becomes a helpful tool in improving the skills of developing the design concept, which is an important initial stage of the design process. The aim of this paper is to present the potential for the methodological development of the workshop as a form of university-level teaching creative architectural and urban design problem-solving with the use of the single-level activity cycle method. Developing techniques that can aid in improving workshops in respects to creativity in formulating conceptual design proposals is an important research problem.

One form of improving workshops is 'brainstorming'. In this approach, the more proposals a group generates, the better, and the more valuable ideas can be selected and used as a basis for further work (Cempel, 2013). This method, similarly to 'thinking out of the box' and 'lateral thinking' (De Bono, 2008), supports the abstract thinking, going beyond borders and breaking established thought patterns, rejecting unnecessary constraints. This is critical to the creative process and takes on a particular significance in the context of architecture and urban design. It is worth mentioning that historically, freedom of thought has always been a condition for cultural and civilizational progress (Cempel, 2013). Thus, in terms of engineering education creativity plays a significant role (Pusca, Northwood, 2019).

The workshop is a form that is to aid in such efforts, particularly when it is based on group work. The significance of cooperation in architectural design is highlighted increasingly often (Emam, Taha, ElSayad, 2019; Nerona, 2017). Pressman is explicit about this: 'Replace the myth of the lone creative genius with the reality of the enthusiastic interdisciplinary collaborator' (2012: 21). One positive aspect of cooperation is synergy, as well as different modes of thinking and looking at the world coming into contact with each other. Greater creativity and innovation can also be facilitated by multi-cultural groups, whose members can adopt different approaches (Cempel, 2013; Gassmann, 2001). International workshops are of particular value in this regard. Persons from different cultural environments can look at a given place differently. They can identify different values, different characteristic features, other dependencies, linkages, etc. (Szczerek, 2017).

2. SUBJECT OF THE WORKSHOP

The subject of this discussion concerning developing methods of enhancing the effectiveness of stimulating creativity in architectural and urban design is an international student workshop, presented in this paper as a case study. The workshop was organised by the Cracow University of Technology CUT Faculty of Architecture between the 23rd and 29th of September 2019. The participants included six academic teachers and twenty-two

architecture students from four universities: the CUT Faculty of Architecture (Poland), HAWK University (Germany), the University of Mons (Belgium) and the Podhale State College of Applied Sciences in Nowy Targ (Poland). The workshop was the result of many years of inter-university and international cooperation and was a part of a cycle of workshops that has been organised since 2009. The subject of the workshop, which was organised under the motto 'New public spaces for Nowa Huta', were the public spaces of Nowa Huta's oldest section. The workshop participants were tasked with formulating design proposals of reinvigorating them and giving them a new quality of their own.

Nowa Huta was initially built as a separate city, located several kilometres to the east of Krakow. Its construction started in 1949 and took several years to complete. It was intended to serve as a housing base for the metallurgy plant that was being built nearby. Its urban concept was based on Perry's neighbourhood unit and on a composition in which multiple axes converged at a single site, which gave it a monumental expression. As a result, a legible urban layout with large amount of greenery was formed with clearly defined urban blocks and public spaces, primarily in the form of boulevards that converged at Central Square, wherein Rose Avenue plays the role of the main axis (fig. 1).

1. Central Square & Rose Avenue
2. Nowa Huta Meadows
3. Administrative buildings of the metallurgy plant

Fig. 1. Illustration presenting the urban layout of Nowa Huta – present state. Drawing by author

Since 2004, the urban layout of Nowa Huta has remained under heritage conservation. It was placed on the heritage sites list as a cultural treasure and a representative example of socialist realist urban planning in Poland. The area also has a land development plan in place, which – while accounting for the precepts of preserving cultural values – is intended to enable the development of this part of the city as an urban centre (MPZP, 2013). The layout of Nowa Huta is compositionally linked with the area of the former metallurgy plant, which is located at the opposite end of one of the district's axes, as well as extensive green areas, the so-called Nowa Huta Meadows, which are legally protected under the Nature Protection Act and as a Natura 2000 Site. The Meadows have been an integral element of the entire urban layout from the start.

At present, this linkage with the Nowa Huta Meadows is more strongly perceived on the plan than in reality. The character of the square itself contributes to this, as despite being the focal point of the entire layout, it functions as an empty space that primarily acts as a circulation node, surrounded on all sides by streets and tram rails. It also lacks direct interaction with services on the ground floors of the buildings that form its frontages. This situation illustrates one of the primary problems faced by this part of the city, which is the low standard and degradation of public spaces. This is accompanied by poor commercial, service, tourist, cultural and sports infrastructure. As a result, the depopulation of this part of the city and the visible aging of the local community is observed. Moreover, Nowa Huta still remains a dangerous and polluted area in the public conscious (MPRK, 2021).

3. METHODOLOGY

To increase the effectiveness of stimulating creativity in architectural and urban design performed as a workshop, a method aligned with the concept of the single-level activity cycle method – called the *Simplex* method (Manktelow, 2003) – was used. The analysis of the literature did not detect any examples of its use in reference to architectural and urban design subject matter. The literature in this field includes the use of a different, mathematical method of the same name – a *Simplex* optimisation algorithm, used on economic aspects (Van Loon, 2002). The single-level activity cycle method – *Simplex* is based on the repetitiveness of successive stages of action (fig. 2). The first three steps are primarily focused on information analysis, formulating a diagnosis, defining problems and asking questions, followed by stages dedicated to idea finding, selecting, planning and selling an idea and carrying on to another action. This approach helps in guiding the creative process in a structured manner.

The rotational character of this method, which assumes the possibility of going through the full cycle again, enhances the creative character of solving problems by formulating alternative solutions and enhancing previous ones at a higher level of creativity (Manktelow, 2003). It also demonstrates that the design process is not linear. The following quote also supports this: 'It seems that creative design is not a matter of first fixing the problem and then searching for a satisfactory solution concept. Creative design seems more to be a matter of developing and refining together both the formulation of a problem and ideas for a solution, with constant iteration of analysis, synthesis and evaluation processes between the two notional design 'spaces' – problem space and solution space' (Dorst, Cross, 2001: 434).

The starting point for design work as a part of the workshop in question, by analogy to the method presented, was an introduction to the subject and familiarising participants with the history and problems of Nowa Huta, presented during an introductory lecture. Another essential element was familiarisation with the site, which had a dual character as it was

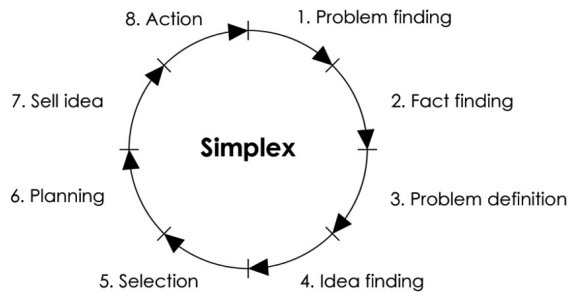

Fig. 2. Illustration of the single-level activity cycle featured in the *Simplex* method (Manktelow, 2003)

performed on foot and by bus. The second allowed for a more comprehensive perception of the scale of the entire complex. One important element that was, as it later turned out, quite inspiring, was a visit to the Nowa Huta museum, enhanced by a presentation and a visit to an underground shelter. Furthermore, in order to familiarise participants with the reality of the times when Nowa Huta was being built and the key events of this area's history, a screening of the cult film 'Man of Marble' was organised. This was the stage of information gathering, observation and experiencing the space that was the essence of the design task at hand. It also featured a discussion during which the problems and issues to be addressed were defined.

On the *Simplex* scale, these stages can be compared to the first three steps. During this stage, the students were divided into five groups composed of between four and five persons. The groups were organised so that each of them included at least one person from every participating country and university. This was to enhance the creative process, during which different perspectives and points of view arising from different teaching profiles of each university and different cultural conditions had a chance to come into contact with each other. After passing to the next stage of idea finding, which is the most intense and creative stage, a review was organised, based on initial presentations of conceptual proposals, which is featured in the *Simplex* method as the fifth step. The step that followed was based on developing and detailing student conceptual proposals, their analysis and presentation.

4. RESULTS

The measures adopted during the workshop as per the presented methodological scheme resulted in the development of different, characterized by high originality concepts that each presented different design solutions and approaches. Below is an outline of the main concepts of each group, as well as their graphic illustrations.

'Rose' – This concept directly references the fields of roses that used to intensively decorate the public spaces of this part of the city. The main emphasis was placed on reinforcing

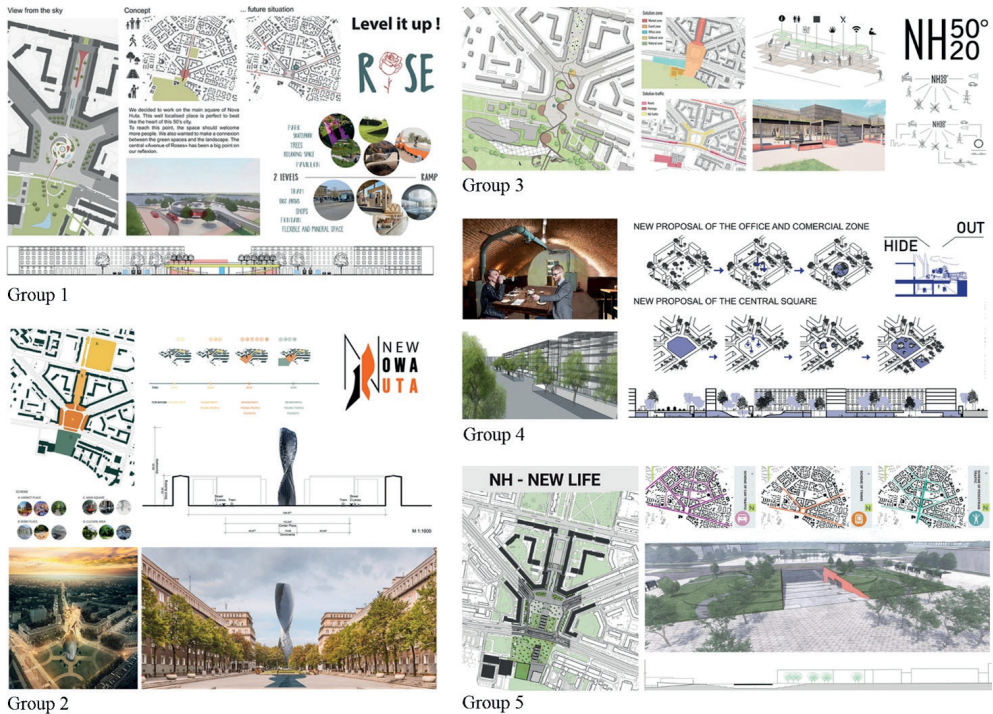

Fig. 3. Various architectural and urban concepts developed during the international student workshops (project by: Group 1: A. Krawczyk, Ch. Mulkers, M. Panning, M. Polak, M. Rackwitz; Group 2: C. Liebner, L. Ihadadene, A. Marusarz, J. Zimna; Group 3: A. Gade, L. Frabel, G. Kulig, W. Przybyła; Group 4: K. Schuhmacher, Ch. Donati, D. Poluk, D. Polak; Group 5: K. Cichy, K. Czesnowska, K. Stańczyk, J. Rochez, L. Schönamsgruber; tutors: CUT Cracow: K. Racoń-Leja, E. Szczerek; HAWK Hildesheim: M. Reichelt, T. Kauertz; FA + U Mons: P. Simoens, M.A. Gallas; Collaboration: PPWSZ Nowy Targ: K. Bieda, A. Bentkowska)

the link between public spaces – from the main axis itself that is currently formed by Rose Avenue, Central Square and the Nowa Huta Meadows. Central Square became the site of intensified intervention and a pavilion inspired by the form and colour of roses was proposed as the composition's lynchpin and spatio-functional accent, integrated with greenery. This would make the currently empty square a space that would teem with life and combine the function of a public transport node with a commercial, cultural and recreational function. Its other distinct features are ramps and a roof designed as an observation and recreation deck, from which one would be able to reach the green areas of the Nowa Huta Meadows via a green footbridge. Furthermore, the area around Central Square would be converted into a restricted traffic zone (fig. 3 – Group 1).

'New Nowa Huta' – The leitmotif of this conceptual proposal is to introduce a new sign into the space that would be based on Nowa Huta's strong identity while also symbolising

a step towards the future. The students proposed an observation tower with a height of 65 m, made of steel and glass. The steel references the metallurgy plant while glass is transparency and the future. The tower can be identified with the metallurgy plant's smokestacks, but this time in a new, contemporary version fit for the twenty-first century. The tower was placed at Central Square, which highlights its compositional and symbolic character. The significance of the main axis of Rose Avenue was also highlighted, suggesting the crystallisation of public spaces associated with commercial, cultural and recreational spaces along its individual sequences, including the most formal – the main square with the tower. This underscored the necessity of reinforcing the linkages between a part of Nowa Huta with the Meadows (fig. 3 – Group 2).

'50 20 NH' – This conceptual proposal, whose name is a reference to the geographic coordinates of this location, emphasises a strong and decisive integration of Central Square with the green areas of the Nowa Huta Meadows via introducing a new pedestrian zone arrangement, eliminating vehicular traffic at a key site and bringing it below grade to level –1, in addition to reorganising tram traffic. Organic forms inspired by the natural curvature of greenery crawl into the central part of the square and give a pretext for its spatio-functional arrangement. They then transform into orthogonal forms and, in a modular manner, as urban furniture, arrange the space between buildings. Furthermore, on a broader scale, the conceptual proposal assumes the development of market, event, office, cultural and natural zones (fig. 3 – Group 3).

'Hide Out' – This concept brings to light the existence of underground shelters in Nowa Huta in order to use them to build a new spatio-cultural narrative. It should be mentioned that over 250 shelters were built in Nowa Huta during the socialist period. They were placed underneath buildings, primarily residential ones. This idea approaches to building public spaces in a non-standard manner, proposing a new quality of public spaces via utilising and expanding upon the existing system of below-grade shelters, integrating it with the ground level. This would also be associated with introducing new functions, with the Office Park providing new employment opportunities and attracting active persons to live in this part of the city, being a key element (fig. 3 – Group 4).

'New Life' – This proposal stresses the linking of green areas with Central Square and the more distant compositional spine in the form of Rose Avenue. This time, the linkage is to be based on a panoramic crossing to the level below grade, as well as the introduction of new functions in tectonically elaborate structures, particularly one structure with a cultural function. This is also a reference to the concept of a community centre designed in this area that was first drafted in the 1950s and which was never realised. These efforts are to aid in reinvigorating this part of the city and making it available to a wider community in accordance with the adopted assumption of 'past – workers; now – old people; future – everyone / all generations' (fig. 3 – Group 5).

5. ANALYSIS OF THE RESULTS

The alternatives proposed by students show a spectrum of possibilities for a given place, often departing from the usual mode of thinking about the area. The preparing of alternative solutions first took place during work within each group and then once again during comparing the effects of the work of all groups. Creating these conceptual proposals passed through most stages distinct of the *Simplex* method cycle: from problem finding and definition, through idea finding, selection and planning to the preparatory stages for action – the sell idea stage, which confronted the effects of the work of all groups. The assessment of the presented projects in terms of diversity and quality was performed using the following criteria:

- References to Nowa Huta's identity in the context of designing public spaces and creating a new vision for this part of the city.
- Introducing new spatial structures.
- Forming proper linkages in the context of creating and reinforcing public space continuity.

It can be assessed that various attempts at engaging into dialogue with the extant context and referencing its identity were made. One group decided to introduce a clear and strong accent referring to the industrial past and new future, proposing a tower at the central point – a symbolic landmark. The group of students that presented a concept of utilising existing underground shelters, approached the space and identity of Nowa Huta in a completely different manner, exposing and unearthing something that is unique due to its scale and is distinct for this part of the city. This value is also far from obvious and can even be considered controversial. The design that referenced the motif of the rose is more conservative and calm in this context, something that is also presented by another, more neutral approach to engaging in dialogue with the site. Yet another solution was proposed by the group which referenced the community centre that had never been built at the site where it had been proposed.

Varied approaches can also be observed in the matter of integrating public spaces. The proposed design solutions differ particularly in respect to crossing busy streets – the urban barriers that separate Central Square and the green area of the Nowa Huta Meadows. One solution was a concept based on the complete elimination of vehicular traffic in this area by redirecting it underground, which reinforced this linkage the most. Another proposal included the introduction of a speed limit or an observation deck and footbridge at level +1. There were also proposals of alternative linkages below grade.

The results presented herein demonstrate a similarity in understanding the main problems and in indicating areas where intervention is required on the one hand, while on the other – we can identify distinguishing features that indicate a wealth of differences and diversity in the concepts themselves. All projects reinforced the continuity of public space, particularly along the main axis of Rose Avenue – Central Square – Nowa Huta Meadows, yet they did

so using different means. Controversial projects were made, while others presented more conservative solutions. This proves that, from a methodological standpoint, structuring creative activity that takes on the form of the workshop under discussion provides an opportunity for the formulation of combinations of many varied alternative solutions, which, when assembled together, are complementary and jointly frame the main site of the intervention.

6. CONCLUSIONS

The conceptual designs that have been presented herein, despite being shown in a very brief manner, can become a starting point for a discussion on increasing the effectiveness of obtaining the best possible creative group work effects through the workshop formula. The exemplification presented above, in reference to student designs of alternative proposals of design solutions, can reinvigorate the urban space of Nowa Huta and demonstrates the justification of adapting methodological tools that have proven effective in other fields of creative work to the sphere of architecture and urban design. The presented approach, which is aligned with the systemic approach of the *Simplex* method, when explored in the context of workshops in the sphere of architecture and urban design and its complexity and diversity, indicates a particular usefulness. It allows one to obtain the effect of synergy via preparing alternative solutions or further enhancing conceptual proposals over successive cycles of a team's creative work.

Under the conditions of an international workshop, the effect of synergy is further enhanced thanks to multi-cultural diversity. The workshop became an opportunity to stimulate the imagination of students and fulfilled their educational goal, while also becoming an occasion to extend the discussion concerning these spaces by presenting new possibilities for the development of this place. In summary, based on the criteria applied, it can be stated that the results confirmed the effectiveness of the presented formula of design workshops. The rotational character of the proposed novel approach is conducive to teaching creative, systemic problem-solving in the field of urban design and architecture via making modifications or preparing alternative stage-based solutions on the context of the final outcome.

Translated by Krzysztof Barnaś.

REFERENCES

- Van Aken, J.E. (2005). Valid knowledge for the professional design of large and complex design processes. *Design Studies*, 26(4), 379–404.
- De Bono, E. (2008). *Myślenie lateralne. Idee na przekór schematom*. Gliwice: Helion.

- Cempel, C. (2013). *Inżynieria Kreatywności w projektowaniu innowacji*. Radom–Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji.
- Christopher, A. (2003). *New Concepts in Complexity Theory: Arising from Studies in the Field of Architecture*. Retrieved from www.katarxis3.com/SCIENTIFIC%20INTRODUCTION.pdf [date of access: 01.09.2022].
- Dorst, K., Cross, N. (2001). Creativity in the design process: co-evolution of problem–solution. *Design Studies*, 22(5), 425–437.
- Emam, M., Taha, D., ElSayad, Z. (2019). Collaborative pedagogy in architectural design studio: A case study in applying collaborative design. *Alexandria Engineering Journal*, 58, 163–170.
- Van den Ende, J., Frederiksen, L., Prencipe, A. (2015). The front end of innovation: Organizing search for ideas. *Journal of Product Innovation Management*, 32(4), 482–487.
- Gassmann, O. (2001). Multicultural teams: Increasing creativity and innovation by diversity. *Creativity and innovation management*, 10(2), 88–95.
- Grzybczyk, K. (2017). Koncepcja architektoniczna jako jedna z postaci utworu architektonicznego. *Acta Iuris Stetinensis*, 2(18), 97–113.
- Van Loon, P.P. (2002). *Design by optimisation. An open decision-making approach*. In: T.M. De Jong, D.J.M. Van Der Voordt (eds.), *Ways to study and research urban, architectural and technical design* (pp. 293–304). Delft: University Press.
- Macmillan, S., Steele, J., Austin, S., Kirby, P., Spence, R. (2001). Development and verification of a generic framework for conceptual design. *Design Studies*, 22(2), 169–191.
- Manktelow, J. (2003). *Mind Tools. Essential skills for an excellent career*. Retrieved from www.mindtools.com [date of access: 01.09.2022].
- Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru centrum Nowej Huty, Urząd Miasta Krakowa (2013). Retrieved from www.bip.krakow.pl/?dok_id=59274 [date of access: 01.09.2022].
- Miejski Program Rewitalizacji Krakowa (aktualizacja), Urząd Miasta Krakowa. (2021). Retrieved from <https://www.bip.krakow.pl> [date of access: 01.09.2022].
- Nerona, G.G. (2017). Enhancing students' achievement and self-assessed learning outcomes through collaborative learning strategies in various engineering courses. *Global Journal of Engineering Education*, 19(3), 231–236.
- Pressman, A. (2001). *Architectural Design Portable Handbook*. New York: McGraw-Hill.
- Pressman, A. (2012). *Designing Architecture: The Elements of Process*. New York: Routledge.
- Pusca, D., Northwood, D.O. (2019). Creativity and its constraints in engineering education. *World Transactions on Engineering and Technology Education*, 17(2), 146–151.
- Szczerek, E. (2017). International Student Workshops as an important element in architectural education. *Technical Transaction*, 7, 21–30.
- Woodbury, R., Mohiuddin, A. (2017). Interactive design galleries: A general approach to interacting with design alternatives. *Design Studies*, 52, 40–72.

LISTA RECENZENTÓW PUA 2022

Katarzyna Banasik-Petri, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza-Modrzewskiego, Polska
Tomasz Grzelakowski, Politechnika Łódzka, Polska
Katarzyna Hodor, Politechnika Krakowska, Polska
Yulia Ivashko, Kijowski Narodowy Uniwersytet Budownictwa i Architektury, Ukraina
Dorota Jopek, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Polska
Olha Kryvoruchko, Uniwersytet Narodowy Politechnika Lwowska, Ukraina
Anna Martyka, Politechnika Rzeszowska, Polska
Agnieszka Matusik, Politechnika Krakowska, Polska
Barbara Olczak, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, Polska
Kinga Palus, Akademia Śląska w Katowicach, Polska
Natalia Przesmycka, Politechnika Lubelska, Polska
Kinga Racoń-Leja, Politechnika Krakowska, Polska
Anna Staniewska, Politechnika Krakowska, Polska
Dorota Wantuch-Matla, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
Ewa Węclawowicz-Gyurkovich, Akademia Śląska w Katowicach, Polska
Magdalena Wilkosz-Mamcarczyk, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, Polska